

RESSENYES I NOTES CRÍTIQUES

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by **CORE**
provided by Revistes Catalanes amb Accés Obert

Un simposi sobre Ramon Llull

Constantes y fragmentos del pensamiento luliano: actas del simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994, edició de Fernando Domínguez i Jaime de Salas (Suplement d'«Iberoromania», 12), Tübingen, Max Niemayer Verlag, 1996.

Del 17 al 20 de setembre de 1994, i organitzat per l'Herzog-August Bibliothek Wolfenbüttel i la Fundación Xavier de Salas, va tenir lloc a Trujillo un simposi sobre el pensament de Ramon Llull. La felicitat iniciativa va tenir en Fernando Domínguez, del Raimundus-Lullus-Institut, l'impulsor i el factòtum, amb la col·laboració incondicional i exemplar de la Fundación Xavier de Salas, en la persona de Jaime de Salas. Ambdós han estat els responsables de la pulcra edició de les actes que reuneix la major part de les aportacions dels especialistes que van acudir a l'encontre.

Jordi Gayà ofereix reflexions i suggeriments diversos sobre els fonaments del pensament lul·lià i l'origen de l'Art: la filosofia com a necessitat en la seva conversió; la gènesi en el *Llibre de contemplació* («mode e manera con que desentrañar la significació, cuestión no de palabras (oficio sería, luego, de *auctoritates*), sino *apprehensio rerum*», p. 4); l'esquema de l'ascens i el descens, l'ordenació del món i el coneixement humà; la figura elemental i la figura universal.

Charles Lohr analitza la teoria lul·liana de la quantificació de les qualitats, aplicada als elements i tal com es formula a la *Logica nova* (1303). Es pot comprovar que la teoria lul·liana es relaciona i fins va més lluny que la teoria desenvolupada per escolàstics coetanis com Duns Escot.

Josep M. Ruiz Simon estudia com Llull, tot al llarg de la seva obra, a través de l'exploració de les contradiccions aparents lògiques (és a dir, d'aquelles proposicions que semblen contradir-se entre elles, però que en realitat no ho fan) intenta de mantenir i fonamentar la unitat de la saviesa cristiana que l'aristotelisme havia posat en qüestió; això és, la possibilitat del coneixement i de l'argumentació demostrativa de la transcendència malgrat la inadequació entre el subjecte cognoscitiu i l'objecte a conèixer. La superació d'aquesta inadequació que aboca a

unes aparents contradiccions entre les veritats de la fe i les conclusions de la raó, es postula pel coneixement supraintel·lectual (*l'excensus mentis*, ps. 30-31), entès com a ciència divina que sobrepassa la ciència aristotèlica; en definitiva, la condició de possibilitat de la mateixa Art lul·liana.

Vittorio Hösle, a partir del *Desconhort*, posa de manifest com Llull no representa el tipus de pensador que desapareix al darrere de la seva filosofia, sinó que integra en la seva obra i el seu pensament una veritable reflexió sobre ell mateix alhora que duu a terme una reflexió sistemàtica sobre el món.

Lola Badia proposa de revisar l'ús que fa Llull de la literatura en el context de la producció literària que li és contemporània (poesia trobadoresca, historiografia i ús de l'autobiografia, narracions pietoses exemplars) i del debat sobre la legitimitat de la ficció i del literari que es dona a la tardor medieval. De l'època de la narrativa més ambiciosa del *Blaquerna* i del *Fèlix* amb una gran capacitat de sincretisme i d'integració d'elements diversos, a l'ús del jo com a recurs literari que apareix ja definit a partir de 1295 amb el *Desconhort* i es concreta en diverses menes d'obres, passant per la creació literària més original, que és la «ficció natural», la transmutació de la ciència en literatura (com n'havia dit Pring-Mill). Acaba amb un exemple insòlit i massa oblidat de recepció de Llull, la ficció doctrinal de Ferran Valentí en el seu pròleg a les *Paradoxa* de Ciceró (s. xv).

Eusebi Colomer subratlla fins a quin punt l'interès de Llull pel judaisme i l'islamisme és la raó fonamental de l'originalitat del seu pensament i del seu sistema. Bo i tenint en compte els contactes que va tenir amb una i altra comunitat, analitza els coneixements del beat sobre la fe dels jueus i dels musulmans tal com són exposats de manera clara i asèptica al *Gentil*, i l'opinió que li mereixen a partir de la *Doctrina pueril* i el *Liber de fine*. Judaisme i islamisme són per a Llull corrents religiosos incomplets, més que erronis, ja que contenen una part de la veritat cristiana: «un Dios no trinitario o que, supuesta la creación, no hubiera asumido la naturaleza humana, no sería a sus ojos, según la fórmula anselmiana, que él tácitamente se apropia, el Dios 'mayor que el cual no puede pensarse nada'» (p. 90).

Harvey Hames fa una altra contribució valuosa a l'estudi de l'apologètica lul·liana. Reconstrueix (ps. 112-15) el que podria haver estat el discurs de Llull a la sinagoga de Barcelona que devia tenir lloc l'hivern de 1299, després que el rei Jaume II d'Aragó l'hagués autoritzat a predicar als jueus dels seus territoris (ps. 108-09). Perfilava també l'ambient de les disputes entre cristians i jueus (remarcable la informació que proporciona sobre la predicació a la sinagoga de Barcelona que va tenir lloc després de la disputa de 1263, ps. 106-07) i l'ambient d'una sinagoga i el que eren els sermons jueus que s'hi predicaven (ps. 107-09). Fa un resum dels contactes jueus de Llull (p. 110) i caracteritza l'apologètica i l'homilètica lul·lianes (del *Liber de praedicatione* de 1304, a l'*Ars maior praedicationis* de 1313, passant pel *Liber praedicationis contra iudaeos* de 1305).

També en el camp de l'apologètica, Walter A. Euler desenvolupa una comparació entre la que és pròpiament lul·liana i la de Ramon Sibiuda.

Dominique Urvoy crida l'atenció sobre la importància que té l'esquema estructurador de l'arbre en diverses obres musulmanes enfront de la gairebé nul·la presència en obres cristianes. L'afirmació, pel que fa a les fonts cristianes, és almenys massa taxativa i descuida, per exemple, obres en vulgar (Matfre Ermenegaud). Per a Urvoy, aquest seria un cas més en què Llull apareix com un autor cristià original i excepcional, si es deixa de banda la perspectiva cultural musulmana. En el benentès que el que trobem entre Llull i la cultura musulmana no són préstecs materials sinó coincidències ambientals que s'explicarien per la voluntat del beat de fer-se entendre pels seus principals interlocutors (p. 93). Remarca també la presència de l'esquema arbori en diverses obres cristianes àrabs (p. 96).

Fernando Domínguez parla de l'homilètica de Llull en el context del seu temps i en l'opus lul·lià. Posa en relleu fins a quin punt suposa un trencament amb les formes de predicació que havien estat institucionalitzades pels mendicants: «la fusión de la metodología y estructura del sermón monacal con la retórica clásica, con la especulación escolástica y con las necesidades catequéticas del momento» (p. 121). Llull planteja un rebuig a la necessitat de la connexió del sermó amb l'Es-criptura perquè no busca només la proclamació de la veritat (*praedicatio per auctoritatem*), sinó una demostració de la veritat (*praedicatio per moralem philosophiam*). També rebutja l'ús dels artificis retòrics com ajuda a l'exposició de la veritat, perquè la comunicació de la veritat és efectiva en ella mateixa.

Klaus Reinhardt s'ocupa igualment de l'homilètica del beat. En remarca l'originalitat incontestable i la compara amb la teoria de la predicació de Nicolau de Cusa.

Finalment, Antony Bonner fa un panorama del lul·lisme dels segles XVI i XVII, que centra el seu interès sobretot en l'Art «como método, como ciencia de las ciencias, como llave de un nuevo enciclopedismo y como arte combinatoria» (p. 165). Analitza especialment la presència d'aquests aspectes en l'antologia de Llätzer Zetzner, de gran difusió i via d'entrada de Llull al segle XVII, tot i que la part principal de l'antologia representa el lul·lisme del segle XVI.

ALBERT SOLER

Cristòfor Despuig i la Tortosa del Renaixement

ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*, Premi Pepita Martí de Duran 1995, presentacions de Ramon Cardús i d'Enric Duran, pròleg de Ramon Miravall, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre, 1996.

AA.DD., *Recerca, 2: Les darreres investigacions històriques de l'antic territori de Tortosa*, Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, 1997.

AA.DD., *Nous Colloquis de Tortosa*, 1, Tortosa, Centre d'Estudis Francesc Martorell, 1997.

DESPUIG, Cristòfol, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, ed. crítica [sic] a cura de Joan Tres, Barcelona, Ed. Curial, 1996 («Lectures de literatura catalana»/2).

La Tortosa del segle XVI, la ciutat des d'on Cristòfor Despuig va escriure un dels textos més representatius del Renaixement català, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, no era ni un desert cultural amb un únic arbre ni un illot al marge dels nous moviments culturals, sinó que va esdevenir un actiu catalitzador d'iniciatives intel·lectuals i artístiques innovadores. L'estudi de gramàtica del Consell municipal tortosí, la lectoria de la Seu, l'estudi general dominicà i, posteriorment, la creació dels Reials Collegis, permeteren aplegar a la ciutat un conjunt de professors d'un cert relleu, que han deixat impreses algunes de les seves lliçons, també de caire gramatical, com ara, a començament del segle XVI, Pere Seguí o Jeroni Amiguet. L'amplitud i riquesa del bisbat de Tortosa van atreure també bisbes poderosos, i en general amb una formació intel·lectual notable, penso en Ferran de Lloaces o en Joan-Baptista de Cardona, que abans havia estat lector de la Seu.

L'interès pel món clàssic no l'inicià tampoc Despuig: els últims anys del segle XV o a tot estirar el primer decenni del XVI el notari tortosí Lluís Palau (casat amb Violant Despuig) copià en lletra humanística italianitzant, una selecció de prosa sentimental de Joan Roís de Corella al costat de la versió llatina, a cura de Giovanni Aurispa, del dotzè dels *Diàlegs dels morts* de Llucià de Samosata, el *De presidencia sedendi controuersia inter Anibalem, Alexandrum et Scipionem apud inferos*; de l'opuscle de Leonardo Bruni *Oratio in funere Othonis adulescentis*, nebot del cardenal Acciaiuoli, mort a Viterbo el 1405; de cartes llatines de Francesco Patrizi i d'un discurs *ad Alphonsum regem habita per Jo. S.*, dedicat al Magnànim. Es tracta de l'actual manuscrit R.14.17 del Trinity College de Cambridge, la importància del qual ha estat remarcada ja per Pere Bohigas, Jordi Carbonell o Lola Badia. També durant aquells anys el jueu tortosí Jacob Manrino traduïa al llatí l'obra de Maimònides. D'altra banda, l'ulldeconí Pere Galés és famós per la seva heterodòxia religiosa, però fou també un hellenista de prestigi, autor d'uns comentaris a la dialèctica de Pere-Joan Nunyes, l'estrella de l'hellenística a la Corona d'Aragó.¹

De manera que afirmacions com les que poden llegir-se en la introducció a la recent edició divulgativa de *Los colloquis* de Despuig —val a dir que «la vida intel·lectual que podia gaudir Cristòfol Despuig a la Tortosa de la primera meitat

1. I cal tenir en compte també la importància de Tortosa en l'art del Renaixement. La singularitat dels Reials Collegis dins de l'arquitectura classicista catalana és només la punta de l'iceberg, com molt bé indiquen Joaquim Garriga i Marià Carbonell: Joaquim GARRIGA (en col·laboració amb Marià CARBONELL), *L'època del Renaixement s. XVI, Història de l'art català/IV* (Barcelona, Ed. 62, 1986). Cf. també *infra*, notes 13-14 i el seu context.

del segle XVI no oferia grans al·licients, només en la seva condició de pas entre Barcelona i València obria la possibilitat de rebre influències i estímuls culturals» o que l'autor «*tot i residir habitualment a Tortosa, demostra tenir pregones inquietuds culturals*» (p. 8)—, demostren només el profund desconeixement d'aquesta realitat per part del curador.

Una realitat que ha tingut les seves fites historiogràfiques en els estudis generals sobre els llinatges tortosins a cura de Manuel Beguer (1926-32), en la història de Tortosa d'Enric Bayerri (vol. VIII, 1960) i en l'edició crítica de *Los colloquis* de Despuig a cura d'Eulàlia Duran (1981), que continua essent l'única edició crítica del text. Des d'aleshores les publicacions sobre l'autor i sobre l'ambient cultural que el va veure créixer no havien sovintejat i, en general, s'anava repetint el que aquests mestres van explicar. Tanmateix el bienni 1996/1997 ha tornat a vitalitzar les recerques entorn de Despuig i la Tortosa del Renaixement, amb un conjunt de publicacions fruit d'iniciatives diverses i, en general, de gran interès.²

Nobles i ciutadans honrats

D'una banda, Salvador-J. Rovira ens ofereix un veritable qui és qui a la Tortosa del segle XVI, una excel·lent monografia que cartografia les famílies nobiliàries tortosines, la dels poderosos Oliver de Boteller —val a dir el vescomte de Castellbò i els seus germans, fills i néts— i les dels llinatges de cavallers i donzells —els Abella, Aldana, Ambú, Amich, Andazulla, Artieda, Berga, Canader, Castellbell, Castelló, Cerate, Costa, Cubells, Despuig, Garidell, Garret, Icart, Mercader de Llenyader, Migangues, del Milà, Moliner, Montsuar, Navarro, Pinyol, Pou, Prarol, Saporta, Socarrats, Soldevila, Terça, Torrelles, Valls, Vespín i Vilanova—, però que, amb bon criteri, filia també part de l'aristocràcia urbana tortosina, els ciutadans honrats. Rovira hi inclou els Astor, els Oriol —amb palau al costat dels Despuig—, els Torres i els Xivelli, quatre llinatges que aconseguiren el privilegi reial de ciutadà honrat el 1599, la primera vegada que es concedeix a Tortosa, i els Boteller, Curto, Jordà, Montornès, Sebil i Sebil de Canyissar, perquè diversos membres d'aquests llinatges esdevingueren nobles a final de segle. No té en compte, en canvi, d'altres famílies ciutadanes com els Bonet, Burguès, Carrera, Cerdà, Climent, Conesa, Crespo, Ferrer, Gil, Gil de Toro, Giner, Granell, Gue-
rau, Llorenç, Miró, Molner, Mur, Prades, Prats, Querol, Verge...

És evident que els ciutadans honrats, tot i estar exclosos dels privilegis privatis de la noblesa, tenien un estatus equivalent, formaven part de la influent

2. A les publicacions aquí ressenyades caldria afegir Josep SOLERVICENS, *El diàleg renaixentista. Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig, Lluís del Milà, Antoni Agustí* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997) i *Les màscares de Despuig. Notes per a una percepció de «Los colloquis» com a creació literària*, dins Antònia CARRÉ-Josep SOLERVICENS, *Dos assaig sobre cultura i literatura dels segles XV i XVI* (Barcelona-Vic, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona/Ed. Eumo, 1996), ps. 73-118.

oligarquia local i, endemés, tenien accés privilegiat als càrrecs de govern municipal. Sembla lògica, doncs, la seva inclusió a l'estudi, i fins i tot l'expansió als altres llinatges suara esmentats. James Amelang, bon coneixedor d'aquest estament, opta també per classificar la població barcelonina del segle XVI en tres grans grups, el superior (noblesa-ciutadans honrats), el mitjà (mercadors i artesans) i l'obrer.³

Rovira emprèn amb precisió i claredat una aproximació biogràfica individualitzada de cadascun dels llinatges i de cadascun dels personatges rellevants del llinatge (ps. 55-265), amb informacions en general inèdites, extretes de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, del fons tortosí de l'Arxiu Històric de Tarragona i de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa. El gavadal de novetats és sorprenent, tot i que Rovira no pot ser exhaustiu en la indicació de tots els documents relacionables amb un personatge concret, les connexions intrafamiliars i interfamiliars es posen de relleu i sovint queden reforçades amb clarificadors arbres genealògics.

Qualsevol estudi sobre mecenatge artístic o intel·lectual o sobre els possessors de pintura o de llibres a la Tortosa del Renaixement tindrà en aquest volum un suport impagable, perquè hi trobarà els personatges identificats i interconnectats. També en treuran molt profit tots els estudiosos de Cristòfor Despuig, que no és ni el personatge més prestigiós ni el més influent de la Tortosa de l'època, però sí el més estudiat i, òbviament, el més interessant per als historiadors de la llengua i de la literatura. I tot i ser el més estudiat, Rovira aconsegueix aportar moltes informacions noves que perfilen més bé els delers de l'autor de *Los colloquis de Tortosa*. D'una banda, ens el presenta plenament immers en les bandositats nobiliàries, un aspecte fins ara inèdit, i que tanmateix cal inserir dins d'un context més general. De l'altra, documenta la seva estada a la ciutat de València primer i a Traiguera després, exiliat per les autoritats a causa de la seva activa participació en les bandositats. Finalment, tot i no trobar el testament de Despuig, aconsegueix resoldre definitivament la qüestió de la data de defunció de l'autor. Són aspectes en absolut menors que devem a Rovira.

Potser hauria estat útil clarificar a l'inici els buits informatius que contenen els arxius consultats. Els llibres de *Provisions* i els posteriors de *Deliberacions* del Consell municipal tortosí, posem per cas, abracen de 1493 a 1497, de 1544 a 1548, de 1565 a 1566, de 1568 a 1570, de 1591 a 1592 i de 1597 a 1599. És una limitació important que cal tenir en compte en llegir qualsevol de les biografies dels personatges estudiats. També hauria estat clarificador separar nítidament les informacions procedents dels arxius de les que s'obtenen de fonts literàries com *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) de Cristòfor Despuig, de fonts historiogràfiques com la *Historia de la antigua Hibera* (1626-1627) de

3. Cf. James S. AMELANG, *Distribució social i formes de vida (la societat barcelonina als segles XVI i XVII)*, a AA.DD., *Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII)* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994; «Història de Barcelona», núm. 4), ps. 165-212.

Francesc Martorell o de les observacions d'estudiosos posteriors que no tenen un aval arxivístic conservat. Així les coses, ben segur que Rovira no hauria repetit que Despuig fou arxiver el 1545-46 o que el 1553 era ja cavaller, perquè, de fet, diria que la documentació d'arxiu que ell mateix ha manejat desmenteix ambdues afirmacions.

Complementen l'estudi una breu introducció sobre «Tortosa al segle XVI» (ps. 29-54) i una segona part sobre «Aspectes econòmics, socials i participació en institucions» (ps. 267-324), que volen fer abstracció de la dada concreta aplicada a un personatge concret i articular unes reflexions més generals sobre el que volia dir *ésser noble* a la Tortosa del segle XVI: les propietats, els censals, els negocis, el *modus vivendi*, la política matrimonial... És d'agrair en un volum d'aquesta mena la capacitat de relacionar dades i articular un discurs global sobre qüestions fins ara inexplorades, i encara plenes de possibilitats. L'estudi de Rovira, per exemple, facilita l'articulació per a Tortosa de la mena d'observacions que James S. Amelang o Pere de Montaner han traçat per a la Barcelona o la Mallorca de la mateixa època:⁴ quines són les estructures de poder local i les vies de participació en d'altres estructures, l'ascens a l'alta noblesa dels Oliver de Boteller, la consolidació en el poder de la petita noblesa local (dels Despuig o els Corder, per exemple), les vies de prestigi social i cultural dels ciutadans honrats...

D'altra banda, el concepte de «propietats» que emprà Rovira fa referència no més a les finques rústiques i urbanes. Les informacions sobre la possessió de llibres i d'objectes d'art en són absents, tot i que l'autor ha tingut accés a innumbrables inventaris de béns. No cal que m'estengui gaire sobre la importància d'aquestes informacions per entendre el nivell cultural i els canvis de gust dels nobles i els ciutadans honrats: l'estudi de Jocelyn N. Hillgarth sobre les biblioteques mallorquines o el de Marià Carbonell i Buades sobre la pintura i els tapissos a Barcelona ho il·lustren perfectament.⁵

En d'altres casos les informacions poden ser complementades amb documents procedents d'altres arxius. S'expliciten, posem per cas, totes les renúncies dels nobles tortosins a assistir a corts, perquè els protocols notariais tortosins conserven la renúncia, però no es constata l'assistència a corts a través de l'arxiu de la Corona d'Aragó. Hi ha, per tant, diversos camins per recórrer encara. Un d'ells és la prolongació d'aquesta cartografia cap als ss. XVII i XVIII. Perquè el volum, mereixedor del I Premi Pepita Martí de Duran el 1995, ha tingut continuïtat amb la publicació d'*Els nobles de Tortosa (segle XVII)*, a cura del mateix autor, II Premi Pepita Martí de Duran el 1996 (Tortosa, 1997).

4. James S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714* (Barcelona, Ed. Ariel, 1986); Pere DE MONTANER, *Sobre la història de la noblesa mallorquina i Ésser noble a Mallorca*, «Revista de Catalunya», núms. 21 i 22 (1988), ps. 29-39 i 52-63.

5. Jocelyn Nigel HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca, 1229-1550* (París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, 2 vols.); Marià CARBONELL, *Pintura religiosa i pintura profana en inventaris barcelonins, ca. 1575-1650*, «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols», núm. 13 (1995), ps. 137-190.

L'educació: del lectorat de la seu als Reials Col·legis

D'altra banda, el segon volum de *Recerca: Les darreres investigacions històriques de l'antic territori de Tortosa* és una publicació fruit de l'esperit inquiet i dinàmic del director de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, Albert Curto i Homedes, el qual, ja el 1993, en un volum divulgatiu sobre la història de *Lo Pont de Barques* (Barcelona, Llibres de l'Índex, 1993), exposava les línies generals del nou impuls que volia donar a l'Arxiu: «Entendre avui un arxiu històric exclusivament com una entitat on es guarda la documentació antiga i que només està al servei d'un reduït grup d'iniciats és una idea obsoleta i afortunadament superada per la majoria de centres. Fugir d'aquest criteri criptogràfic es converteix en un objectiu imminent quan es tracta d'un arxiu ubicat en una ciutat petita o mitjana. En aquest cas, sóc del parer que un centre d'aquestes característiques ha de vertebrar iniciatives i activitats culturals derivades del seu camp». Els *Tallers d'Arxiu* i aquesta *Recerca*, són una bona mostra de la renovació que Curto ha introduït, però també la vertebració del I i II *Col·loqui sobre Art i Cultura a l'Època del Renaixement* celebrats a Tortosa el 1996 i 1997, les actes dels quals, de publicació imminent, han d'esdevenir també un manual sobre el Renaixement a la Corona d'Aragó.⁶ I és ben evident que aquestes iniciatives i les facilitats per accedir als documents d'arxiu no estan gens al marge de l'aflorentament de renovadors estudis.

El volum miscel·lani de *Recerca* en recull sis, centrats en un període que abraça des del final de l'Edat Mitjana fins al començament del món contemporani, fonamentats en la recerca arxivística, sobretot en fons de l'Arxiu de Tortosa, i de temàtica més pròpiament històrica que no artística o cultural. Obre el volum un resum de l'estudi ja esmentat de Salvador-J. Rovira: *Els nobles tortosins del segle XVI: estat de la qüestió* (ps. 7-26). Tracta també de la Tortosa del Renaixement l'aportació del pare Tomás Echarte, O.P. *Todo un conjunto histórico y artístico dominicano, ahora sede del archivo-museo de Tortosa* (ps. 67-88), on reuneix un conjunt d'informacions fins ara disperses sobre l'activitat docent dels dominics a

6. I *Col·loqui sobre art i cultura a l'època del Renaixement a Catalunya* (Tortosa, 31 maig-2 juny, 1996): Marià CARBONELL, *Arquitectura catalana del Renaixement: un llarg camí cap a la modernitat*; Joaquim GARRIGA, *Pintura i pintors del s. XVI a Catalunya: un estat de la qüestió*; Joan BOSCH, *Imaginaires i escultors en el domini dels retaules: clarors i ombres del s. XVI a Catalunya*; Miquel Àngel ALÀRCIA, *El moble del Renaixement a Catalunya*; Albert HAUF, *L'aventura del llibre incunable en català (de l'edat mitjana al Renaixement)*; Josep SOLERVICENS, *La literatura catalana del Renaixement: una renovació cultural inspirada en els clàssics. II Col·loqui sobre art i cultura a l'època del Renaixement. Corona d'Aragó* (Tortosa, 11-13 juliol 1997): Carmen MORTE, *Las artes figurativas renacentistas en Aragón. Nuevas perspectivas*; Carmen GÓMEZ URDANEZ, *El Renacimiento y la arquitectura aragonesa. Problemática historiográfica*; Fernando BENITO, *Hacia la renovación de los estudios de la pintura valenciana del Renacimiento*; Mercedes GÓMEZ-FERRER, *Arquitectura del s. XVI en Valencia. Del lenguaje a la romana al pleno Renacimiento*; Mercè GAMBÚS, *Les formes de la seducció renaixentista a l'art mallorquí: el cas de l'arquitectura parlant*; Marià CARBONELL, *Pintura i escultura del Renaixement a Mallorca: models forans i vacil·lacions estilístiques*; Rafael CORNUDELLA, *La difusió del gravat en el Renaixement a Catalunya*.

Tortosa, iniciada arran de la creació de la lectoria de la Seu el 1362 i consolidada amb la fundació dels Reials Collegis, el de Sant Jaume i Sant Maties edificat entre 1548 i 1570 i el de Sant Jordi i Sant Domènec amb portalades de 1578 i 1585,⁷ una institució molt poc estudiada des del punt de vista docent i que, tanmateix, tingué una importància fonamental. No és un estudi exhaustiu, però té en compte tota la bibliografia de l'orde de predicadors, des de la clàssica *Historia de la provincia de Aragón de la orden de predicadores* de Diago (1599) fins a l'estudi de Collell sobre els *Escritores dominicos del Principado de Cataluña* (1965), i presenta les informacions de manera organitzada i clara. Ara potser convindria completar les llacunes de les històries generals dels dominics amb els documents d'arxiu i amb altres fonts coetànies: la *Historia de la antigua Hibera* (1626-1627) de Francesc Martorell, per exemple, aporta minucioses informacions sobre aquest aspecte (ff.112-137) que es poden tenir en compte. L'interessant estudi del pare Echarte anima a seguir en aquesta direcció.

Entre l'Edat Mitjana i el Renaixement, Gerard Marí estudia l'*Evolució històrica dels privilegis de Tortosa de Ramon Berenguer IV a Ferran II* (ps. 53-66), val a dir els privilegis o concessions reials a Tortosa, possiblement compilades en un llibre avui perdut. Són informacions que ben segur Cristòfor Despuig tenia a l'abast, car va ser comissionat pel consell municipal per tal de defensar els privilegis de la ciutat davant del poder reial i la documentació d'arxiu, encara inèdita, ens el presenta negociant a Barcelona aquests drets.⁸

Art i cultura

Per la seva banda els *Nous Colloquis*, una miscel·lània amb vocació de continuïtat, són una iniciativa del recentment creat Centre d'Estudis Francesc Martorell. Vista la qualitat de la publicació, hom diria que el títol del volum i l'historiador sota l'advocació del qual es crea el centre d'estudis volen ser indicatius del

7. Cf. *infra*, nota 14.

8. D'aquesta necessitat d'afermar el poder municipal davant de les pressions reials, centrat però en l'origen del problema, la creació de la vegueria de Tortosa al segle XIV, tracta el precís estudi de Flocel SABATÉ *El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV* (ps. 113-152). Es tracta d'un importantíssim estudi d'història institucional, curull d'informacions inèdites i ben emmarcat en l'entramat social i la vida quotidiana medieval, que malauradament queda fora dels límits cronològics d'aquesta ressenya. Com en queden també les investigacions, dedicades al final de l'Edat Moderna, d'Emetri FABREGAT i Roc SALVADÓ. El primer sobre *El creixement urbà de Tortosa: 1730-1850* (ps. 27-51), com a conseqüència d'una anterior expansió econòmica i demogràfica, que converteix una ciutat tancada dins les seves muralles i amb importants zones sense edificar a l'interior en una ciutat densament habitada, on desapareixen els buits, es traspassen les muralles i s'augmenta l'alçada de les edificacions. En aquest procés, i en el nou negoci urbanístic, hi tingué un paper important una naixent classe social, la burgesia, progressivament conscient del paper de la propietat privada (p. 31). Un fre conjuntural a aquest creixement urbà fou la guerra de la Independència, sobre la qual tracta el documentat estudi del professor Roc Salvadó, *La guerra de la Independència a Tortosa. La dominació francesa (1811-1814)* (ps. 89-111).

mix entre la capacitat analítica i assagística de l'autor dels clàssics *Colloquis de Tortosa* i la minuciositat de l'historiador Francesc Martorell, malgrat el to contrareformista de la seva *Historia de la antiqua Hibera*. I, enfront de l'especialització històrica de *Recerca*, les belles arts —l'art, la literatura i la filologia—, tenen un paper rellevant en aquests *Nous Colloquis*, no podria ser altrament sense trair l'esperit de l'autor dels clàssics *Colloquis*.

Enric Querol i Coll hi estudia *Un «parnasso» tortosí a principis del XVII. Aproximació biobibliogràfica* (ps. 83-115), una intelligent reconstrucció de la creació lírica a la Tortosa del darrer decenni del segle XVI i el primer terç del XVII, d'on s'exclou, però, l'obra del tortosí Vicent Garcia (1579-1623), el cèlebre rector de Vallfogona, perquè, pel que en sabem, els seus contactes amb la ciutat que el va veure néixer van ser escassos,⁹ i, consegüentment, no és responsable del «caldo poètic tortosí» que aquí se'ns vol cuinar. D'altra banda, tot i que el títol en remarqui l'enfocament biobibliogràfic, Querol no es limita a aplegar minuciosament un conjunt de notícies biogràfiques inèdites, fruit de la seva recerca personal als arxius, dels poetes tortosins, a catalogar sistemàticament les seves obres documentades i a estar al dia de la bibliografia específica: relaciona també els poetes en grups o petits cenacles a través de les publicacions conjuntes o del concurs a les mateixes justes poètiques, els ubica perfectament dins de l'entrellat social tortosí, sap apreciar-ne els diversos nivells de qualitat poètica i extreure'n consideracions estètiques, particularment importants perquè és en aquest moment que es produeix el pas de l'estètica renaixentista a la barroca i perquè, en els poetes de qualitat mitjana, aquest pas és sempre molt més palpable.

Fomen part d'aquest *parnasso* tortosí, molt més renaixentista que barroc, el lector de la Seu¹⁰ i traductor de poetes clàssics (Lucreci, Ovidi, Virgili, Horaci, Tíbul, Petroni, Boeci) i d'italians del Renaixement (Petrarca o Alciato) Juan Suárez de Godoy; el cavaller Jeroni d'Herèdia —a qui esmenta Garcia en els seus versos—, veguer de la ciutat i autor de la cèlebre *Guirnalda de Venus casta y amor enamorado*, dedicada a la muller del lloctinent Hèctor de Pignatelli i Colonna (1603-1610); el pintor-poeta Joan Desí, que busca inspiració en Poliziano; el mestre de gramàtica amb mètodes humanístics Duarte Díaz; les dames tortosines Magdalena Amic, Isabel d'Herèdia i Jerònima d'Herèdia; i, relacionats ja amb el cenacle menys aristocràtic de l'historiador Francesc Martorell, Melcior de Figuerola, Llorenç Romeu o Bonifaci Soler.

Com que l'estudi de la literatura no és només l'anàlisi de figures aïllades sinó del clima intel·lectual que les fa possibles, no cal insistir gaire en la utilitat d'aquesta mena d'aportacions. En remarco, però, una altra: hi ha poemes atribuïts al rector de Vallfogona on es demostra un bon coneixement de Tortosa i dels qui compten en una ciutat on «los Puigs [Despuigs] còbran gran decoro»; quan l'edi-

9. Cf. Albert ROSSICH, *Francesc Vicent Garcia. Història i mite del Rector de Vallfogona* (Barcelona, Ed. 62, 1987).

10. Cf. *supra*, ps. 430-431 l'estudi del pare Echarte a *Recerca*.

ció crítica d'Albert Rossich, d'aparició imminent a Quaderns Crema, destrüï els que són realment obra del rector dels que se li van atribuir posteriorment, és evident que no podrem menystenir aquests altres poemes, i l'estudi de Querol pot ser molt útil per establir atribucions. De fet, ja ha estat fonamental per identificar els autors d'uns poemes elegíacs a la mort de Felip II que conté el manuscrit 979 de la Biblioteca de Catalunya. Ara només cal esperar la prolongació d'aquest treball als períodes anterior i posterior i a d'altres gèneres literaris per poder gaudir d'una cartografia de la cultura escrita a la Tortosa moderna. Enric Querol mateix promet seguir en aquesta direcció.

Sobre el mateix període tracta Joan Hilari Muñoz i Sebastià a les *Notes biogràfiques de Gaspar Punter i Barreda, bisbe de Tortosa (1540-1600)* (ps. 57-77), una revisió de la biografia del prelat tortosí, de qui transcriu i analitza amb detall el testament (serà possible trobar-ne també l'inventari de béns i, per tant, saber què contenia la seva, pel que sembla, rica biblioteca?) i en ressegueix l'activitat pastoral, la participació en afers de caire polític, la seva tasca com a comitent artístic a la Seu tortosina i la seva producció intel·lectual. Almenys aquest darrer aspecte mereix encara ulteriors investigacions, perquè la seva *Doctrina christiana y instrucció breu, fácil y útil per a ensenyar-la* (Barcelona, 1595) o el *Processionarium iuxta ritum ecclesiae dertusensis* (València, 1595) poden llegir-se en el context de les noves orientacions que marcava la Contrareforma, de manera que tindríem en Punter un exponent del que va ser la Contrareforma a l'extensa diòcesi de Tortosa.¹¹

Sobre l'art del Renaixement tracta la breu nota de Salvador-J. Rovira *Notícies del pintor tortosí cincentista Jaume Talarn i Clua* (ps. 79-81), un pintor de final del XVI, d'una família de pescadors, que treballà en el retaule de la capella del nom de Jesús de la Seu (1580). I val a recordar que, segons mossèn Aureli Querol, qui encarregà el Crist renaixentista d'aquest retaule fou Jaume Vidal, autor d'un dels epígrames llatins dels preliminars de *Los colloquis* de Despuig.

A una de les preuades primeres matèries de l'art, el jaspi, dediquen el seu estudi els dos estudiosos ara esmentats, Joan Hilari Muñoz i Salvador-J. Rovira, *La indústria del jaspi de Tortosa a l'Edat Moderna* (ps. 33-55). Les importants pedreres de jaspi, Despuig mateix afirmava «que lo y ha estremadíssim de bo y n'hi ha tant com ne volem», i els experts picapedrers de la zona van extreure el material necessari per bastir de 1576 a 1685, entre altres, les vint obres de què Muñoz i Rovira han trobat constància documental: peces per al Castell de Torredembarra, la portalada de la Sala Nova del Palau de la Generalitat valenciana, la reixa del cor de la Catedral de Tortosa, un bust i fruitera per al Palau Episcopal de Tortosa, columnes, pedestals, pilastres i pedres diverses per a la capella del Santíssim de la Catedral de Toledo, columnes i pedres diverses per a la capella de San Gennaro de la Catedral de Nàpols, pedres per al panteó reial de l'Escorial, pedres per a

11. L'estudi de Henry KAMEN, *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation* (New Haven-Londres, Yale University Press, 1993), l'esmenta només en una ocasió (p. 414), però dóna totes les pistes per a emprendre una investigació en aquesta direcció.

la decoració de la capella paolina de Santa Maria la Maggiore de Roma, taules per al Palau del Buen Retiro de Madrid, dos bufets per a la Casa de la Ciutat de Tortosa, fonts i tasses per al jardí reial de Madrid, l'altar del Convent de la Concepció a Tortosa, bufets i peanya per al Palau Reial de Madrid i set làpides sepulcrales o commemoratives per a Tortosa i Barcelona. Es tracta d'obres prou emblemàtiques com per fer versemblant l'afirmació de Despuig a *Los colloquis* segons la qual eren de jaspi tortosí les columnes de l'hort del Palau de la Generalitat de Catalunya (IV, p. 136). Això a banda, l'aportació dels professors Muñoz i Rovira permet especular sobre si el contacte dels picapedrers tortosins amb arquitectes i tracistes del Renaixement pot ser un factor a tenir en compte per explicar la importància de Tortosa en l'art del Renaixement. Els Bruel, per exemple, picapedrers que tracten personalment amb Lluís d'Icart i d'Agustí, senyor de Torredembarra, sobre la mena de pedres que convenien per a la decoració renaixentista del seu castell (ps. 40-41), però que apareixen també com a mestres de cases a Tortosa, en podrien ser un indici.¹²

Aprofito l'avinentsa per remarcar que per a un bon coneixement de l'activitat artística a la Tortosa del segle XVI, al marge dels volums aquí ressenyats, cal tenir en compte també la minuciosa monografia que recentment ha publicat Marià Carbonell i Buades sobre *Mossèn Jaume Amigó i l'Església d'Ulldemolins*,¹³ no solament perquè Amigó, a qui Carbonell considera el primer arquitecte català del ple Renaixement, fou rector de Tivissa, a l'extensíssima diòcesi de Tortosa, sinó també perquè esdevingué vicari general del bisbat de Tortosa en temps de Joan Izquierdo, el bisbe responsable de l'edificació dels Reials Collegis de Tortosa.¹⁴ La dada ha de ser tinguda en compte atès que Amigó actuava com a tracista i com a conseller d'arquitectura. Carbonell hi explica la formació romana de Jaume

12. Queden fora del marc cronològic d'aquesta ressenya els treballs de Joan-Vianney M. ARBELOA I RIGAU sobre els *Límits arqueològics a la configuració del delta de l'Ebre a l'antiguitat* (ps. 9-28), establerts en funció dels jaciments arqueològics coneguts, i *Localitzades tres noves sitges prop de Tortosa* (ps. 29-32) i l'estudi d'Albert ARAGONÉS SALVAT *Llengües i dialectes del bisbat de Tortosa. Una visió de principis de segle* (ps. 117-151), fonamentada en les observacions del prevere Ferran Miralles i Meseguer sobre Tortosa i els pobles del seu entorn (1901-1902) on indica les variants dialectals de pobles i municipis del bisbat per tal que els capellans les tinguin en compte en predicar. Al marge de les pintoresques filiacions lingüístiques que estableix —i de la persistència del terme llemosí—, són útils les observacions sobre variants fonètiques, morfològiques, lèxiques, d'entonació i d'estil (on tractar de vós i on de tu o de companya, els eufemismes de fotre...).

13. Publicada dins el volum Marià CARBONELL - Antoni MARTÍNEZ - Mercè VIDAL - Jordi FIGUERAS, *L'Església de Sant Jaume d'Ulldemolins* (Ulldemolins, 1995; «Quaderns d'Ulldemolins», núm. 9), ps. 7-89.

14. Certament ha de quedar fora d'aquest balanç el volum divulgatiu per a mestres de primària AA.DD., *Els Reials Collegis de Tortosa* (Barcelona/Tortosa, Ed. Columna/Tresmall). Per al darrer estat de la qüestió sobre aquesta obra fonamental de l'arquitectura renaixentista cal consultar Joaquim GARRIGA, *El Renaixement, origen i influències (segles XVI-XVII)*, dins M.C. FARRÉ (ed.), *L'Arquitectura en la Història de Catalunya* (Barcelona, 1987), ps. 153-196 (cf. ps. 178-180), un estudi curiosament poc conegut. Aportarà informacions sobre l'escultura a la Tortosa de final de segle la publicació de la tesi de Joan BOSCH sobre *Els Agustí Pujol i l'escultura a la Catalunya del seu temps* (Universitat de Barcelona, 1994).

Amigó i tot el periple constructiu de l'església renaixentista d'Ulldemolins amb profusió de dades i una envejable capacitat de contextualització dins de l'arquitectura catalana i italiana del Renaixement.

Cristòfor Despuig

Tot un altre caire té l'edició, a cura de Joan Tres, de *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfor Despuig, publicats per Ed. Curial. D'antuvi convé precisar que, malgrat la portada, no es tracta d'una edició crítica sinó d'una edició divulgativa amb ortografia regularitzada. Ara bé, això no li resta mèrit. Divulgar l'obra dels escriptors catalans d'un període tan poc conegut és sempre una iniciativa lloable, i gens fàcil. Per divulgar coneixements sembla obvi que abans s'han de tenir ben sedimentats i per introduir els lectors en un univers literari abans s'hi ha d'haver introduït el pretès cicerone.

La «Introducció» (ps. 5-35) no aporta cap informació que no contingues el documentat estudi introductori d'Eulàlia Duran a l'edició crítica de *Los colloquis* (Ed. Curial, Barcelona, 1981, ps. 11-47), tot i que han aparegut noves aportacions que hauria estat útil tenir en compte, però curiosament sí que aporta un conjunt d'errors, fruit d'una mala interpretació de l'esmentada introducció d'E. Duran o d'una lectura precipitada del text de Despuig.

L'itinerari biogràfic, que evidentment no s'ha pogut beneficiar del gavadal d'informacions que aporta Rovira, es farceix amb dades extretes d'un personatge de ficció de l'obra, Lúcio o Lúbio, de manera que, tot identificant el personatge de ficció amb Cristòfor Despuig, se'l converteix, segons Joan Tres «per les dades que ell mateix dóna», en descendent de Roger Despuig, conqueridor de Tortosa el 1148, i amb familiar directe de l'ambaixador del Magnànim i governador i lloc-tinent general del País Valencià, Lluís Despuig (p. 7). Ben segur que Cristòfor Despuig se sentiria afalagat, però lamentablement els documents arxivístics no ens indiquen el mateix, i Eulàlia Duran ja havia estat prou explícita en aquest sentit el 1981. D'altra banda, aspectes com la descendència de l'autor (tres filles, segons Joan Tres; sis filles i tres fills, segons els documents d'arxiu) o la data aproximada de defunció de l'escriptor, les aclaria perfectament Joan Hilari Muñoz i Sebastià a *Algunes dades inèdites de Cristòfol Despuig*, «Ramàs», núm. 3 (Institut d'estudis comarcals del Montsià, 1994), ps. 16-21.

Ni dels arxius ni de *Los colloquis* no pot derivar la suposició que Despuig posseïa «una àmplia formació humanística» (p. 8) o que «Despuig dedica un gran elogi, com a humanista, als catalans, afirmant que a Europa els consideraven com uns nous romans» (p. 172). Seria bo saber què entén Tres per humanista, i potser també què entén per català, vist que en la minsa relació d'humanistes catalans hi inclou el metge aragonès Miguel Servet (p. 6).

A la presentació de l'autor segueix una presentació de l'obra. D'antuvi un resum del contingut, on, per exemple, es consideren observacions locals les discus-

sions sobre la devoció a santa Càndia i el miracle dels captius o les crítiques al bisbe de Tortosa, tot i que qüestionar la creença en miracles o els bisbes més amants a les formes que a la veritable fe són aspectes tan erasmistes com les crítiques al poder temporal del Sant Pare. Potser no és apreciable a primer cop d'ull, però la funció de l'introduïdor hauria de consistir precisament en remarcar allò que no es veu a primer cop d'ull.

Més endavant l'estudi de la temàtica del text s'estructura en cinc blocs: la historiografia, els recursos econòmics, les argumentacions lingüístiques, les argumentacions polítiques i les argumentacions religioses. Tot i l'enfocament descriptiu i no analític, caldria plantejar-se fins a quin punt *Los colloquis* són una història de Catalunya, caldria haver consultat els referents bàsics sobre historiografia renaixentista catalana, com els estudis de Robert B. Tate, Eulàlia Duran o Agustí Alcoberro,¹⁵ el darrer dels quals, per exemple, interpreta des d'un punt de vista social la crítica de Pere Miquel Carbonell a les novenes (la qual cosa convida a interpretar també des d'aquesta perspectiva la crítica de Despuig a Carbonell), també li hauria estat útil consultar un volumet dedicat a les polèmiques politicolingüístiques que planteja Despuig (València, Ed. 3 i 4, 1988), tenir un mínim coneixement del context tortosí,¹⁶ llegir els escrits d'Erasme i els estudis sobre l'erasmisme, intentar mantenir una certa coherència interna...¹⁷

15. Cf. Robert B. TATE, *Ensayos sobre historiografía peninsular del siglo XV* (Madrid, Ed. Gredos, 1970); Eulàlia DURAN, *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns*, Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Barcelona, 1987), ps. 5-40; ID., *Sobre la mitificació dels orígens nacionals catalans*, Discurs de la sessió inaugural de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991, ps. 7-19; ID., «Renaixement: l'inici de les nacionalitats», dins Georges DUBY (dir.), *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea* (Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1995), ps. 243-255; Agustí ALCOVERRO, *Medievals i moderns. El debat historiogràfic en la Catalunya del segle XV*, «Afers», núm. 19 (1994), ps. 537-554 (on es recull el que explico a continuació); ID., *Pere Miquel Carbonell, historiador humanista, i la historiografia catalana del segle XV*, «Pedralbes», núm. 14 (1994), ps. 209-220. L'obra de Pere Miquel Carbonell és editada per Agustí Alcoberro a Barcelona (Ed. Barcino, 1997, «Els Nostres Clàssics», 2 vols).

16. Per contextualitzar adequadament molts passatges, però també per no cometre errors de gruix. Despuig, per exemple, adverteix «mirau los collegis reals que en Sent Domingo se fabriquen, lo hu per a instruir los fills dels nous christians convertits de la secta mohomètica y l'altre per a llegir theologia y altres ciències, que magnífica obra és»; Joan Tres interpreta: «S'hi construïrem també dos collegis, el de Sant Domingo “per a instruir los fills dels nous cristians convertits en la secta maomètica” i el de Sant Lluís, “per a llegir teologia i altres ciències”, ambdós d'estil renaixentista» (p. 27). El primer «per a instruir los fills dels nous cristians convertits en la secta maomètica» no és el de Sant Domingo sinó el de Sant Jaume i St. Maties, després de Sant Lluís; el segon «per a llegir teologia i altres ciències» no és el de Sant Lluís sinó el de Sant Jordi i Sant Domènec. Més endavant, a la p. 210, Tres identifica en nota la torre de Llaber, la finca agrícola de Despuig, amb «l'actual torre d'en Carder», inexistent. Es tracta evidentment de la Torre d'en Corder, a Aldover, car l'hereu de Despuig fou el seu nét Pau-Martí Despuig i Corder, fill de Francesc Corder.

17. Per exemple, a la p. 21 es llegeix que «un tret característic de la historiografia renaixentista és l'elogi dels llinatges familiars, sense estalviar recursos ni invencions pseudohistòriques, per tal d'enaltir-los» i s'exemplifica amb la vinculació entre Cristòfor Despuig (Lúcio/Líbio) i Roger Despuig; oblidat que ell mateix a la p. 7 havia utilitzat aquesta dada per presentar-nos els orígens familiars de Cristòfor Despuig?

Joan Tres exposa també un conjunt de consideracions sobre l'estil (colloquial) i el gènere del text, el col·loqui, en direcció gens coincident amb el que s'explica als estudis indicats *supra* a la nota 2. No hi entro, perquè ja he explicat la meua per escrit. Remarco només que Tres considera que «a Catalunya el gènere té força conreadors, des de Bernat Metge en el *segon llibre de Lo Somni*» (p. 14). Metge no sembla el referent indicat per entendre el col·loqui de Despuig,¹⁸ tanmateix la referència al «llibre segon» de *Lo Somni*, essent com és tot ell, del primer al quart llibre, un diàleg, crec que ja és prou indicativa de l'atenció que cal concedir a l'observació. En canvi els col·loquis llatins de Joan Lluís Vives haurien estat un referent més útil, sobretot el *Linguae latinae exercitatio*, escrit en un llatí àgil i ple de modismes per tal que els estudiants s'hi familiaritzessin. Tot i així, Tres, en considerar perquè Despuig utilitza el català i no el llatí a *Los colloquis*, afirma: «no hem d'oblidar, d'altra banda, que Despuig escriu uns col·loquis i que a mitjan segle XVI el llatí difícilment es podia recuperar com a llengua col·loquial» (p. 30). Curiosa observació quan més de la meitat dels col·loquis europeus, inclosos els escrits en l'àmbit català, són en llatí.

També caldria precisar que no tots «els interlocutors són cavallers» (p. 12), Fàbio és un ciutadà, per més que a p. 30 Tres segueixi referint-se a «el cavaller Fàbio» (com poden entendre's les discussions de caire social de *Los colloquis* partint d'aquesta suposició?) i, d'altra banda, que el tractament de *don* que rep sempre don Pedro al text no s'explica perquè «corresponia en aquella època a un noble del Regne de València, però no a un del Principat» (p. 15), lectura precipitada de la nota 3, p. 59 de l'edició d'Eulàlia Duran. El tractament de *don* pot ser poc habitual entre els cavallers catalans de l'època, però en absolut aplicat als membres de l'alta noblesa: la documentació tortosina referent al vescomte de Castellbò, per exemple, parla sempre de don Lluís Boteller d'Oliver (o Oliver de Boteller). Finalment s'ha de qualificar d'insòlita la possibilitat que *Los colloquis* quedessin inacabats (p. 18).

L'edició pretesament crítica de *Los colloquis* pren com a base l'edició d'Eulàlia Duran, però en modernitza l'ortografia. Té en compte l'únic manuscrit conservat, el B-20 de l'arxiu històric de Barcelona, i «excepcionalment» l'edició que en féu Fidel Fita el 1877. Si l'edició de Fita partís del mateix manuscrit, com sovint s'ha suposat, no tindria gaire sentit tenir-lo en compte. Tanmateix en els estudis esmentats *supra*, a la nota 2 d'aquest estudi, ja vaig indicar les raons que permetien assegurar que Fita edità un altre manuscrit avui no conservat. I al volum *Renaixement a la carta* (Barcelona-Vic, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona/Ed. Eumo, 1996) Eulàlia Duran i qui signa vam editar el primer col·loqui de Despuig seguint aquest criteri. Potser és per això que en l'edició de tres les inclusions de fragments de l'edició de Fita són coherents en

18. A les diferències entre Metge i Despuig va dedicar un article Miquel BATLLORI: cf. *El diàleg filosòfic a Catalunya i a Castella*, dins *De l'Humanisme i del Renaixement, Obra Completa/V*, a cura d'E. Duran i J. Solervicens (València, Ed. Tres i Quatre, 1995), ps. 133-141.

aquest primer col·loqui i deixen de ser-ho en els següents. Perquè, per més que el *Renaixement a la carta* no s'esmenti enlloc, la pròpia coherència i el contingut de les notes a peu de pàgina en delaten prou clarament la procedència.¹⁹

En canvi, quan al col·loqui II el manuscrit actualment conservat indica: «[com diu] lo poeta Còmit “omnium rerum vicissitudo est”» i el manuscrit que edità Fita «[com diu] lo poeta còmich “omnium rerum vicissitudo est”», Tres opta per la primera solució. Qui era aquest Còmit de qui Despuig pot citar-ne dos versos? No sembla que Tres s'ho plantegi, però, d'antuvi, la lectura de Fita sembla més coherent que no la referència a un poeta inexistent de qui tanmateix se'n coneix l'obra. I efectivament, la cita correspon exactament als vv. 275-276 del segon acte de l'*Eunuc* de Terenci, el més conegut dels poetes còmics llatins.

D'altra banda, Tres revisa l'edició de Duran amb el manuscrit original, la qual cosa li permet incorporar-hi partícules que havien desaparegut de l'edició o puntejar més encertadament alguns passatges. Totes aquestes innovacions s'indiquen amb la nota pertinent, fet insòlit no solament en una edició d'aquestes característiques sinó també en una edició crítica. Les lectures diferents que separen aquesta edició de la d'Eulàlia Duran, editant tots dos el mateix manuscrit, tenen un interès molt escàs.

Als prolegòmens, Eulàlia Duran editava: «Y per ço, yo conforme a esta doctrina, no avia o no devia posar la mà en escriure lo que va en estos sis colloquis, perquè és la part de la obra: la difficultat era gran, com se porà comprendre per lo discurs de ella, y per la part mia la habilitat és poca» (p. 53). Joan Tres, corregint encertadament *és* per *en* pot transcriure: «I per ço, jo, conforme a esta doctrina, no havia o no devia posar la mà en escriure lo que va en estos sis colloquis, perquè *en* la part de l'obra la difficultat era gran, com se porà comprendre per lo discurs d'ella, i per la part mia la habilitat és poca». Es tracta d'un cas en què la revisió permet millorar considerablement la lectura del passatge.

Ara bé, el paràgraf continua, i tot seguit llegim: «Però per parèixer-me que a deixar jo de posar-la-hi, deixara per ventura de saber-se lo que tant a l'honra i reputació d'aquesta ciutat de Tortosa, en nostros temps tan oblidada, convé (de la qual jo, com a natural d'ella, dec tenir singular cuidado y memòria), feixuga la lectura, hem incorporat el text directament sense cap indicació, que és l'antigua fundació sua [...]» (p. 41). En aquest cas difícilment entendrem res si no ens adonem que enmig s'hi ha introduït un «feixuga la lectura, hem incorporat el text directament sense cap indicació» que no és obra de Despuig sinó que forma part de la nota 5 a peu de pàgina. Una nota, per cert, on s'explica que l'edició d'E. Duran suplia les mancances d'aquestes primeres pàgines amb afegits entre claudàtors, però que aquí se suprimeixen per facilitar-ne la lectura. Curiosament ja abans, a la p. 39, Tres havia suprimit els claudàtors sense indi-

19. La nota 7 de p. 50, per exemple, procedeix de la nota 3 de p. 177 de *Renaixement a la carta*. Compari's amb la nota 8 bis, p. 60 de l'ed. de Duran.

cació prèvia i a les dues pàgines següents de tant en tant els claudàtors es mantenen (p. e., a la p. 42, ratlla 1 i a p. 43, ratlla 2).

Així mateix, com pot observar-se en els passatges transcrits, el curador regularitza l'ortografia segons l'ús actual. Tanmateix aquests criteris no afecten els passatges en llatí que apareixen dins del text ni als dos epigrames dels prolegòmens, l'un de Jaume Vidal i l'altre de Pere Cerdà. No són textos fàcils, però Eulàlia Duran hi col·locava 12 notes que en facilitaven la lectura, i que ara curiosament desapareixen. En les condicions en què s'editen, qui n'entendrà el sentit? Tres es limita a considerar-los d'«escàs interès literari; [escrits] en un estil entortolligat i excessivament retòric» (p. 10).

Pel que fa a les notes a l'edició, en general resumeixen les notes d'Eulàlia Duran, tot i que enlloc no es diu, i tenen en compte també les notes de *Renaixement a la carta*. Les noves aportacions són precisions lèxiques i traduccions al català de castellanismes, una operació d'utilitat escassa, que contrasta amb la no traducció dels passatges en llatí. D'altra banda, en l'edició d'Eulàlia Duran els noms dels animals i vegetals citats a *Los colloquis* eren identificats en apèndix. Joan Tres no el reproduïx i tampoc no incorpora en nota aquestes identifications. Tanmateix manté les aclaridores notes de «no identificat» que figuraven, per alguns espècimens, en l'edició de Duran. En les actuals condicions, no identificat, on?, per qui?

Sóc del parer que una edició de Despuig ha de collacionar l'actual manuscrit B-20 amb el text editat per Fidel Fita. Com que tant el manuscrit editat per Fita com l'actual B-20 són del segle XVIII, també s'han de tenir en compte totes les citacions de *Los Colloquis* que apareixen en l'obra d'autors que van tenir a l'abast manuscrits anteriors: Francesc Martorell, Jeroni Pujades, Antoni Gil de Federich... Cal replantejar-ne la puntuació i cal, sobretot, col·locar un conjunt de notes que contextualitzin el text, tant dins del Renaixement com en la realitat tortosina del XVI.²⁰ Només així podrem divulgar adequadament el text. Perquè no es tracta d'anar explicant com és d'actual el que explica Despuig. Cal saber fer coetani el text als lectors, en un exercici intel·lectual que el faci comprendre dins de l'especificitat de l'època, en la seva alteritat, i després, amb tot el respecte per la seva peculiaritat, és més, en funció d'aquesta peculiaritat, esdevindrà coetani. És una operació hermenèutica potser complexa, però de totes totes interessant i imprescindible.

JOSEP SOLERVICENS

20. Aquests són els criteris que aplicarem a l'edició crítica del text que apareixerà a «Els Nostres Clàssics» a cura d'Eulàlia Duran i de qui signa. Entretant cal remetre els interessats per Despuig a l'edició de Duran: Barcelona, Ed. Curial, 1981.

Pragmàtica: una qüestió sense estat

AZEVEDO, Milton M.: *La parla i el text*, Lleida, Pagès editors, 1996 («Argent Viu»).

MAINGUENEAU, Dominique & Vicent SALVADOR: *Elements de lingüística per al discurs literari*, València, Tàndem Edicions, 1995 («Base de Dades»).

TUSON, Amparo: *Anàlisi de la conversa*, Barcelona, Editorial Empúries, 1995 («Biblioteca Universal»).

Pel que veiem, la recerca en pragmàtica avança sense un nucli teòric dur, sense partir d'uns postulats teòrics explícits i ben definits. El que es comparteix és precisament tàcit. Hom té la impressió que els treballs avancen sobretot pels marges, per les àrees que limiten amb diversos tipus de coneixement. I això en dos sentits diferents: en el sentit que encara estimulen una més o menys possible recerca teòrica dins la dispersió, i en el sentit que tot plegat obliga a considerar treballs sempre emergents i sovint experimentals. Com va dir algú, intentar un estat de la qüestió és difícil si entenem que la qüestió no es troba en cap estat.

Aquesta no sembla una circumstància accidental. Les diferents pràctiques són significatives en si mateixes, no esperen pas cap oportunitat especial. Reunir aquí aquestes tres publicacions permet, entre altres coses, proporcionar un context per debatre diferències i coincidències, dins una impertorbable heterogeneïtat. Tres treballs triats trets d'una pressuposició comuna: servir d'orientació als estudiants que comencen i volen lligar caps entre llengua, oralitat, escriptura i literatura. A partir de l'oralitat transcrita, en el cas de Tuson (1995), a partir de la paraula traduïda a la literatura, en el cas d'Azevedo (1996), a partir de la literatura examinada com a llenguatge, en el cas de Maingueneau & Salvador (1995).

Els tres treballs triats comparteixen tàcitament la invocació respectuosa a la variació segons el tema, els destinataris, el canal comunicatiu i l'origen del discurs. Cada treball té el seu accent particular (això serà el seu estil) i es diferencia dels altres pel grau d'especialització que pressuposa en els lectors. Tuson (1995) és el més breu, està orientat a la gent que ha de treballar en anàlisi de la conversa i s'inspira en el mestratge de John J. Gumperz i les recerques californianes (i no californianes: també en C. Kerbrat-Orecchioni). Maingueneau & Salvador (1995) és sense cap dubte el més especialitzat i parteix d'un treball anterior de Dominique Maingueneau, professor de lingüística a la Universitat d'Amiens, sobre anàlisi del discurs en llengua francesa. Azevedo (1996) s'adreça a un públic mitjà i aprofita generosament els usos literaris de la variació gramatical. Tuson, atenta a la conversa ordinària i als modes d'interacció verbal, Maingueneau & Salvador, tot emprant les eines analítiques de l'escola francesa (i no francesa: també R. Fowler i D. Shiffrin) per saltar les barreres entre llengua i literatura, i Azevedo, també pendent dels usos literaris, però des de la perspectiva del lingüista, conformen un triangle curiós de divergències i encavalcaments: dues es-

coles (l'americana i l'europea), dues tradicions de recerca (la lingüística i la literària) i dos problemes (l'oralitat i l'escriptura). El resultat podria ser allò que Paolo Fabbri anomenava una *Babel felix*, formada d'una elemental diversitat lingüística saturada d'una complicada variació funcional i significativa, en el marc de la interacció quotidiana. Aquest paradigma ens diu alguna cosa també del món que interpreta.

El treball de Maingueneau & Salvador representa una meritoria aposta per l'enllaç entre la reflexió lingüística dels darrers trenta anys i la interpretació literària. La idea d'adaptar els continguts dels *Éléments de linguistique* el converteix a més a més en un primer manual d'estilística catalana, cercant textos, paràgrafs i frases atestades que encaixessin amb cada principi, amb cada explicació. No reclassifico gens el treball si recordo que darrere una concepció així hi ha(via) una disciplina coneguda com a *Comentari de text* que salva(va) de l'elucubració pura la lingüística del (que fou) segle XX; si insinuo que el *Comentari de text* era l'única disciplina transdisciplinària que permetia assentar la pràctica (la pràctica sempre és relativa als autors) com a forma de coneixement filològic; si connecto aquesta pràctica tenaç del text-com-a-comunicació amb el que persegueixen encara les facultats de Traducció i Interpretació. La gran disciplina de la recepció mira ací d'organitzar la seua teoria. Després hi ha la feina catalana de Salvador embastant els versos amb els desdoblaments de locutors, entrant i eixint de les citacions per construir els nivells lògics del discurs, afegint anafòrics per veure el relat. La lectura literària d'aquests elements de lingüística resulta afortunadament tan gratificant com la lectura lingüística d'aquestes maniobres literàries.

Salvador hi va afegir tres capítols, un sobre variació sociolingüística, un altre sobre conversació i marcadors discursius, i un tercer, *literature and beyond*, tot això en un context de distincions entre discurs i relat, polifonia textual francesa, discurs indirecte, progressió narrativa, adjectivació i descripció. Acabar recordant que literatura és només allò que classifiquem com a literatura és certament simpàtic en un compendi de recursos que s'apliquen principalment a textos literaris: relativitzar la pròpia feina sempre és un exercici saludable, sobretot quan la gimnàstica exigeix tant, com és el cas ací, quan hem d'haver-nos les amb teories de l'enunciació, amb els capricis dels deíctics o amb les pressuposicions de les adversatives. Però la formació del lector modern va per ací, si l'objectiu és salvar (alhora) l'experiència literària del que sembla que podem anomenar ja la destrucció del sentit, i l'experiència lingüística de la dèria de «la rutina analítica»; i en això el treball de Maingueneau & Salvador compleix més que bé el seu propòsit.

En el treball de Tuson també hi ha una mà intermediària: l'excel·lent traducció de Payrató al català (i el lector atent sabrà trobar-hi les diferències amb el Salvador traductor, com ara la resistència respectiva a una forma per a *deíctics/dic-tics*). Tuson es mou bé en les aigües californianes de l'observació participant, de l'enregistrador enregistrat. Alhora que ens dóna consells utilíssims sobre la mecà-

nica de la transcripció (o millor: la teoria de la transcripció?), no s'està d'explicar-nos què li va passar quan va arribar a Burkina Fasso o deu anys després quan va arribar a Berkeley. Sí, ací l'entrevistador és capaç de reflexionar sobre la seua pròpia experiència, sobre les mateixes preguntes de l'enquesta —i en això Tuson no fa més que transmetre'ns el millor que ha après de la tradició de recerca anglosaxona: que el camp no separa l'investigador de l'investigat, que mirem d'obtenir dades objectives tot sabent les dificultats que tenim per no riure quan la situació ho demana, que és difícilíssim mirar-nos les diferències entre homes i dones sense formar part de cap dels dos conjunts.

El tema de Tuson és la conversa ordinària tal i com es contempla a les acaballes del segle XX, com a interacció verbal i com a conducta observable que segueix unes regles. Els torns de parla, les màximes de Grice o la *relevance* de Sperber & Wilson són alguns dels principis que se suposa que seguim per ordenar el material verbal que produïm. Els torns de parla eixien a Maingueneau & Salvador quan el material s'acostava a la conversa ordinària. Ací són aparat teòric propi, perquè les regles es dedueixen de la pròpia pràctica, de l'observació. La qüestió és fins a quin punt quedem atrapats per aquestes normes. El «realisme» metodològic de l'anàlisi de la conversa ens presenta sovint el que veiem (i analitzem) com una part substancial del que és. Com la física de partícules ens presenta les partícules, com el «*summum realissimum*». La manera de sortir amb elegància d'aquest conte és recordar la presència de l'analista. Fer com el bon antropòleg —i ací surt la formació de Tuson—, explicar en primera persona, reconstruir les diferències que ens condicionen. La pluralitat de perspectives és una de les dades que l'analista ha de fer intervenir en els seus comentaris. Només així l'anàlisi de la conversa tindrà coses a dir en la comprensió de les «destreses comunicatives» segons els «aspectes culturals, situacionals i cognitius», que era part del programa de Gumperz.

Aquest plantejament s'allunya bastant de l'estrictament lingüístic. Tanmateix, el tercer dels treballs triats ens hi duu, si bé sota una altra perspectiva. El text d'Azevedo va quedar finalista del XII premi d'Assaig Josep Vallverdú (1995) i ací la mà intermediària és la de l'autor mateix, doctorat a Cornell, professor a Berkeley de castellà i portuguès, i director del programa d'Estudis Catalans «Gaspar de Portolà». El seu assaig palesa aquesta interdefinició cultural, esdevenint, per tant, una obra personal. A *La parla i el text* és on l'esquema variacionista és més present, sobre una base fonamentalment gramatical. Com argumentava el bon funcionalisme, la gramàtica no existeix fora de les repeticions i les distribucions dins una matriu social, les correlacions més o menys percebudes pels parlants. Però ací Azevedo s'aparta discretament de la metodologia quantitativa i rescata la discussió literària. No és pas que no es pugui quantificar la variació gramatical en textos escrits, és que l'autor ha optat per endinsar-se en la literatura i enraonar-ne «a peu d'obra» (que diria Lluís Messeguer).

Igual que a Maingueneau & Salvador (1995), i a diferència de Tuson (1995), els textos literaris forneixen les dades en què es fonamenta l'anàlisi. Tanmateix

amb Tuson (1995), i a diferència de Maingueneau & Salvador (1995), l'experiència oral és el punt de partida. Finalment, només en aquest tercer cas, la gramàtica és examinada a la llum dels textos, sobretot quan aquests l'estrafan i la recreen. Què diferencia algú que parla «normatiu» d'un altre que no en parla? Gosem barrejar els idiomes que sabem o els mantenim en compartiments separats? Com representa un narrador una veu original d'un altre idioma? Però una de les puntes del llibre és el tractament de les varietats mixtes i la seua representació literària. En un context oficialment uniformista (com assenyala J. Vallverdú al pròleg), evocar «la magmàtica condició» de l'oralitat moderna sembla un exercici saludable, que Azevedo porta prou més enllà dels mínims exigibles, endinsant-se en diversos *pidgins* i provatures (portuguès més italià, cocoliche, castellà dins l'anglès, o un conte curt de John Lennon). És certament també molt interessant la comparació textual entre la versió escrita i corregida d'una entrevista a la ràdio i la seua corresponent transcripció, que dóna peu tot plegat a una reflexió sobre la representació escrita de l'oralitat, del diàleg transformat dins la prosa —i ací es troben, coincidint metodològicament, els altres dos treballs triats, l'anàlisi conversacional i les diferents estratègies de discurs reportat.

Els problemes de la nostra tria? Per descomptat, no pas les mans intermediàries. Si n'hi ha, de problemes, en aquestes altures haurem de convenir que són menors: un, que afecta de manera desigual els dos darrers llibres que comentem, és si és convenient començar amb introduccions que no pressuposin cap lectura sobre el tema, quan el tema ha estat tan explorat en anglès o en castellà. És cert que el lector català no trobarà gaires lectures en aquesta llengua sobre anàlisi de la conversa, però això ens ha de dur a construir iniciacions que parteixin pràcticament de zero? No sé la resposta, però aquest problema de les iniciacions és potser més poderós en els dos primers capítols d'Azevedo (1996), que contrasten amb les aportacions i el desenvolupament dels capítols restants. El problema de Maingueneau & Salvador (1995) és, en qualsevol cas, diferent: el lector pot demanar-se si els textos literaris emprats per als comentaris han estat seleccionats a partir d'algun criteri, més ençà de l'oportunitat del cas; però això ens passa perquè tenim una tradició estilística tan migrada que encara no sabem distingir el que fa a un cas del que seria una perspectiva sobre l'estil d'aquest o aquest altre autor. Però en aquest darrer cas no em queixo pel fet que hi hagi massa llibres: més aviat pel fet que n'hi hagi ben pocs.

I hi ha finalment el que no he dit encara: que es tracta de quatre bons especialistes en la seua respectiva matèria que ens presenten (el que sembla) un petit tast de tot allò que constitueix la seua feina quotidiana i amb el que breguen cada dia. Només podem lamentar-nos que no ens en donin una ració més gran.

AMADEU VIANA

Materials per a l'estudi de Lluís Nicolau d'Olwer

NICOLAU D'OLWER, Lluís: *Cartes a Hermínia Grau i Aymà*. DURAN, Eulàlia i ALBET, Montserrat, eds., Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Textos i estudis de cultura catalana», 43).

SOLER I MÒDENA, Rosa i MIRET RASPALL, Eulàlia: *Inventari de l'Arxiu Lluís Nicolau d'Olwer*. VILA, Montserrat: «Presentació», Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995.

SOLER I MÒDENA, Rosa i MIRET RASPALL, Eulàlia: *Bibliografia de Lluís Nicolau d'Olwer*. ALSINA I KEITH, Victòria: «Pròleg», Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995.

Per poc original que sigui, no em sé estar, en encetar la revisió de tot aquest material d'utilitat per continuar construint la figura de Lluís Nicolau d'Olwer, de referir-me, una vegada més, a l'extraordinària capacitat intel·lectual (però també capacitat de treball, i capacitat de viure) del personatge. Intel·lectual i polític, acció i reflexió, contingència i permanència, fins i tot possibilisme i essència, no són en Nicolau tòpicament antitètics. Tampoc, però, tòpicament complementaris: fóra ben bé un rebaix explicar tanta prodigalitat de ciència i de política per una llei una mica menestralment compensatòria. Siguí on vulgui, entre el caràcter i la competència, que se'n trobi la raó, les tres publicacions que ressenyem hi apunten confirmant amb més dades la riquesa de vida i obra fins ara coneguda. I l'epistolari amb Hermínia Grau, especialment, ens dóna, del lligam, una cara inèdita i, a partir d'ara, imprescindible.

En iniciar el discurs amb què es tancava la festa que, el 1957, commemorava el cinquantenari de l'Institut d'Estudis Catalans, Carles Riba recordava, bo i reconeixent-ne la utilitat, la condició artificial de les fites que enfilen la memòria històrica. I es permetia, tot just abans d'encetar la revisió —evocació i auguri— d'un trajecte que no destriava entre ciència, llengua i política, una frase que, per damunt de la mica imprescindible de prosopopeia, semblava adreçar-se a una destinació individual multiplicada (orador inclòs): la de tantes històries esguerrades, tants projectes malmesos, potser tanta recança del passat. Deia Riba: «La invenció d'elles [de les fites] és un dels més subtils ajuts que l'home ha donat a la seva consciència d'ell mateix. És dolor i honor de l'home que no es pugui conèixer sinó per comparança amb ell mateix; i no hi ha comparança efectiva de l'home sense sentiment d'un camí fet en el temps, que vol dir en la història.» (*Obres Completes*, 3, *Crítica*, 2, Barcelona, 1986, ps. 380-381). El 1957, a l'exili mexicà, Lluís Nicolau d'Olwer sentia agudament el dolor de la comparança, i la consciència del propi camí en el temps més aviat l'allunyava d'un honor que les fites de ressò públic no li eren prou a fer sentir. Les del seu camí, de fites, eren ara sobretot d'ordre íntim i personal, i el record que arrossegaven era l'exteriorització més notòria del plany per un «ell mateix» irrecu-

perable; un plany que, contingut gairebé sempre, es va nuant tot al llarg d'un epistolari singular.

Les cartes des de l'exili de Lluís Nicolau a Hermínia Grau produeixen en el lector una impressió punyent de sinceritat, aclaparadora per damunt de totes les reflexions teòriques sobre les construccions fictícies que, tanmateix, els epistolaris reals acaben bastint. No hi fan res, aquestes reflexions aquí. Ni nosa, no hi fan. L'autoritat de la veu fa que s'imposi tant el caràcter documental del conjunt de cartes, que la idea de *veritat* no deixa cap marge a especulacions que, en d'altres correspondències, resulten temptadores. I atenció, que això no en desautoritza la lectura literària, sinó que més aviat la converteix en inevitable: encara més veritat. El mèrit, no cal dir-ho, és també d'Eulàlia Duran, editora, juntament amb Montserrat Albet, d'uns textos colpidors dels quals fa una presentació modèlica. Duran, filla de la destinatària de les cartes i estudiosa de reconegut prestigi en l'àmbit de la història moderna, hi posa l'ofici i la sensibilitat que la seva posició permet. I això vol dir que troba el punt just per encarrilar la lectura: fa, per una banda, apreciacions que només ella podia fer —familiars sense familiaritat: difícil— i, per l'altra, dóna tot el que es pot demanar a l'oferta d'un material com aquest. Així, descriu amb tota claredat els documents i el procés de les operacions que s'hi han practicat; i mira de reduir al màxim les dades sense identificació. Però, sobretot, dóna al lector, amb discreció i elegància, les guies temàtiques i formals perquè s'adoni de seguida que es troba davant un document excepcional en molts aspectes.

Es tracta de cent vint-i-sis cartes. Tret de les deu primeres (entre cartes i postals), que són de 1922-1923, totes les altres foren escrites entre 1939 i 1962. Fins al 1946, Nicolau escriu des de París, amb el parèntesi de l'ocupació alemanya, que li suposa el pas a Vichy, un empresonament de mig any i la incertesa sobre com es resoldrà la demanda d'extradició, finalment desestimada. Retornat a París el 1943, continua escrivint —no havia deixat de fer-ho— a Hermínia. Per raons òbvies, ho fa en francès i, per les mateixes raons, es veu obligat a l'ús d'uns codis compartits que, de vegades, com Eulàlia Duran avisa, deriven en joc literari. Potser cal, perquè forma part de la mateixa mena de simulació deguda al canvi de llengua, cridar l'atenció també sobre el to una punta melodramàtic, interpretatiu, que apareix en alguna carta. L'aprenentatge de l'estoïcisme i la capacitat d'abstracture's de l'entorn, a la presó, fan balança amb l'enyor del sol i de platja, amb la consciència culpable en relació amb la sort de la família o amb l'aflorament d'una sensació del fracàs vital. Una sensació que, amb el pas a Mèxic, i el que això vol dir de més llunyania i menys provisionalitat, s'anirà accentuant fins a fer-se tristament aclaparadora. Les cartes des de l'exili mexicà recullen quinze anys de creixent desolació: hi percebem els efectes devastadors del desterrament («La meua vida? Cada dia vaig tallant amarres», escriu el 1953), la circularitat del discurs, obsessiu al voltant d'uns quants records que polaritzen la imatge nostàlgica d'un món perdut, la recança d'un present desconegut i llunyà, inaferrable i probablement indesitjat. I una pregunta, que Nicolau es fa en francès, perquè, malgrat tot, encara de vegades la desmesura fa por: «A quoi bon?». Una pregunta de doble di-

recció: cap al present i el futur immediat (per què continuar, per exemple, amb l'estudi sobre Abelard? per què ocupar el càrrec d'ambaixador de la República a Mèxic?); i cap al passat, cap als orígens d'una situació d'angúnia, de penediment, de vida espatllada (per què el sacrifici a la política d'un probable destí professoral, d'erudit i acadèmic? qui n'ha tret res?). Un sentiment de pura pèrdua, al qual no tindria cap sentit de demanar racionalitat, es va instal·lant en les cartes mexicanes. Tot hi acaba duent: des de la mort d'amics i coneguts fins al detall, evasiu per insistència, de les incidències de salut o de la vida domèstica quotidiana; des de la impossibilitat —per a ambdós corresponents— d'entendre's amb els joves fins a la dificultat gairebé insalvable de tornar a la literatura. Només una taula de salvació: el sentiment religiós i, tant o més important, la pràctica ritual: un Nicolau prou desconegut, tanmateix. Com desconeguda, de fet, és la cara de l'exili que, més enllà de la personalitat del corresponent, aquestes cartes mostren i que caldria, a partir d'ara, tenir en compte a l'hora d'estudiar la diàspora.

Haver hagut de consultar, per a l'anotació, el fons Nicolau dipositat a l'Institut d'Estudis Catalans ha significat, finalment, la incorporació a aquest volum d'un escripte d'inèdits impagable: unes notes autobiogràfiques que recullen, amb retrospectiva o com a anotació immediata, fragments de records i d'experiències corresponents al final de la dictadura primoriverista, al final de la guerra, a l'etapa de Vichy i la presó, a 1944; i dos balanços, a la presó de Cusset, i el 1947, instal·lat a Mèxic i mirant, sense ganes, de trobar-hi alguna mena d'agafall. Sumat tot a les cartes, no fa sinó reblar la impressió que el gruix d'aquelles produeix i que hem mirat de suggerir.

Producte d'aquesta mateixa consulta, completada amb la del fons conservat a la biblioteca de Montserrat, és la publicació, per part de les mateixes editores, del breu *Epistolari entre Josep Carner i Lluís Nicolau d'Olwer* (*Epistolari de Josep Carner, II*), a cura d'Albert Manent i Jaume Medina (Barcelona, Curial, 1995, ps. 393-432). La proporció —trenta cartes de Carner i dues de Nicolau, entre 1907 i 1957— dona la mesura de l'interès bàsicament carnerià d'aquesta correspondència que, tanmateix, calia consignar: de la part nicolauenca s'hi pot intuir l'aspecte més prosaic de la tasca política (el cop de mà), al qual no sembla, per la insistència reiterada de Carner, que Nicolau es lliurés amb gaire interès.

Les tasques d'endrega són, com totes les coses que duen adherit el qualificatiu de «previ», tan benemèrites com desagrades. I cal reconèixer i agrair a Rosa Soler i Eulàlia Miret que hagin treballat per l'altra condició d'aquestes feines: la imprescindibilitat. Més: la normalitat. Inventaris, índexs, catàlegs, repertoris, bibliografies són el resultat d'un esforç contra la provisionalitat que caldria encofetar més i, probablement, prestigiar. En el cas que ens ocupa, la beneficiària és la memòria de Lluís Nicolau d'Olwer. És a dir, que som nosaltres, que, des d'ara, disposem de dues eines de treball que futurs estudis amb Nicolau com a eix o com a esperó haurien d'amortitzar: fóra la millor manera d'agrar-les. Tant la *Bibliografia* com l'*Inventari* del fons cedit a l'Institut, i sobretot la suma de tots dos, són un suport factual inapel·lable d'aquelles abundància, diversitat i exigència

alludides. Ara, per exemple, podem adonar-nos de l'autèntica magnitud de l'estudi sobre Abelard, perquè disposem del detall de capítols i apartats, i podem aventurar la utilitat (i alguna cosa més, d'un altre ordre) de posar-ne en solfa una edició. O, també per exemple, com ja destaca Montserrat Vilà en la presentació, ens podem fer el càrrec d'una dedicació als estudis mexicans menys ocasional del que podia semblar. O, encara, ens vaga de pensar en l'estudi del pensament polític de Nicolau, que recolliria amb significació un material consignat, però dispers.

L'esforç d'ordenar i classificar un material molt divers, en el cas de l'inventari, ha estat reblat per la inclusió d'un índex de noms utilíssim; entre d'altres raons perquè pallia els problemes d'una certa imprecisió en la retolació d'apartats i, és clar, en la distribució del material. És cert que a un inventari d'aquesta mena no se li ha de demanar que es preocupi de compondre una imatge coherent del material i, doncs, de l'afectat (confeccionar-la, aquesta imatge, és una cosa que ve després); és veritat també que allò que ha de privar ha de ser un criteri que permeti d'objectivar al màxim; i, encara, que suposi facilitar la localització del material a l'usuari. Però, a tot això, en aquest cas, s'hi han de fer precisions. Sense negar en cap moment la utilitat del resultat, fora de qualsevol dubte, no ens podem estar d'opinar críticament sobre algunes solucions que eren, com a mínim, discutibles. Per resumir; el problema bàsic és haver operat simultàniament amb dos criteris contradictoris, un que combina discriminació segons la forma i segons el suport material, i un altre de senzillament temàtic. I això complica extraordinàriament les coses i no facilita la recerca. Per què, per exemple, hi ha articles de «La Publicitat» que van a l'apartat «Estudis històrics i literaris» i d'altres que van a l'apartat «Premsa» (i no a «Política», posem per cas?) Per què s'ha caigut en la grolleria de considerar com a «premsa» «Byzantion», «Nueva Revista de Filología Hispánica» o «American Review of Bibliography»? Uns apartats de retalls de premsa i de fitxes són, especialment el darrer, perfectament prescindibles: el material es podia repartir per temes. Quin és el sentit d'un títol com «Política i defensa militar» —vist el que hi ha a dins, i que la majoria de textos polítics són, dispersos, en d'altres apartats? O, encara, per què no es va mesurar una mica més la decisió, absurda, d'entrar alfabèticament conferències i discursos sense títol no per la institució o l'efemèrides, sinó per la primera paraula de l'al·locució?

D'una altra mena, l'esclavatge de l'alfabetització es fa sentir també en la bibliografia. Una bibliografia d'un sol autor és infinitament més útil (el punt de vista de l'usuari s'hauria hagut de tenir més en compte) si s'endreça per altres criteris que no el de l'estricta ordre alfabètic dels títols: o cronològic o segons la clàssica distinció entre llibres, articles especialitzats o científics, pròlegs, capítols de llibres, articles de premsa, ressenyes... Resulta absurd entrar un pròleg de Nicolau a *Lo Somni* per Metge, per posar altre cop un exemple. I resulta diguem-ne que poc pràctic tenir tres pàgines i mitja de «recensions» —a la «R», és clar. Tot plegat, i sense negar-li de cap manera la utilitat d'una feina necessària, fa la impressió, aquesta bibliografia, de sentir-se d'una certa precipitació. Per la inseguretat, o la poca meditació, dels criteris esmentada, i també perquè s'hi troben a

faltar coses que no hauria costat d'incorporar-hi, com ara els articles de Nicolau a «La Cataluña», a «Iberia» o al «Butlletí de la Cambra Mercantil». Tot i que és, doncs, de doldre que no s'hagi aprofitat prou bé l'ocasió, també és veritat que les autores de la bibliografia, en la introducció, en destacaven el caràcter no definitiu. Per això ens alegraria que, en un futur no gaire llunyà, tornessin a pensar-hi. No cal dir com, si d'aquest pensament en sortia una bibliografia més completa i menys deutora d'un ordre poc operatiu, ens en felicitaríem.

I és que, de fet, globalment ens hem ja de felicitar per l'interès que la figura de Lluís Nicolau d'Olwer ha suscitat els darrers anys i continua suscitant. Un interès que, això sí, sembla venir més del cantó dels estudis literaris que no del dels estudis d'història política: el pensament i l'activitat de Nicolau des de l'entrada a la Lliga al començament de segle, fins a l'exili i els càrrecs que hi ocupa, dibuixen una trajectòria que és, fins a un cert punt, paradigmàtica d'uns determinats sectors ideològics; mentre que se n'escapa en alguns aspectes no pas secundaris (alguns arxius ministerials o d'organismes com el banc d'Espanya podrien guardar, per cert, algun paper d'interès). Potser fóra el moment d'emprendre l'estudi d'aquest caire del personatge. I potser més endavant algú podria pensar en l'atractiu d'escriure la biografia d'un savi malaguanyat, d'un polític obligat, d'un individu cosmopolita i diplomàtic o d'un home aclaparat pel sentiment de pèrdua. El que fóra bo, però, és que escrivís la de tots quatre.

MARINA GUSTÀ

Un recull d'estudis sobre Joan Estelrich

AA.VV., *Miscel·lània Joan Estelrich*, Mallorca, El Tall editorial, 1997.

La commemoració durant el 1996 del centenari del naixement de Joan Estelrich i Artigues (Felanitx 1896 - París 1958) ha afavorit la reedició d'*Entre la vida i els llibres*, una de les seves obres més importants, i l'elaboració d'una sèrie d'articles i de conferències que pretenen redescobrir aquest intel·lectual mallorquí. Sens dubte, l'aparició de la *Miscel·lània Joan Estelrich* —patrocinada pel Consell Insular de Mallorca i per l'Ajuntament de Felanitx—, en la qual han col·laborat devuit autors, és fins ara l'assaig de més abast per tal de conèixer l'obra i la personalitat del nostre autor, des de caires i àmbits diversos, amb un rigor evident. Com destaquen la majoria dels col·laboradors del volum, la figura de Joan Estelrich ha estat poc i mal estudiada. Estelrich ha estat jutjat injustament sense tenir en compte les circumstàncies històriques que li varen tocar viure i, per uns motius més ideològics que culturals, ha sofert un oblit immerescut. Per això, l'ob-

jectiu que persegueix aquesta miscel·lània no pot ésser més encertat: ampliar els coneixements sobre qui fou i què va fer Joan Estelrich, tot defugint tant les actituds apologetiques com les crítiques demolidores. Això no obstant, aquesta *Miscel·lània Joan Estelrich* només és una primera passa, un treball que en alguns aspectes caldrà revisar en el futur, atès que encara falta fer un escorcoll minuciós de l'arxiu de l'intel·lectual felanitxer i elaborar una bibliografia completa de tot el que va publicar, labors que sens dubte ens aclaririen els punts més desconeguts i oblidats de la seva trajectòria biogràfica i intel·lectual.

En tot llibre col·lectiu, les repeticions i les llacunes són inevitables. Sobretot si, com en el nostre cas, es tracta d'un personatge poc estudiat, la qual cosa obliga els investigadors a recórrer a unes mateixes fonts d'informació. Aquest és, sens dubte, el defecte que retrauríem a aquest llibre, si no fóssim conscients de les limitacions i de les dificultats amb què es troba qualsevol investigador que, ara, vulgui aproximar-se a Estelrich. Per això hem de concloure que, tot i haver-hi diversos treballs els temes dels quals se superposen parcialment, el conjunt de la *Miscel·lània Joan Estelrich* constitueix un panorama força variat, que ofereix una visió àmplia del personatge estudiat. De fet, aquesta visió polièdrica s'assoleix mitjançant l'aproximació a la figura de Joan Estelrich des de perspectives i estratègies molt diferents. En uns casos, s'analitzen documents referents a episodis molt concrets de la seva biografia i de la seva tasca intel·lectual. En altres, l'aproximació al personatge estudiat es realitza a través de la documentació de què disposam d'altres autors contemporanis. L'anàlisi del context polític o d'algun dels mitjans en què va treballar també serveix per aclarir el seu posicionament en un moment donat. I, com és lògic, el record d'alguns d'aquells que el varen conèixer aporta clàries sempre d'interès sobre Estelrich. Per aquest motiu, hem de concloure que la *Miscel·lània Joan Estelrich*, tot i les diferències de qualitat i la varietat de tons dels articles —que en algunes ocasions es deuen a l'origen divers d'aquests textos—, és una bona eina per aproximar-se al nostre autor.

Els dubtes i les confusions entorn d'Estelrich —àdhuc per part d'aquells que el varen conèixer, el tractaren directament o escriviren sobre la seva figura— han afectat fins i tot les dades biogràfiques més elementals. És el cas del suposat origen menorquí, que l'historiador Joan Hernández Mora —segons la documentació citada per Isabel Graña— aclareix a Joan Pons i Marquès, o de la nota biogràfica del Conferència Club —esmentada per Joan Perucho—, on erròniament s'afirmava que era fill «d'un dels promotors del renaixement literari mallorquí i fraternal amic del gran poeta Miquel Costa i Llobera» (p. 225), que deu ésser Joan Lluís Estelrich. Tot això ens palesa sobretot la necessitat d'aclarir dubtes i d'esvanir les ombres entorn del nostre intel·lectual. Ara bé, més que la difusió d'algunes dades errònies, el que ha entelat la figura de Joan Estelrich ha estat la interpretació de la seva actuació política després de la Guerra civil, a causa d'una visió massa esquemàtica i maniquea que sortosament comença a superar-se. En aquest sentit, alguns dels treballs d'aquesta miscel·lània contribueixen a aclarir el procés ideològic del nostre personatge, per tal de mostrar-nos com la seva col·laboració amb el franquisme és

un posicionament lògic quan s'ha enrunat tot un ordre al qual havia contribuït activament. La vinculació de Joan Estelrich tant al catalanisme com a la dreta tradicionalista es dona des dels inicis de la seva labor intel·lectual. D'aquí la importància que poden haver tingut sobre ell els anys de joventut viscuts a Menorca (1908-14), estudiats per Isabel Graña, i després a Mallorca (1914-17), quan ja ha fet palès el seu ideari nacionalista i alhora ha col·laborat en publicacions adscrites a un catolicisme integrista. Tanmateix, però, tota l'activitat que duu a terme durant aquests anys fa palesa la inserció de Joan Estelrich en la denominada Escola Mallorquina —«versió insular» del Noucentisme—, de la qual exerceix el paper d'un dels seus intel·lectuals programàtics, fins al trasllat a Barcelona per col·laborar amb Francesc Cambó. D'aquí, l'interès d'alguns dels estudis recollits a la *Miscel·lània Joan Estelrich*, com les tres cartes a Alanís (Miquel Ferrà), comentades i transcrits per Francesc Lladó; la labor al front de «La Veu de Mallorca», estudiada per Bartomeu Carrió; la defensa d'una política anticaciquil i la voluntat de crear a les Balears un moviment semblant al de Solidaritat Catalana, analitzades per Isabel Peñarrubia; o la seva breu participació en la direcció del periòdic «El Día», de Joan March, estudiada per Maria Antònia Manresa. Tots aquests treballs ens mostren una actuació no gens ambigua, característica d'un pensament que, hereu del regeneracionisme finisecular, aspirava a la modernització i a l'actualització del país, tot rebutjant les càrregues del passat que impediè l'avanç cap al progrés. El catalanisme havia esdevingut un dels eixos centrals d'aquest programa, que al capdavant respon completament al pensament dels intel·lectuals noucentistes.

Encara que tenguí un caràcter més concret i anecdòtic, l'estudi de la relació entre Joan Estelrich i mossèn Antoni M. Alcover resulta d'un gran interès. La qüestió és abordada per Joan March i pel p. Miquel Batllori, els quals aporten una interessant documentació epistolar. És evident que mossèn Alcover va exercir un important paper estimulador sobre els joves intel·lectuals mallorquins i que la seva actuació els va esperonar a treballar per la llengua. Tanmateix, l'exagerat i anacrònic moralisme del canonge havia de resultar inacceptable per a una generació que havia fet de la modernitat i de l'esperit cosmopolita un dels seus principals objectius. L'oposició a les traduccions de Carducci i, sobretot, «*del impío, del descocado, del infame, del suicida Lucrecio*» (p. 122), en una època en què Alcover s'havia barallat amb l'Institut d'Estudis Catalans i s'allunyava del catalanisme, havien de resultar inacceptables a les mentalitats europeïtzadores i culturalment obertes dels noucentistes. En canvi, tot i que la seva formació filològica fos més tost poc sòlida, l'actuació d'Estelrich al front de la Fundació Bernat Metge —estudiada al present volum sobretot per Jaume Medina— es va caracteritzar per la voluntat de donar al projecte una dimensió internacional, tot vinculant la institució catalana a altres estrangeres, com l'Associació Guillaume Budé de París, per tal que li donassin el rang i el prestigi que mereixia. Tanmateix, la recerca de la projecció internacional de la llengua i de la cultura catalanes ja havia estat un dels àmbits de l'actuació de Joan Estelrich uns anys abans, quan, juntament amb Alfons Maseras, havia treballat per al projecte d'Expansió Catalana i després, du-

rant la Dictadura de Primo de Rivera, a «Le Courrier Catalan», tema que a la *Miscel·lània Joan Estelrich* és analitzat per Montserrat Corretger.

Al volum el període de postguerra és més poc tractat, tot i el que n'aclareixen alguns dels autors que estudien les etapes anteriors. Sens dubte, l'estudi de Josep Massot i Muntaner —que ja havia parlat de la complexitat de la col·laboració d'Estelrich amb el Règim sobretot a *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme* (1992)— sobre la participació de l'escriptor felanitxer en l'elaboració del manifest dels intel·lectuals francesos a favor de Franco esbrina els detalls d'un episodi històric poc conegut. Estelrich, «en promoure el text dels intel·lectuals francesos, va adoptar una tàctica semblant a la que havia seguit el 1936, poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, en aconseguir la difusió d'un missatge de fraternitat espiritual entre Catalunya i Mallorca, adreçat pels intel·lectuals del Principat als mallorquins i contestat immediatament per aquests» (p. 199). És evident que la capacitat de moviment, àdhuc a nivell internacional, de Joan Estelrich el convertia en un element important per al franquisme, que, tanmateix, no el va saber assimilar completament. Com tants d'altres intel·lectuals de dretes, Estelrich havia vist en el Moviment una esperança de salvació dels valors liberals i cristians enfront de la barbàrie anarquista i comunista. El càrrec de Delegat Permanent d'Espanya a la UNESCO, com diu Josep Melià, fou més tost «honorífic» i Franco mai no va habilitar Estelrich com a ambaixador, potser perquè «encara el considerava un separatista» (p. 237). Per altra banda, a la postguerra Joan Estelrich encara va seguir treballant en favor de la cultura catalana i dels seus protagonistes, tal com havia demostrat l'estudi de Josepa Gallofré i Virgili sobre *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)* (1991) i com, d'una manera més concreta, es reflecteix als articles de caràcter memorialístic de Josep M. Mas i d'Albert Manent.

La *Miscel·lània Joan Estelrich* recull altres treballs sobre aspectes més concrets, com l'estudi dels documents sobre la seva actitud davant el problema «xue-ta», l'anàlisi de les seves reflexions als dietaris davant les pròpies malalties o els projectes que no va poder dur a terme. Aquests estudis tenen un interès més restringit, però permeten complementar l'abast i la personalitat del nostre intel·lectual. Això no obstant, davant les reivindicacions de la figura de Joan Estelrich hom ha de lamentar que constantment s'estigui lloant la seva vàlua intel·lectual i el seu dinamisme i, en canvi, la seva obra no sigui a l'abast dels lectors. Perquè, com diu Joan Perucho, les seves *Obres essencials* (1987), a cura d'Andreu Manresa, són absolutament introbables, com també ho són la majoria dels seus llibres, excepte *Entre la vida i els llibres* (1926) i *Fènix o l'esperit de Renaixença* (1934), reeditats no fa gaire. No cal parlar de la necessitat d'escorcollar, a la recerca dels seus articles, publicacions periòdiques locals, com el setmanari «Sóller», on fins i tot descobriríem un Joan Estelrich poeta dins una clara estètica noucentista. Són alguns dels oblidats que encara ens resten per corregir. Mentrestant, ens hem de conformar amb avanços petits i sòlids, com és aquesta *Miscel·lània Joan Estelrich*.

Edicions i reedicions de Josep Romeu i Figueras

Una estona abans de la presentació oficial a l'Institut del Teatre de Barcelona, l'11 de març de 1996, del llibre de Josep Romeu i Figueras (n. 1917), *Teatre català antic*, en tres densos volums, els quals comento de passada, perquè juntament amb Francesc Massip, en vam ser els curadors i prologuistes, un dels seus editors, Max Cahner, va dir a l'homenatjat en presència d'altres tertulians i del qui signa aquestes ratlles: «Vós sou l'autor més reeditat dels Països Catalans». En efecte Josep Romeu en els darrers anys de la seva fecunda vida al servei de la nostra cultura ha reeditat, reelaborat i reunit bona part de la seva obra crítica i literària, els estudis de textos antics, les seves aportacions al món de la cultura popular, en sengles volums que contenen suggerents estudis i noves aportacions que penso considerar en aquesta ressenya.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Quatre lectures de poesia medieval*. Edicions de la Magrana, 1991 («L'Esparver Llegir», núm. 33).

Quatre lectures de poesia medieval és la recopilació dels comentaris de poemes que Josep Romeu ja va oferir, entre d'altres, dins la selecció de treballs que Narcís Garolera va aplegar com a editor, dins dos volums col·lectius d'*Anàlisi i comentaris de textos literaris catalans* (1982 i 1985). Romeu hi analitza amb la meticulositat, paciència i bon saber fer que li són propis, poemes de Ramon Llull, Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March i Joan Roís de Corella. El llibre, que pot interessar l'erudit i l'estudiant de filologia catalana, s'ocupa de l'estudi d'algunes de les obres més representatives d'aquests autors. De Ramon Llull, n'edita el *Cant de Ramon* i en proposa una nova datació lligada al desengany que hauria sofert Llull en veure el fracàs de la seva escola d'idiomes a Miramar. De Jordi de Sant Jordi n'explica algunes lectures, els comentaris al poema *Presoner*, un dels més celebrats i coneguts, escrit quan el nostre poeta, pres pel *condottiere* Sforza, demana al rei el propi alliberament i el dels seus amics. És un poema sense tòpics, escrit a la llum d'unes referències històriques molt precises. En la *Situació del jo amorós en el cant XI d'Ausiàs March*, constatem com Romeu és un bon coneixedor de la seva poesia ja que relaciona el contingut d'alguns versos d'aquest cant amb altres obres del mateix autor. En *Dos poemes de Joan de Corella* explora i enquadra la producció del cicle que es refereix a Caldesa.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII*. 2 vols., Barcelona, Curial, 1991 («Biblioteca de Cultura Catalana», núms. 68 i 69).

El primer volum amb el subtítol de *Lectura popular i Renaixement* aplega els estudis fets sobre Joan Timoneda. A continuació explora els poemes en castellà atribuïbles a Pere Serafí, les dames que va cantar en els seus poemes catalans, el co-

mentari de «qui vol oyr la gesta», amb el destriament dels elements populars i cultes que configuren aquesta composició. Pere Serafí és un autor sobre el qual encara ens manca una edició rigorosa, que el mateix Romeu té en aquests moments, enllestida. Una vegada ens contà que la seva obra, desigual, amb molts alts i baixos, és poc agraïda. *Sobre els primitius plecs solts catalans amb contingut poètic i Bandolerisme i periodisme al segle XVI* són dos estudis renovadors sobre la riquesa dels nostres plecs solts, tan abundants i escampats en la literatura catalana d'aquesta època.

El segon volum inclou els estudis sobre la poesia de certamen, el món de les acadèmies al Barroc i a la Il·lustració, un tema encara molt verge a les nostres lletres. Passa després a editar, en el seu context, les poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, un autor valencià del segle XVII, pràcticament desconegut fins que Romeu les edità. Pel que fa al segle XVII, els *Versos commemoratius de la fundació de la primera pedra del nou temple de la Mercè* (1765) i els poemes inèdits d'Ignasi Ferreres, escriptor català del segle XVIII, són dues mostres, no gens desdenyables, d'aquesta poesia festiva i amb poques pretensions.

En aquesta època, els plecs poètics, les manifestacions populars i la poesia de certamen s'adreçaven a un públic ampli i heterogeni. En general, tota aquesta producció té només una vàlua lingüística ja que el seu caràcter innovador i creatiu és mínim. L'esforç, però, que ha fet Romeu, amb rigor i paciència, per treure a la llum tot aquest material crec que ha valgut la pena. Sense la continuïtat d'una llengua i d'una certa consciència de comunitat, encara que boirosa, els fruits de la Renaixença no haurien llevat mai.

Són tres segles de llengua i literatura des de l'inici del Renaixement fins arribar a la Il·lustració que qüestionen el terme «Decadència», i obliguen a la seva revisió. En aquest arc tan dilatat, hi apareix el fenomen del bilingüisme amb dos treballs importantíssims dedicats a Pere Serafí i Joan Timoneda amb *Flor d'enamorados*. Un altre tema és el de la consolidació de noves formes mètriques com ara el sonet i la sextina, l'aparició de la poesia de certamen i les acadèmies a la fi del segle XVIII. Tota aquesta tradició versificadora ens obre una nova perspectiva per a l'estudi dels segles XVII i XVIII.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *La nit de Sant Joan*, Barcelona, Alta Fulla, 1993 («El pedrís», núm. 28).

En el camp del folklore, *La nit de Sant Joan*, reedició d'aquest llibre aparegut anteriorment a la «Biblioteca Folklòrica Barcino» en 1953, és un estudi on s'analitza amb una rica documentació la tradició llegendària, costumista, literària a l'entorn de la popular festa de la nit i matinada de sant Joan que se celebra des de temps immemorials a tot el domini lingüístic català. Romeu no s'acontenta amb glossar el material conegut, sinó que basa la seva recerca etnogràfica en material inèdit de primera mà, en uns anys que eren difícils per a tothom, i més quan es tractava de fer treballs de camp. En alguna pàgina del llibre, l'autor es queixa de

la manca d'estudis i treballs sectorials sobre diverses advocacions i creences a l'entorn del sant, sobre el patronatge i la influència d'aquest sant tan popular en molts aspectes de l'imaginari col·lectiu, encara no gaire llunyà.

Constata que no hi ha res escrit sobre el tema en certes comarques, especialment a les del Regne de València, i jo afegiria al Rosselló. Els *Temes d'Etnografia Valenciana*, dels quals he vist quatre volums, dirigits per Joan F. Mira i editats per la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, són un bon contrapunt a aquesta manca d'estudis sobre la vida social a les terres del sud.

Després d'interpretar els aspectes generals del cicle, les aportacions teòriques poudes de diversos autors, entre les quals destacaria les de l'estudiós francès Arnold Van Gennep, Romeu analitza els particularismes de la festa: el foc, les aigües i la rosada, els vegetals i altres pràctiques màgiques, els aspectes de la festivitat i el culte popular del sant. Han passat més de quaranta anys des que aquest llibre fou escrit, i ens adonem que les ràpides transformacions que ha sofert la nostra societat en el terreny humà, econòmic i polític han fet retrocedir els trets principals d'aquesta cultura, identificada només amb una sorollosa i consumista revetlla. Només ens resta veure aquest món a través del filtre màgic de la llegenda farcida de reminiscències de tota mena que Romeu ens presenta en una acurada selecció de materials. Vist el llibre en perspectiva, seria potser interessant que algú ens hagués explicat la transmissió d'aquest organisme viu que era la cultura popular fins fa quadre dies, la selecció que en feia la comunitat que vivia àmpliament en comunió amb el regne de la natura.

Josep Romeu, a partir d'una bibliografia seleccionada, passa revista, doncs, a totes les manifestacions folklòriques, les ensenyances del refranyer de pagès, els conjurs i pràctiques magicomedicinales. Explica també els paral·lelismes amb altres cicles de l'any i les connexions de la festa catalana amb les que es feien en altres contrades espanyoles, occitanes i franceses.

La reedició del llibre de Josep Romeu és oportuna en un temps en què la festa de Sant Joan i altres manifestacions cícliques s'han convertit en un reclam de la societat de consum, en quedar desproveïdes més enllà de la gresca, els petards i el menjar, de cap referent cultural i antropològic. Nadal, Carnestoltes, Setmana Santa són també festes maquillades que no testimonien gairebé res. Sense una imbricació històrica, religiosa i etnogràfica poderosa, tot té una base molt feble, l'escorça dels dies. Per contra, aquest volumet, ben travat, ens ajuda a comprendre una manera de viure i de creure, perquè és redactat amb una voluntat de fer una síntesi estructurada amb unes explicacions més o menys convincentes que tenyeixen de rigor aquesta suma d'actes festius.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Materials i estudis de folklore*. Barcelona, Alta Fulla, 1993 («Col·lecció El Pedrís», núm. 30).

Materials i estudis de folklore és un volum que acull un conjunt d'estudis, ric i variat, encapçalat per un dens i erudit pròleg de Josep Pujol que constitueix una

pedra mestra dintre dels estudis del folklore a casa nostra. Pujol hi estudia la figura de Josep Romeu com a folklorista per després passar a estudiar els «folklores», els «conceptes, temes i mètodes» d'aquesta disciplina des d'una perspectiva europea, allunyada dels paràmetres locals. Poques coses puc afegir després dels comentaris de Pujol a la significació i enquadrament de l'obra de Romeu en el context de la recerca etnogràfica, al desplegament de les bases ideològiques i metodològiques sobre les quals Romeu basa el seu treball. El llibre és dividit en quatre apartats.

En el primer «Creences i costums», explora el folklore de la pluja i les tempestes al Pirineu català, la nit i matinada de Sant Joan a l'Alt Ripollès i la Vall de Ribes de Freser. En el segon «Mites» desplega temes i comentaris relacionats amb la primera part com ara «contalles» recollides a l'Alt Ripollès i la Vall de Ribes, la presència del «comte Arnau» a Gombrèn, Mataplana i Montgrony, «El Mal Caçador», «La llegenda del drac del Coll de Canes», el «follet en terres olotines». Bona part d'aquests treballs foren elaborats durant i després de les estades de Romeu en aquestes contrades pirinenques, comissionat per l'Institut d'Estudis Pirinencs del CSIC, després de la publicació de la seva tesi doctoral sobre el mite del Comte Arnau.

En el tercer apartat hi recull la seva particular visió del concepte de poesia popular, els criteris de recollida de cançó folklòrica. Ho exemplifica amb un treball que em sembla fonamental, els orígens, formació i transmissió d'una balada folklòrica catalana molt famosa, «Els estudiants de Tolosa». En un apèndix inclou sis noves versions folklòriques inèdites d'aquesta cançó. En quart i darrer, exposa l'apropiació que van fer els modernistes de la cançó popular i del llegendari per bastir el seu concepte de literatura nacional. El mèrit que hem de reconèixer a Romeu en tots aquests treballs és que mai no s'ha limitat a la simple recollecció de llegendes, mites o cançons, sinó que els ha estudiat en profunditat amb un mètode historicogeogràfic amb pulcres edicions crítiques de molts textos.

En el camp del folklore, crec que a molts seguidors i lectors de la seva obra es agradaria una edició catalana, posada al dia, del seu famós i completíssim estudi dedicat a *El mito de «El comte Arnau»* (1948).

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Estudis de lírica popular i lírica tradicional antigues*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

Aquest llibre l'integren un treball preliminar sobre terminologia filològica i de cultura popular, més set estudis diversos en els quals s'estudien i s'editen textos justificatius que expliquen la incidència de la poesia lírica popular i tradicional en alguns moments àlgids de la nostra literatura medieval i en el Renaixement.

Segons Romeu, per influències exògenes que tots coneixem, en el camp de la recerca filològica, el terme «popular» ha perdut terreny davant del de «tradicional» quan les dues qualificacions tenen un abast diferenciat i una personalitat prò-

pia. Encara que algunes d'aquestes precisions ja fossin desenvolupades en un altre volum seu, avui introbable, *Poesia popular i literatura* (1974), Romeu justifica i amplia l'abast d'aquests dues accepcions amb nous materials. A grans trets perquè una obra literària, encara que només parcialment o molt modificada, entri a formar part dels dominis del folklore, hi ha d'haver al darrere una collectivitat que l'accepti com a part integrant de la seva memòria colectiva. Llavors aquesta poesia que compleix una funció múltiple, que es perpetua sincrònicament, la podem qualificar de popular.

De vegades, però, aquesta obra que el poble refusa d'integrar en el seu corpus de creences, pot ser objecte de transcripció o d'anàlisi per un estudiós que la dona a conèixer. En aquest cas, l'obra se salvarà en el domini de la tradició literària o erudita, però no en la folklòrica. Una obra folklòrica encara que, en un moment determinat, l'hagi escrit un autor més o menys inspirat, subsisteix a través del temps d'una forma extrapersonal amb versions i variants.

En canvi, l'obra literària té sempre una motivació creativa més personal i capriciosa, tot i que de vegades pugui rebre l'estímul d'un gènere popular, o bé algú amb perícia pugui arribar a imitar-ne la forma i el contingut. D'altra banda, la creació poètica o narrativa de caire folklòric i tradicional es troba sempre subjecta a uns models o esquemes més regulars pel que fa al metre, ritme o estructura narrativa. De totes maneres, hem de convenir que folklore i literatura sempre s'han influït mútuament, i de vegades, els límits entre els dos conceptes són imprecisos i borrosos.

Així la tradicionalitat més o menys popular d'algunes composicions neix de l'apropiació o imitació que n'han fet autors cultes molt preparats, capaços d'imitar-ne el contingut i la forma. Per tal d'exemplificar aquestes asseveracions, Romeu enriqueix aquesta precisió inicial, ben meditada, amb set treballs, alguns ja coneguts, però amb ampliacions o refoses, on fa una síntesi de la presència d'aquesta lírica popular i tradicional arreu del nostre domini lingüístic.

En el primer estudia, amb una gran artilleria de fonts i estudis consultats, la presència de la poesia popular en la lírica popular culta. Ho fa a partir d'una tria d'obres d'autors significatius que escriuen durant els períodes històrics i literaris esmentats. Romeu assenyalà que ja en la preceptiva de Ramon Vidal de Besalú, les *Razós de trobar*, redactada entre 1190 i 1213, hi ha l'interès de la comunitat per la poesia i el cant. Altres autors que reflecteixen la incidència de la lírica popular en la seva poesia personal són Guillem de Berguedà, Cerverí de Girona, Ramon Llull, Pere Alemany, Pere Serafí, Joan Timoneda, Joan Fernández de Heredia, etc.

El segon, que em sembla el més aprofundit i innovador de tots, encara que era conegut en part, el destina a l'estudi dels gèneres paral·lelístics als Països Catalans. La viadera és un gènere d'una gran riquesa que té un origen hispànic, que cal buscar a Galícia i Portugal, que pels contactes de la lírica galaicoportuguesa amb la castellana i la catalana es difongué arreu de la Península. Encara que aquest tipus de cançons no sigui, doncs, autòcton, el cert és que arrelà a les nostres lletres de

mà de Cerverí de Girona. En total edita, en versió crítica, setze viaderes conservades que són una mostra d'una producció més àmplia, avui perduda, que va gaudir d'un gran predicament entre classes socials molt diverses.

En el tercer treball fa recerques sobre un vell gènere francès del *refrain* i la seva adaptació entre nosaltres. Hi publica unes poesies populars del final del segle XIV, procedents del *Llibre d'amoretes*, un tractat francès de caire líric, del primer terç del segle XIV, traduït al català, i d'altres d'un manual de notari. En el primer bloc transcriu quinze poemes, ben anotats, de caràcter líric i estil populars, que mostren l'heterogeneïtat de les fonts. Romeu es pregunta per la incidència d'aquests *refrains* en la nostra poesia popular antiga, un gènere del qual s'ha salvat poc material. En aquest cas concret, aquesta adaptació catalana restà confinada dintre les pàgines del llibre, sense possibilitat de transcendir. Pel que fa a les tres poesies d'un manual de notari de Besalú, escrites en un català senzill i expressiu, veiem que són cançons de dansa de l'època, que no hi ha dubte que eren cantades, la primera de les quals és una mostra de *virelai*.

El comentari i l'edició de les poesies populars i tradicionals catalanes de la traducció del *Decameron* (1429) és la base del quart treball. En destaco la problemàtica de la traducció perquè algunes poesies en la nostra llengua mostren la catalanització del text boccaccià a mans del seu traductor anònim, ja que substitueix les italianes de l'original. En conjunt, hi ha dues cançons paral·lelístiques d'estil tradicional, arribades per transmissió literària, i set fragments folklòrics de procedència oral que són de cançons de dansa, refranys de peces dansades més extenses. Les peces són consignades al final de diverses jornades de l'obra.

Al cinquè hi ha estudiades i editades dues poesies populars folklòriques d'absurd, un gènere molt productiu a totes les literatures romàniques, que mereixeria un bon treball de conjunt. Romeu hi estudia un text modern, cantat per una igualadina, les cançons de la qual sembla que desvetllaren l'interès del nostre recercador pel món de la literatura popular, al costat d'un text popular, molt més reculat, de 1500. La poesia popular d'absurd o jocs de disbarats va molt lligada al món de les auques i de la imatgeria popular que tracta temes extravagants.

Els dos darrers treballs toquen temes comuns, és a dir, parlen de la cançó glossada de refrany liminar que popularitzen autors cultes. A Catalunya i València circulen durant el segle XVI moltes cançonetes tradicionals de les quals han pervingut les glosses o dístics que foren aprofitats per altres escriptors per bastir les seves creacions, influència aquesta que arriba fins al Barroc. Romeu comenta i edita peces de Joan Fernández de Heredia, Joan Timoneda i Galceran Durall, els seus principals adaptadors. Són obres treballades i difoses per autors bilingües, algun, com en el cas de Galceran Durall, mal conegut, que componen i recreen les seves obres amb materials vius i subjacents a tota una literatura viva. Timoneda com a llibreter i editor de *Flor de enamorados* és potser l'autor més sensible a les noves preferències del públic, atent als nous canvis de gust literari que viu la so-

cietat del seu temps. En aquests treballs hi veiem una altra vegada la perícia i la sensibilitat de Josep Romeu per resseguir el camí que han fet totes aquestes gloses i composicions populars a mans d'autors que els manipulen, arranquen i en fan comentaris poètics personals. En conjunt són peces de factura tradicional destinades a un gran públic delerós de conjuguar i apreciar una poesia de tradició amb un motllo de modernitat.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Lectura de textos medievals i renaixentistes*, València-Barcelona, Institut Universitari / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993 («Biblioteca Sanchis Guarner», 28).

A l'igual que el volum *Quatre lectures de poesia medieval*, ressenyat en aquestes pàgines, *Lectura de textos medievals i renaixentistes* ens ofereix una lectura crítica i comentada de fragments d'obres, en prosa o en vers, en un total de 10, de les més representatives d'aquests períodes. Quatre d'aquests estudis són inèdits, mentre que els altres són reedicions posades al dia d'estudis que havien sortit en homenatges i miscel·lànies. El llibre es divideix en dues parts. En la primera: *De la prosa i de la lírica de l'Edat Mitjana* ens comenta un fragment del capítol XIX de *Blanquerna*, de Ramon Llull, una «dança» de Pere Alemany; una altra composició de Guerau de Maçanet, dos poemes no gaire coneguts, i que tenen una pregonia qualitat. De Guerau de Maçanet en posseïm una dansa lírica molt bonica i una tençó que motivà un debat amb Gabriel Ferrús. Romeu aprofita l'edició per bastir una cronologia dels poemes de Guerau de Maçanet i altres de Gabriel Ferrús i Fra Joan Basset, aquest darrer autor d'un *Letovari* escrit en un to humorístic gens desdenyable.

De Pere March, pare d'Ausiàs, analitza i comenta «Al punt com naix comença de morir», un poema moralitzador que glossa la idea que la vida és un trànsit cap a la mort, obra molt difosa, conservada en set manuscrits. Dos poemes del cançonier català de Pere Torroella i els comentaris al capítol 273 de *Tirant lo Blanc*, sobre la «ficció que féu la reprovada Viuda a Tirant», tanquen aquesta primera part.

En la segona, sota l'epígraf «literatura en l'àmbit del Renaixement», edita i comenta sis poesies populars del segle XVI, quatre epístoles paròdiques de Berthomeu Sirlot, procedents d'un plec solt valencià en prosa del segle XVI: un passatge dels *Colloquis* tortosins de Cristòfor Despuig i el «Càntic de amors», de Pere Serafí, amb l'anàlisi i context petrarquista i renaixentista.

En els «preliminars» del llibre (ps. 12-13), Romeu comenta els processos metodològics i els resultats que n'ha obtingut. És del tot recomanable la lectura dels principis crítics i l'operació de llegir que practica Romeu per acostar-se a aquests autors medievals i renaixentistes, una síntesi equilibrada entre lectura crítica i assagística. La lectura crítica no és res més que l'aprofundiment del text que el filòleg ha establert prèviament amb rigor, a través d'una concepció positivista, mate-

rial que després s'ha d'interpretar en un sentit profund a través d'un seguit operacions noves i renovelladores, més enllà de la filologia estricta.

Els llibres de crítica i recerca de Josep Romeu, centrats majoritàriament en l'estudi de la poesia des dels seus orígens fins al segle XVIII, amb incursions notables en el món del teatre, mostren els diversos estadis de la nostra història literària sempre conflictiva i complexa. Després de l'anomenada «edat d'or», que Romeu exemplifica amb comentaris de Llull, Pere March i un fragment del *Tirant lo Blanc*, ve un període extens, encara mal estudiat, amb moments molt poc brillants sobre els quals encara no hi ha cap explicació convincent. Romeu busca una nòmina d'autors per superar aquest menyspreu. Tota aquesta poesia inèdita o poc coneguda diu molt de la nostra manca d'ambició i de voluntat polítiques. En aquesta història cultural és on hi és ben visible, en paraules de Jordi Rubió: «un aflujament de la consciència lingüística». No assimilem bé l'humanisme, no tenim escriptors cortesans en català, hi ha la persistència d'un medievalisme relligat amb una cronologia històrica complexa. La supeditació de la nostra llengua i expressió literària a unes formes culturals castellanes és constant.

Els nostres autors es debaten entre la tradició i la renovació, fet aquest que podem veure en els comentaris sobre el «càntich de amors» de Pere Serafí, les fonts del qual serien petrarquistes i renaixentistes. Aquest és, al meu entendre, el millor comentari i estudi del llibre.

El passatge dels *Colloquis* tortosins de Despuig mostra una defensa de la llengua catalana, un anticastellanisme pregon del seu autor, que defineix la problemàtica de Catalunya en l'articulació amb la realitat hispànica. La poesia tampoc no s'escapa d'aquest creuament de camins en què viu la nostra llengua i literatura. Llegint aquest poema de Pere Serafí, i els altres treballs que li ha dedicat Romeu en altres ocasions, ens adonem de la presència en aquest autor d'un aire popularitzant i tradicional, al costat d'un de culte, fins i tot en les formes mètriques. En Serafí hi plana la influència trobadoresca al costat de la de Pietro Arentino. En les sis poesies populars, profanes, que Romeu edita molt curosament (ps. 179-203), ja que com dia a la pàgina 180: «l'edició és anterior a tota lectura crítica i literària, i que és aquest, precisament, el camí idoni per a la comprensió del text», hi veiem la persistència d'una poesia popular, una poesia de cançonier que a ben segur és la resta d'un iceberg poètic, hereu d'una tradició històrica i folklòrica que reneix a final del segle XV amb l'Humanisme i durant el segle XVI, amb el segon Renaixement. Són obres, poc ambicioses, que afirmen la personalitat de la collectivitat a través de la pròpia llengua, com molta de la literatura d'aquesta època.

Vistos en conjunt, aquests estudis, i d'altres que comentem en aquesta ressenya, ens són molt útils per revisar els nostres postulats crítics sobre el terme «decadència», la lluita entre uns models tradicionals i uns intents d'innovació molt febles i mal repartits per tota la nostra geografia. En general, la literatura de tota aquesta època és despersonalitzada i força provinciana.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Teatre català antic*, 3 vols. Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona/Curial, 1994-1995 («Biblioteca de Cultura Catalana», núms. 77, 78 i 82).

Potser no sóc el més indicat per judicar aquest treball, en haver estat implicat a fons en la seva gènesi i desenvolupament. Tot el que havia de dir sobre aquest llibre, surt ja a l'estudi inicial i en l'edició dels treballs més representatius d'un estudiós pioner. Juntament amb un altre especialista i deixeble també de Josep Romeu, Francesc Massip, volíem testimoniar com des de cent anys enrere que Manuel Milà i Fontanals havia iniciat els estudis sobre el teatre català antic, ningú fins als anys 50 no s'hi havia tornat a dedicar amb tanta empena i professionalitat com Josep Romeu. De fet, va ser el primer que va fer veure el fals mimetisme de la nostra escena amb la castellana, la riquesa del teatre català medieval. El teatre té una dimensió espectacular, és un fenomen cultural i social que no acaba de trobar lloc en les nostres històries de la literatura. Romeu ha sabut resituar tots els elements d'aquesta espectacularitat que és la base de la nostra dramaturgia medieval. Romeu plantejà ben aviat aquesta qüestió que em sembla cabdal, i que cal subratllar. El teatre medieval era abans que tot un espectacle total, el text era una de tantes particularitats de l'obra i no el canemàs principal.

Quan en 1949 Romeu edità les *Cançons nadalenques del segle XV*, s'adonà que algunes peces funcionaven com a monòlegs i diàlegs dramàtics. A partir d'aquestes conjectures va iniciar-se en els estudis del nostre primitiu teatre. Essencialment encara són vigents les seves edicions sobre teatre profà i hagiogràfic. Vistos els treballs amb una certa perspectiva i sense treure cap mèrit al nostre recercador, podríem dir que la classificació de les passions dramàtiques, en set nuclis i apartats, ha estat superada per l'aparició de nous manuscrits. El nostre teatre profà també ha estat de nou estudiat. La riquesa de materials que Romeu va posar a les nostres mans s'ha vist incrementat amb els treballs de Joan Mas i Vives, Josep Massot, Ramon Miró, Francesc Massip, Antoni Serrà i molts altres. El teatre litúrgic juntament amb l'assumpcionista, tots dos amb gran riquesa documental, són altres de les grans dedicacions de Romeu. Els seus treballs sobre *Les tres Maries* són molt sòlids i ben estructurats. En aquest treball desmunta alguns punts febles sobre els textos litúrgics catalans proposats en el llibre de Karl Young, *The Drama of the Medieval Church*. Juntament amb les formulacions teòriques sempre reelaborades hi ha tot un treball d'edició de textos, producte de la seva perspicàcia crítica. Els tres volums apleguen, doncs, 18 treballs, distribuïts en 9 apartats, on predominen els de teatre religiós, la dramaturgia catalana antiga: teatre litúrgic (1), teatre de la passió(3), teatre nadalenc (3), teatre hagiogràfic (1), teatre assumpcionista) 4), la processó del Corpus (1), teatre religiós (1), teatre profà(4), material nascut de pròlegs, estudis, introduccions a edicions de textos, monografies, conferències, etc. Romeu és un dels grans representants d'aquella escola filològica impulsada per Jordi Rubió que aplica a l'estudi de l'obra criteris positivistes i interpretatius de gran volada. En aquest sentit, hem de valorar l'anotació dels textos, la seva prepa-

ració per la tasca científica rigorosa. Imperatius editorials no van permetre la inclusió a la fi del tercer volum d'una bibliografia sobre el nostre teatre antic (manuscrits, edicions i treballs) a càrrec dels curadors del llibre, que penso que hauria estat útil per copsar l'estat de la investigació teatral a casa nostra.

Les recerques de Josep Romeu són d'aquelles que restaran. Tota la seva obra crítica, breument apuntada, mostra la discontinuïtat, les interrupcions i els redreçaments, alguns més valuosos que altres, que ha sofert la nostra cultura. Les condicions polítiques i socials del segle XVI no van permetre la consolidació d'un teatre i d'una literatura nacionals. El teatre religiós es fossilitzà, del profà gairebé no em sabem res, el teatre valencià viu i d'arrel popular va ser l'arrel del teatre castellà del segle d'Or. Encara que potser no ens agradi el terme «Decadència» i que Romeu l'usi per designar un període molt discontinu de la nostra literatura en qualitat i en qualitat, el cert és que tots aquests estudis reflecteixen la vitalitat social d'una llengua i d'un país, gairebé sempre a la defensiva.

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Assaigs i altres indagacions crítiques*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Quaderns Crema, 1996.

Josep Romeu s'ha caracteritzat també com a fi intèrpret i crític de literatura catalana contemporània, tasca que ha compartit amb la seva dedicació al món de l'ensenyament, amb la de poeta en actiu, erudit, folklorista, etc. En aquest llibre aplega un enfilall de treballs fruit de lectures de reculls poètics, de col·laboracions a la premsa i en revistes, textos de conferències llegits en homenatges, etc. També ha glossat amb meticulositat obres de poetes que ha conegut o tractat profusament, en un període fecund que abasta un arc temporal que va des 1947 fins a 1993.

El pròleg que encapçala el recull mereix un comentari a part. Romeu reconeix que no aplica cap metodologia privativa, usa diversos mètodes aproximatiu, perquè no vol satisfer «apriorismes d'escola». La llibertat i la independència de criteri són el millor bagatge per acostar-se a autors molt representatius de les nostres lletres. Romeu també defensa la teoria que la crítica no té categoria d'obra d'art per ella mateixa ja que és un menester literari on l'oficiant s'ha d'arriscar a buscar uns criteris valoratius per damunt d'una certa crítica, de vegades despersonalitzada, una pirueta en el buit que no té altra funció que ser un «exercici parenc». La crítica només funciona quan es fa a partir de la indagació responsable. La comesa de l'exercici crític més important, per damunt de la purament informativa, és el de saber interpretar les «profunditats del món emocional» que és la base primera de l'acte de l'escriptura. En aquest pòrtic inicial hi ha una crítica directa a la feina que feien determinats estudiosos i antòlegs als anys 60, quan el realisme històric i l'humanisme marxista, amb uns paràmetres massa ortodoxos, van deixar fora del tinter molts autors que no quadraven amb l'estètica del moment i que ara són representats, en aquest llibre, amb independència de criteri.

Els autors escollits i representats en aquesta obra són J. V. Foix amb tres treballs sobre diferents aspectes de la seva obra, de vegades complexa, fins i tot per als iniciats; Carles Riba amb dos, on en comenta els assaigs i l'epistolari; Salvador Espriu amb tres ressenyes on es destaca la primera valoració que es va fer de *Cementiri de Sinera* apareguda a la revista «Ariel» (9-4-1947), de la qual Romeu era un dels responsables. Altres autors són: J. Bofill i Ferro, Marià Manent, Bartomeu Rosselló-Pòrcel i Joan Brossa.

Ultra l'estudi definitiu que ja coneixíem de la *Història d'un soldat* de B. Rosselló-Pòrcel per haver estat publicat a un llibre anterior, *Poesia popular i literatura* (Curial, 1974), el treball més valuós, al meu entendre, és el que dedica a J. V. Foix, com home d'estirp terral, fill d'una comunitat mil·lenària com la catalana. Romeu que es mou entre la crítica literària i l'assaig, valora l'obra crítica de J. Bofill i Ferro, un humanista i un esteticista insuficientment conegut per les noves lleves d'estudiosos. Altres treballs d'interès són els que tracten de la poesia de Joan Brossa de la qual és un dels principals valedors des que va assenyalar l'èxit i el valor de la reintroducció de les «sextines medievals» en l'obra d'un poeta modern.

Hi ha al llibre un estudi sobre la versificació en la poesia catalana contemporània, on passa revista a la trajectòria retòrica dels poetes més representatius del segle XX. Incideix en l'obra de Jaume Agelet i Garriga, un noucentista amb veu pròpia, massa oblidat; valora la versificació en llibertat de Josep Palau i Fabre, Joan Brossa i Gabriel Ferrater, que han enriquit amb nous procediments la nostra història ja molt complexa de la mètrica catalana, sobre la qual gosem demanar a Romeu una visió de conjunt, un treball més complet, donada la coneixença que té d'aquesta matèria.

PEP VILA

Una miscel·lània d'homenatge a Antoni M. Badia i Margarit

Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit, Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

Volum I

- 1) J. ALLIÈRES: *Vicissitudes et avatars des héritiers romans du déterminant IPSE*.
- 2) M. ALVAR: *Esperanza de recuerdos*.
- 3) M. M. AZEVEDO: *Interesse dialetológico da obra regionalista de Cornélio Pires*.

- 4) K. BALDINGER: *François Rabelais en face de l'astrologie divinatrice: défilé des termes scientifiques en -mantie*.
- 5) C. BARRAS: *La sagesse populaire et les jeunes*.
- 6) P. H. BILLY: *Aragon, nom de personne en France*.
- 7) P. J. BOEHNE: *J. V. Foix: dels qui en vulgar parlaren sobirà*.
- 8) M. G. BOUTIER: *Pour la réhabilitation d'une source lexicographique réputée douteuse: le Dasnoy*.
- 9) J. BRUMME: *El español moderno y el siglo XIX, en especial, como objeto de estudio en la historia de la lengua (balance, lagunas, tareas)*.
- 10) E. BÜCHI: *Typologie des délocutifs galloromans*.
- 11) M. CAMPRUBÍ: *Algunes relacions preposicionals del català respecte al castellà i francès*.
- 12) J. P. CHAMBON: *De ranfueu «rameau feuillé» dans Girart de Roussillon à occ. (vel.) ranfeillà: cas d'un verb composé incorporant le sujet*.
- 13) P. COCOZZELLA: *Toward a Definition of the Catalan Passion of the Fourteenth Century: An outline of two primary texts*.
- 14) G. COLÓN DOMÈNECH: *En l'horitzó blau: reductivisme lexicogràfic valencià*.
- 15) M. CONTINI: *«Visti l'as?» Un trait syntaxique et prosodique sarde dans le catalan de l'Alguer*.
- 16) J. J. COSTA: *Originalitat i interdependència patronímiques de les viles de Perpinyà, Ceret i Prada al segle XIX*.
- 17) M. T. ECHENIQUE ELIZONDO: *Reconstrucción e historia lingüística: a propósito del asterisco*.
- 18) K. FALUBA: *Dialectes i vocabulari referencial. A propòsit de la tercera edició del Diccionari de la llengua catalana (DLC, 1993)*.
- 19) F. FERRANDO MELIÀ: *Llengua i cultura en les Horacianes de Vicent Andrés Estellés*.
- 20) A. GALMÉS DE FUENTES: *La raíz prerromana porro, porra «pastizal» en la toponimia balear*.
- 21) H. GOEBL: *Un nouvel atlas linguistique des Alpes centrales: l'Atlas linguistique du ladin des Dolomites (ALD)*.
- 22) G. GUILLAUME: *Données dialectales pour une stylistique pré-littéraire et réflexions sur un langage d'interlocutrices de la Bretagne galloise*.
- 23) J. GULSOY: *El sufix llatí -ILE / -ILIA en català*.
- 24) K. HEGER: *Zur Opposition von aber / pero vs. sondern / sino*.
- 25) G. HILTY: *El arabismo alfaquim*.
- 26) U. HOINKES: *«Distància» i «grau d'elaboració»: nous paràmetres per a una lingüística de varietats*.
- 27) G. HOLTUS: *Scripta et koinè aux 13è et 14è siècles. Remarques sur la langue des chartes françaises et allemandes dans l'archevêché de Trèves et dans l'est de la France*.
- 28) M. ILIESCU: *Le catalan, prototype de la morphologie verbale romane*.

- 29) G. INEICHEN: *Schweizerdeutsch, Deutsch und die Mehrsprachigkeit in der Schweiz*.
- 30) R. KAILUWEIT: *Langue universelle - langue maternelle. Français, espagnol et catalan d'après Capmany*.
- 31) D. KATTENBUSCH: *Atlas parlant de l'Italie par régions: Vivaldi*.
- 32) G. KLEIBER: *Anaphore associative, thèse lexico-stéréotypique: oui, mais,...*
- 33) A. KÖCHL-D. MESSNER: *Apreciaciones cronológicas en el léxico catalán*.
- 34) J. KRAMER: *Der Weg von goja aus dem Habräischen ins Katalanische*.
- 35) B. LACA: *Une question d'aspect: À propos des périphrases progressives en catalan*.
- 36) R. LAFONT: *Contact de langues et épopée médiévale: le problème de la circulation oc-oïl*.
- 37) R. LAPESA MELGAR: *Sobre el adjetivo complementario circunstancial*.
- 38) A. LORIAN: *Subjonctif fin de siècle*.
- 39) G. LÜDI: *Éléments pour une histoire du plurilinguisme: polyglossie et pratiques plurilingues chez les Romains*.
- 40) H. LÜDTKE: *Del llatí a les llengües romàniques: qüestions de mètode*.
- 41) J. LÜDTKE: *Deverbale und denominale prolexematische Komposita in den romanischen Sprachen*.
- 42) F. MANUNTA: *Els perfets simples i perifràstics en la tradició algueresa*.
- 43) W. METTEMANN: *Lexikalisches aus judenspanischen Texten des 14. Jahrhunderts*.

Volum II

- 1) F. MÖHREN: *Songniarins: une énigme résolue avec un peu de philologie*.
- 2) J. MONDÉJAR: *Los presentes de subjuntivo anómalos en -g-, -y-, -ig-. Intento de explicación*.
- 3) M. MORREALE: *Consideración formal de las variantes verbales en el romanceamiento del Libro de los Proverbios incorporado en la General Estoria de Alfonso el Sabio*.
- 4) K. MORVAY: *Problemes de fraseologia catalana. Fraseologismes i fraseoides*.
- 5) W. MÜLLER: *Le Cartulaire de Lausanne comme source anthroponymique*.
- 6) J. M. NAVARRO: *Qüestions terminològiques de la sociolingüística: sociologia i registre*.
- 7) I. NEU: *La creació de la primera Acadèmia de la Llengua Catalana 1880*.
- 8) J. PEANA: *El fenomen del rotacisme en la parla popular algueresa d'avui*.
- 9) I. PETKANOV: *Les éléments ibériques dans les langues slaves balkaniques*.
- 10) G. A. PLANGG: *Südbairisches Superstrat in der fassanischen Toponomastik*.
- 11) R. L. PORTET: *La Grammatiké del poeta Jaume Queralt*.
- 12) R. POSNER: *Article and pronoun in Romance: an historical view*.
- 13) B. POTTIER: *Lexies de détermination, aspect et modalité*.

- 14) A. QUINTANA - C. ALCOVER: *Xandra, un basquisme ribagorçà*.
- 15) P. D. RASICO: *Toponímia històrica del terme de Cotlliure segons el capbreu de l'any 1292*.
- 16) X. RAVIER: *Dialectologie et analyse syntaxique: Sur le complément prépositionnel en occitan*.
- 17) A. REDECKER: *Zur Bedeutungsgeschichte von Kompliment*.
- 18) E. RIDRUEJO: *Procesos migratorios y nivelación dialectal en los incios de la Reconquista castellana*.
- 19) A. SAKARI: *Qui étaient la comtesse de Die et son amic?*
- 20) M. SALA: *Langues en contact: apparition et abandon des langues*.
- 21) S. M. SAPON: *Languages in contact: Behavioral perspectives on the survival of bilingual communities*.
- 22) C. SCHMITT: *Das Spanische in einer technisierten Welt*.
- 23) A. SCHÖNBERGER: *Zur angeblichen Aussprachereform des Lateinischen in der karolingischen Epoche*.
- 24) H. V. SEPHIHA: *Existe-t-il un judéo-catalan calque? Oui! Constance lexicale*.
- 25) M. SKUBIC: *L'italià i l'eslovè a Trieste en clau sociolingüística*.
- 26) G. TAVERDET: *Cadastre et contact des langues, l'exemple de la Combe*.
- 27) G. TUAILLON: *Les désignations de la chenille en gallo-roman*.
- 28) B. VERWIEBE: *Dieu tient le coeur des rois dans sa main. Semantik und Sprachgebrauch von frz. roi (16-20. Jh.)*.
- 29) M. W. WHEELER: *La primera persona del present d'indicatiu, pot haver-hi més a dir-ne?*
- 30) M. WILMET: *Réflexions sur la pronominalisation*.
- 31) C. WITTLIN: *Una poesia basca traduïda a cent cinquanta idiomes europeus: la reducció a l'absurd del concepte «Ausbausprache»*.
- 32) H. J. WOLF: *L'oraison dominicale en sarde de S. Arquer*.
- 33) R. WRIGHT: *La disgregación del latín y el romance: los escribas del Tratado de Cabrerros*.

Volum III

- 1) E. BOIX FUSTER: *Lleialtat lingüística i joves barcelonins: un cargol de rosca esmussada?*
- 2) S. BONET: *Una pedregada de tirosos vocables*.
- 3) M. T. CABRÉ: *Sobre manlleus i diccionaris*.
- 4) M. R. LLORET: *Els diminutius i les marques de gènere*.
- 5) M. LORENTE I CASAFONT: *Una proposta de classificació de verbs catalans*.
- 6) J. MARTÍ I CASTELL: *Significació lingüística dels Usatges de Barcelona*.
- 7) A. MASSIP I BONET: *La variació lèxica: un assaig d'estudi en el dialecte tortosí*.
- 8) J. MORAN I OCENRINJAGUREGUI: *Pompeu Fabra i Wilhelm Meyer-Lübke*.

- 9) L. PAYRATÓ: *Anàlisi del discurs, pragmàtica i conflictes lingüístics*.
- 10) L. PONS I GRIERA: *Factors externs en la variació del lèxic*.
- 11) J. RAFEL I FONTANALS: *El «Diccionari de l'Institut» i el «Diccionari Fabra»*.
- 12) J. L. VALLS: *Els vents dels pescadors cotlliurencs*.
- 13) J. VENY: *Erotisme i litúrgia en els noms del «quetsémper»* (Synodus saurus L.).
- 14) J. VIAPLANA: *Els verbs regulars de la primera conjugació en el català nord-occidental: una descripció comparativa*.
- 15) L. DE YZAGUIRRE I MAURA: *Maquinar-hi o programar-hi*.
- 16) M. CARDÚS: *Bibliografia d'Antoni M. Badia i Margarit*.

Un dels aspectes més rellevants de la figura del Dr. Antoni M. Badia i Margarit ha estat sempre la seva projecció internacional, i amb ella la de la llengua i la literatura catalanes. El lligam que al llarg dels anys el Dr. Badia ha establert amb romanistes d'arreu del món es fa palès en les col·laboracions aplegades als dos primers volums dels *Estudis de lingüística i filologia* oferts a l'il·lustre romanista amb motiu del seu setantè aniversari. El tercer volum recull articles dels professors de la Secció de Lingüística del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, on el Dr. Badia ha estat catedràtic. El ventall d'articles que conformen aquests *Estudis* és temàticament ben divers, com l'activitat de recerca científica de l'homenatjat, que ha destacat sempre per la seva qualitat humana. Per això aquests *Estudis*, a més d'aplegar les col·laboracions de les personalitats més destacades en el món de la lingüística romànica, són plens de paraules afectuoses dirigides al Dr. Badia, com les de M. Alvar al primer volum. Encapçala aquest volum el treball de J. Allières sobre la diferent evolució morfosintàctica i semàntica del pronom adjectiu IPSE a la Romània. Pertany també a la gramàtica històrica l'estudi de J. P. Chambon, que ofereix un exemple en occità antic del que podria ser un verb intransitiu amb el subjecte incorporat al lexema verbal. I ja dins l'àmbit del català, J. Gulsoy aporta noves dades sobre l'evolució catalana del sufix llatí -ILE/-ILIA. Cal esmentar també el treball de M. Iliescu, segons el qual el català i el friülès serien les llengües més fidels al protoromanç pel que fa a la morfologia verbal i prenent en consideració només els verbs regulars. A. Köchl i D. Messner remarquen l'interès lingüístic (especialment lèxic) de la documentació catalana vinculada amb el casament de la infanta Isabel d'Aragó amb Frederic d'Àustria que es conserva en aquest país. Des d'un enfocament sociolingüístic, R. Kailuweit ofereix una anàlisi de la ideologia diglòssica d'A. de Capmany.

En un altre camp de la lingüística diacrònica cal inserir el treball de G. Holtus sobre l'estat i els objectius del projecte anomenat «Entre Meuse et Rhin: rapports, relations et conflits dans une région centrale de l'Europe, de la fin de l'antiquité au 19è siècle» (iniciat el 1988 a la Universitat de Trèves), que globalment estudia la vinculació de l'ús del llatí, el francès i l'alemany amb els esdeveniments historiològics i culturals. Holtus presenta algunes dades referides a l'estudi de la in-

fluència dels dialectes de l'est de França sobre la varietat estàndard escrita dels segles XIII i XIV i com hi influeixen les varietats dialectals autòctones. Per la seva banda, R. Lafont analitza una sèrie de textos amb el propòsit de demostrar l'existència de textos èpics medievals en llengua d'oc. L'article de J. Brumme remarca la necessitat d'estudiar el s. XIX per completar el coneixement de l'evolució històrica d'una llengua. També fa tot un seguit de plantejaments metodològics força interessants dels quals cal destacar el bon resultat que pot donar l'enfocament pragmàtic en l'estudi de la història interna de la llengua. El treball de M. T. Echenique Eliazondo planteja una sèrie de reflexions metodològiques vinculades a l'estudi del protoromanç. I en la mateixa línia se situa el treball de H. Lüdtke.

En el camp de la lexicografia, M. G. Boutier descriu les aportacions i les principals característiques del *Dictionnaire Wallon-Français à l'usage de la province de Luxembourg et des contreés voisines* (Neufchâteau, Bèlgica, 1856 —ed. facs. Brussel·les, 1981—) de J. B. Dasnoy. K. Faluba remarca la necessitat de revisar el tractament que la lexicografia catalana dona als regionalismes, mots i accepcions que només són usats en una part del domini lingüístic català. I, finalment, el treball de G. Colón demostra l'escassa validesa científica del *Diccionari castellà-valencià*. Pel que fa a treballs lexicològics, K. Baldinger estudia el valor del sufix francès *-mantie* en el lèxic de l'astrologia del s. XVI. Són força interessants els treballs de C. Barras sobre el grau de fossilització de les metàfores contingudes dins les frases fetes en les generacions més joves; el de G. Hilty sobre l'origen i l'evolució castellana de l'arabisme *alfaquim*, i el de J. Kramer, qui explica l'origen hebreu del mot *goja*. Pertanyen a aquest mateix camp els treballs de J. Lüdtke i el de W. Mettemann.

En el terreny dialectològic, M. M. Azevedo descriu els principals trets dialectals de la llengua de l'escriptor brasiler Cornélio Pires (1884-1958). G. Guillaume presenta unes enquestes realitzades a la Bretanya francesa entre 1957-1959. Els articles d'H. Goebel i D. Kattenbusch expliquen l'estat dels projectes del que seran els atlas geolingüístics del futur: l'*Atlas linguistique du latin des Dolomites* (ALD) i el *Viviao Acustico Linguistico Dialettale Italiano*, pensats amb format CD ROM. Més en l'àmbit català, el treball de M. Contini palesa la influència de la prosòdia sarda en el dialecte català de l'Alguer. I a cavall entre la dialectologia i la sociolingüística es troba el treball de U. Hoinkes, que proposa l'aplicació dels criteris de Muljačić per establir la condició de varietat dialectal i varietat estàndard en les llengües romàniques. Pertany també a la sociolingüística el treball de G. Ineichen. Per la seva banda, G. Lüdi comenta el que es podria anomenar la política lingüística de l'antiga Roma.

En el camp de la morfosintaxi, M. Camprubí ofereix un estudi sobre les diferents funcions i el valor semàntic de les principals preposicions del català, del castellà i del francès. B. Laca analitza la distinció aspectual de les perífrasis progressives *estar* + gerundi i *anar* + gerundi en català. F. Manunta presenta l'ús dels perfets simples i perifràstics en la tradició algueresa. Pertanyen al mateix camp els treballs de K. Heger, sobre la comparació del valor semàntic i funcional de les

preposicions *aber* / *pero* vs. *sonderm* / *sino* en alemany i castellà; G. Kleiber, que defensa la validesa de la tesi «lexico-stérotypique» de l'anàfora associativa per mitjà del connector «mais»; R. Lapesa, que analitza sintàcticament l'adjectiu circumstancial; i A. Lorian sobre l'ús del subjuntiu en la premsa contemporània francesa. En el terreny de l'onomàstica cal situar els treballs de P. H. Billy (sobre l'antropònim Aragó en francès); el de J. J. Costa (sobre el grau d'influència de la patronímica de Perpinyà, Ceret i Prada al segle XIX); A. Galmés de Fuentes (sobre l'arrel preromana «porro, porra» en la toponímia balear). Són també dins aquest primer volum els treballs de P. H. Boehne, que comenta el poema de J. V. Foix intitulat «Dels qui en vulgar parlaren sobirà»; F. Ferrando Melià, que analitza les *Horacianes* de Vicent Andrés Estellés; i P. Cocozzella, que analitza dues composicions breus del segle XIV (l'una a la Biblioteca Nacional de París, ms. esp. 472, i l'altra a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 1029) com a precedents de les «passions» de Crist que es desenvoluparien més tard.

Ja en el segon volum, en el camp de la lingüística diacrònica R. Posner proposa una explicació sobre l'evolució dels articles i els pronoms en les llengües romàniques. L'estudi s'insereix en la línia dels autors que estableixen un lligam entre l'article definit i les formes clíiques dels pronoms. M. Sala defensa que el contacte entre llengües no provoca l'aparició o la desaparició d'una llengua i que aquests fenòmens s'expliquen més aviat per l'evolució interna de cada llengua i en funció de la pròpia història. A. Schönberger reflexiona sobre la pretesa reforma de la pronúncia llatina a l'època carolíngia. Mitjançant les diferents varietats dins la Gal·loromània del mot «chenille» i altres exemples, G. Tuaillon evidencia la utilitat dels mapes de l'*Atlas Linguarum Europae* com a eines eficaces per explicar l'origen d'aquesta diversitat. En l'àmbit del castellà, J. Mondéjar proposa una nova explicació per a les formes de present de subjuntiu amb -g-, -y- i -ig- en aquesta llengua. E. Ridruejo exposa una hipòtesi alternativa a l'actualment més acceptada per justificar la uniformitat dialectal del Valle del Duero al s. IX. Segons aquest autor, després de diversos processos migratoris es van produir processos d'anivellament lingüístic entre les diferents varietats parlades pels pioners, les quals, a més, no eren gaire divergents. Prenent com a exemple el *Tratado de Cabrerios* (1206), R. Wright reflexiona sobre la necessitat de distingir les peculiaritats ortogràfiques provocades per la formació i els hàbits dels escribes d'aquelles produïdes per motius fonètics.

Pel que fa al català, M. Wheeler proposa una nova explicació diacrònica sobre l'evolució de la desinència de la primera persona del present d'indicatiu. Com és habitual en aquest autor, l'enfocament és fet des de la gramàtica generativa, concretament des de la teoria de la Naturalitat Morfològica. H. J. Wolf afirma que l'oració en versió italiana de l'humanista sard d'origen català S. Arquer recollida a la *Cosmographia universalis* de S. Münster seria una traducció poc afortunada del dialecte campidanès al logudorès, la qual cosa justificaria el caràcter híbrid del text. Més en el terreny de la història externa del català se situa l'interessant treball d'I. Neu sobre el pensament de Valentí Almirall i la ideologia nacionalista que va

fer possible la creació de la primera Acadèmia de la Llengua Catalana (1880). Per la seva banda, H. V. Sephiha demostra l'existència del que anomena «judeó-catalan calque» (textos que són traduccions literals de l'hebreu) durant l'Edat Mitjana a partir de les *Oracions jueves en català* publicades per Jaume Riera i Sans; és remarcable la bibliografia abundant sobre el tema amb què clou l'article.

En el camp de la lexicologia, K. Morvay proposa una nova terminologia en català per a les diferents construccions que engloben les frases fetes. A. Quintana i C. Alcover comenten les diverses accepcions que al ribagorçà té el terme «xandra», préstec procedent del basc de Navarra i que ha arribat al català per mitjà de l'aragonès. Fora de l'àmbit català i a cavall entre la crítica textual i l'estudi lèxic se situa el treball de M. Morreale sobre les variants verbals del *Libro de los Proverbios* de la *General Estoria* d'Alfons el Savi. I. Petkanov comenta algunes mostres de lèxic castellà, català, portuguès i judeoespanyol que contenen les llengües eslaviques, especialment en registres vulgars. A. Redecker explica l'etimologia i l'evolució del mot «compliment» en diverses llengües. C. Schmitt analitza l'ús de la metàfora en la creació de la terminologia informàtica en castellà. B. Verwiebe comenta el valor semàntic del mot francès «roi» als segles XVI-XX. De caràcter més teòric és el treball de J. M. Navarro, que fa algunes precisions de termes i conceptes força usats en sociolingüística. Dins d'aquesta última disciplina, cal situar el treball de M. Skubic, que exposa la situació sociolingüística del grup ètnic eslovè de la regió italiana de Trieste i remarca la posició subalterna de l'eslovè i la necessitat d'aconseguir prestigi social per evitar que esdevingui una llengua exclusivament d'ús privat i familiar. S. M. Sapon proposa un seguit de principis teòrics i línies de comportament que assegurin el futur de les comunitats bilingües.

En el camp de l'antroponímia W. Müller analitza els antropònims del Cartulari de Lausanne (segle XIII). I en el de la toponímia G. A. Plangg comenta la influència del superstrat en la toponímia de la Val di Fassa. P. D. Rasico, col·laborador de l'*Onomasticon Cataloniae* dirigit per J. Coromines, estudia la toponímia de Cotlliure a partir d'un capbreu de 1292. G. Taverdet reflexiona sobre la necessitat de recórrer als dialectòlegs i als estudis diacrònics per regularitzar correctament els topònims en els documents cadastrals. L'autor es val d'exemples extrets de localitats de la Borgonya. En el terreny morfosintàctic, X. Ravier precisa el significat d'algunes locucions adverbials en occità. B. Pottier analitza la funció de certes construccions en relació a l'aspecte, el mode i la determinació del procés verbal. M. Wilmet ofereix una classificació dels diversos elements gramaticals que poden exercir la funció pronominal i comenta el valor discursiu d'aquestes unitats. Completen l'aplec del segon volum els treballs de J. Peana, que analitza el fenomen del rotacisme en els registres col·loquials de l'alguerès contemporani; A. Sakari, sobre la identificació de la comtessa de Die, Philippa de Faye, i el seu amic, el trobador Raimbaut de Vaqueiras; C. Wittlin, que critica la ideologia que amaga i fa possible la publicació, per part de F. X. Oroz, de cent cinquanta traduccions d'un poema de Gabriel Aresti; i, finalment, R. L. Portet ressenya el llibre de

Jaume Queralt intitulat *L'atac del virus* (Perpinyà, Trabucaire, 1991), on apareixen textos amb les destrosses típiques que causen els virus informàtics.

Al tercer volum, l'article d'E. Boix descriu les ideologies lingüístiques envers el català dels joves barcelonins. S. Bonet ofereix una anàlisi lingüística de l'obra de Salvador Espriu *Primera història d'Esther*. M. T. Cabré mostra el procés de reflexió que comporta la inclusió de manlleus en un diccionari general (amb referències al *Diccionari General de la Llengua Catalana* i el nou *Diccionari* de l'IEC). En el marc de la gramàtica generativa, M. R. Lloret reflexiona sobre les característiques formals dels diminutius i la seva relació amb les marques finals considerades tradicionalment de gènere i M. Lorente presenta una nova tipologia de verbs catalans a partir de la Teoria Argumental del lèxic. J. Martí comenta el valor lingüístic dels *Usatges* de Barcelona. A. Massip ofereix els resultats d'un estudi dialectal en què es volia comprovar si l'ensenyament del català i en català a l'escola havia influït en l'ús lingüístic dels joves tortosins. J. Moran i Ocerinjauregui explica fins a quin punt Pompeu Fabra havia assimilat la doctrina de W. Meyer-Lübke en relació a l'ús dels verbs auxiliars i a la concordança del participi de passat. L. Payrató ofereix un estudi innovador en què vincula la pragmàtica i l'anàlisi del discurs amb l'estudi dels conflictes entre el català i el castellà. L. Pons i Grieria estudia els factors que afavoreixen la regressió o progressió de l'ús d'uns determinats mots a Barberà del Vallès (Vallès Occidental). J. Rafel comenta i analitza les notícies dels diversos treballs lexicogràfics duts a terme per l'IEC des de l'any 1911 fins al 1939, època de gènesi i elaboració del *Diccionari Fabra*. J. L. Valls recull les denominacions dels vents que fan servir els pescadors de Cotlliure. J. Veny estudia l'etimologia i la profusió de denominacions diverses del *quet-sémper*, un peix que es pesca sovint a les aigües baleàriques. J. Viaplana presenta, en el marc de la gramàtica generativa, una descripció comparativa dels verbs regulars de la primera conjugació en el català nord-occidental. L. de Yzaguirre i Maura analitza les diverses opcions d'adaptació al català dels termes informàtics *hardware* i *software*. Finalment, clou aquest tercer volum l'aplec de tota la bibliografia del Dr. Badia i Margarit —incloent-hi articles de divulgació i entrevistes— a càrrec de M. Cardús.

M. DEL MAR BATLLE

RESSENYES INDIVIDUALS

M. ALCOVER, Antoni: *Aplec de Rondaies Mallorquines / d'En Jordi d'es Racó*, I, Edició a cura de Josep A. GRIMALT amb la col·laboració de Jaume GUISCAFRÈ, Palma, Editorial Moll, 1996.

Cal molt d'amor a les rondalles per fer el que de fa molts anys ha anat fent Josep A. Grimalt. La referència de pes més reculada en la seva bibliografia és el treball que realitzà a la seva tesi de doctorat. Un veritable recaceig rondallístic de les versions de mossèn Antoni M. Alcover, les quals foren catalogades i estudiades minuciosament. Una feina que s'ha d'arrenglar al costat del bo i millor de les obres importants de rondallística, i que qui es dediqui a les rondalles catalanes la pot tenir de primera referència. L'edició, prescindint de les diferències evidents, recorda aquesta mena de bíblia rondallística que són les *Anmerkungen zu den Kinder— und Hausmärchen der Brüder Grimm* de J. Bolte i G. Polívka. I és just observar que en els nostres països va ser el primer en el temps. Terme *a quo* de la recerca rondallística catalana: el suc de Grimalt a la seva *Classificació de les rondalles de mossèn Alcover: introducció a llur estudi* (tesi doctoral; Barcelona, Universitat de Barcelona, Fac. de Filologia, 1975). L'obra que ressenyo és, en més d'un aspecte, filla d'aquest treball, i aquest volum —i previsiblement tota l'obra sencera quan estigui acabada— no tindria ni el contingut ni la configuració que té sense el contingut d'aquella. Si les filles avantatgen les mares, quan les avantatgen, es pot dir que aquesta li ha sortit «etxerevida, polida, garrida i ben taiada» com les heroïnes del mossèn.

He d'advertir el lector que no conec personalment l'autor de l'edició, tret d'un cop que el vaig saludar, amb massa brevetat per al meu gust. No puc, doncs, fer esment al seu perfil personal com a vegades és permès de fer en un paper d'aquestes característiques. En aquest cas això seria justificat perquè em sembla que en ell es compleix la dificultat de destriar les complicitats interessants entre vida i estudi. Fóra una gosadia permetre'm que el que en penso traspassés les parets del meu cervell. Però si algú ens digués que en Grimalt va entrar a la universitat amb l'única dèria d'editar les rondalles de mossèn Alcover —algú que llavors hi ensenyava m'ho va dir—, no ens costaria massa de creure. En aquell moment vaig pensar que això era, de per si, simplement una exageració; però el cas és que hi dedicà una molt laboriosa tesi i que ara comença a aparèixer l'edició que fa molts

anys s'havia projectat. Pel testimoni que ofereix la introducció i per les característiques de l'edició és obvi que és així. Una voluntat d'estudi de les rondalles que li començà l'any 1962, arran del centenari del naixement d'Alcover.

No obstant la meua quasi desconexença personal sí que resumiré què en penso com a investigador. Té la raresa de les persones que farceixen la seva tenacitat amb *esprit de finesse* —per dir-ho ben ràpidament. Grimalt ha dedicat una part molt important de la seva vida a l'estudi del corpus alcoverià. Aquesta edició és elaborada sense cuites i a base d'anys. La informació que s'ofereix de cada tipus rondallístic i versió és rigorosa i cenyida, i manifesta un veritable lluïment de coneixements comparatistes i teòrics. En rondallística res d'això es pot improvisar; i encara menys si es concreta en un corpus de magnitud i complexitats considerables. Finalment prenen cos —cos editorial, és clar— dues, o tres..., coses que han fet de bon esperar: el text definitiu de les versions, les anotacions de cada rondalla i el gavadal de coneixements rondallístics. Al col·laborador Jaume Guiscafrè deu poder atribuir-se una labor important —no especificada a la presentació de l'obra— en els dos primers aspectes. El tercer és aportació específica de Grimalt, almenys si s'ha de jutjar objectivament pel contingut de la seva tesi doctoral, i sense perjudici de les aportacions concretes que el seu col·laborador hi pugui haver fet. Grimalt en diu que és «un jove llicenciat en Filologia Catalana, interessadíssim per les rondalles de mossèn Alcover, molt ben dotat intel·lectualment i amb una capacitat de treball, disciplina i voluntat fora del comú, és a dir, una persona feta a mida per donar al projecte la darrera empena que necessitava» (p. 9). D'algú que té aquestes facultats i les exerceix, no se'n poden minimitzar els mèrits que li pertoquen; de ben segur, molts.

El volum té una introducció (ps. 7-26), la presentació del material (ps. 27-30), la bibliografia (ps. 31-36) i el llistat d'edicions en volum de l'*Aplec* (ps. 37-39) i de les traduccions parcials (ps. 40-41). S'hi inclouen també els pròlegs a la primera i segona edicions (ps. 43-57). Les rondalles estan estructurades amb el criteri folklòric d'acceptació pràcticament universal; això és, seguint la classificació en tipus rondallístics tal com són establerts a *The Types of the Folktale* d'Antti Aarne i Stith Thompson. Reprodueix la classificació, amb algunes diferències, que ja fixà al treball de doctorat. En concret hi ha vint-i-dues rondalles d'animals (ps. 59-178) —cinc de les quals no estan adscrites a cap tipus, és a dir, són no catalogades— i catorze rondalles meravelloses (ps. 179-574). Clou el volum l'índex, que segueix fidelment els apartats de *The Types of the Folktale*, i s'introdueixen les versions segons l'ordre del tipus corresponent.

Cada rondalla es presenta en funció de l'adscripció al tipus de l'índex Aarne-Thompson, que estableix, així, l'ordre d'aparició dins l'obra. Segons l'escola finlandesa un *tipus* és una unitat narrativa amb existència independent, completa i coherent, que no depèn de cap altra rondalla per al seu significat. O sigui, cada tipus s'identifica amb *una* rondalla al marge del nombre de *versions* que se n'hagi recollit. Aquesta edició organitza cada tipus en quatre apartats. El primer correspon al text base de la rondalla o rondalles, si és que se n'adscriu més d'una dins

d'un tipus. L'ortografia es regularitza segons la normativa actual —amb alguns criteris particulars que no especifico— «i sempre que això no impliqui ni pugui provocar canvis en una lectura en veu alta.» (p. 29). Criteri destinat, sens dubte, a salvaguardar amb zel la naturalesa peculiarment dialectal d'aquests documents narratius.

Eventualment el text de la rondalla pot anar precedit d'una presentació introductòria que sol referir-se a alguna qüestió del tipus (motiu característic, tema, estructura,...). En el cas de les rondalles d'animals només en tenen tres dels setze tipus identificats, mentre que les rondalles meravelloses disposen d'introducció nou dels onze tipus que inclou aquest volum. El lector les ha de considerar complementàries dels comentaris destinats a cada versió, que es troben al darrer apartat del tipus. Aquests comentaris inclouen molts aspectes com ara: observacions sobre l'adscripció i/o l'adequació al tipus —sovint conflictiva o vacil·lant en unes versions que amalgamen de manera habitual fonts diverses—, presència de motius, referències a les anotacions, a la redacció i elements comparatistes.

El segon apartat consisteix en la llista d'edicions i, si n'hi ha, de les traduccions. S'indica en negreta la darrera edició en vida d'Alcover, que és la que se segueix, amb alguna excepció justificada. A l'apartat tercer hi ha la transcripció de les anotacions corresponents de cada rondalla, extretes de les sis llibretes manuscrites on el col·lector consignava el material recollit oralment. Aquests materials no tenen cap mena de regularització lingüística perquè això minvaria lògicament bona part del seu valor crític. És evident que l'aparició d'aquests materials és de transcendència per a la recerca i permetrà treure conclusions definitives sobre aspectes literaris —crítics i estètics, vinculats directament als processos redaccionals— i aspectes folklòrics —utilització mediatitzada de documents orals, vinculada directament als processos ideològics (suavitacions, afegitons o canvis, censura,...). Són aspectes que no s'exclouen en les recerques sinó que s'enriqueixen l'un a l'altre amb la interferència de processos.

Les transcripcions són de fàcil maneig i disposen d'un reduït nombre de signes i convencions tipogràfiques que resol de manera àgil tota la informació crítica que es necessita. Opino que l'edició íntegra d'aquests materials és, en el cas d'Alcover, la millor opció crítica, la que permet més visió de conjunt i la que sense desatendre en absolut el detall crític ha estalviat presentacions feixugues del material. L'espai que recorren el crític literari i l'investigador en folklore —com s'hi refereix Grimalt— entre les anotacions de les llibretes i el text base, o a l'inrevés, ofereix un còmode joc als molts interessos i àmbits d'investigació que autor i col·laborador, de ben segur, desitgen adobar amb una edició d'aquestes característiques.

La comparança del text amb les anotacions forneix de multitud d'exemples que posen de manifest processos de redacció d'índole diversa. Perquè el lector no versat en rondallística es faci càrrec de la mena de conclusions a què es pot arribar en referir a l'exemple de la rondalla *Es Castell d'iràs i no tornaràs* (AaTh 313C), sense explicitar-lo perquè resultaria llarguíssim. Aquesta versió, agençada

a partir de sis anotacions diferents (quatre d'extenses, dues de molt breus), és, amb mots de Grimalt, «el resultat d'una amalgama de moltes versions orals, d'on selecciona, entre les variants de cada element, les que més li agraden.» (p. 542). Grimalt, però, ja havia avançat algunes possibilitats sobre les relacions diverses que estableixen les notes i les versions en un article, *Les «Notes de rondaies» de mossèn Alcover, entre l'oralitat i l'escriptura*, «Revista d'etnologia de Catalunya», 4 (febrer 1994), ps. 58-67, que és recollit en part a la introducció.

El quart apartat correspon al de notes crítiques, comparatives i comentaris. Al final hi ha la seqüència de motius identificats a cada rondalla, segons la magna classificació que en féu Stith Thompson al *Motif-Index of Folk-Literature*. Per *motiu* s'entén, segons la definició d'aquest investigador, l'element més petit en una rondalla que té el poder de subsistir en la tradició. A part també s'inclouen els motius que no apareixen a la rondalla impresa però sí a les anotacions. Aquest apartat és el que més directament és fruit de la tesi doctoral si prescindim de la catalogació del material. Grimalt manifesta expressament que la feina de la tesi podia «servir de pauta per a una nova edició de l'Aplec, destinada a uns lectors més exigents que els de l'edició popular, dita definitiva, en vint-i-quatre toms» (p. 8). La comparació dels comentaris-estudi que acompanyen cada versió amb els de la tesi doctoral dona un resultat interessant de comentar, ni que sigui breument. Sobretot perquè ens adonem de seguida de l'envergadura d'aquesta edició. El que es té entre mans no és només una edició de l'Aplec d'Alcover, sinó també els resultats més madurats de la tesi de Grimalt que ara, per fi, veuen la llum. Bona part d'aquests es recuperen per a la present edició de manera pràcticament literal —sobretot en el cas de les rondalles d'animals— o millorada de continguts. Molts comentaris són crescuts i sensiblement enriquits amb l'aportació de l'estudi de les anotacions. En el cas de les rondalles meravelloses, s'aprecien més canvis respecte a la tesi; no tant perquè s'abandoni informació —de fet, en alguns casos, el comentari és redactat de nou i no se segueix la tesi—, sinó perquè Grimalt té més coses a dir o, simplement, és més ajustat al propòsit de l'edició. Això és una millora objectiva perquè, a més de recollir la informació anterior i sedassar-la, hi ha l'aportació de noves clàries i recerques. Previsiblement les rondalles meravelloses que encara s'han de publicar —una part important del corpus alcoverià— seguiran aquesta línia de millores. La catalogació ha sofert només un parell de canvis a les rondalles d'animals i cap a les meravelloses.

La introducció té una vintena de pàgines amb la informació indispensable perquè el lector pugui fer-se idea de les rondalles i contextualitzi el contingut de les notes crítiques, comparatives i els comentaris. No obstant això, es tracta d'una presentació destinada als lectors no especialitzats. No hi ha, doncs, ni l'estat de la qüestió dels temes alcoverians ni la presentació dels resultats de recerques, que no arribaran «sinó després d'examinar-ne degudament els textos i el màxim de dades relatives a aquests que poguem obtenir» (p. 9). Així, Grimalt promet un estudi per al darrer tom de l'edició que intentarà «donar una resposta objectiva i raonada a les qüestions que se solen suscitar a propòsit de l'Aplec.» (p. 9). L'estudi

s'adreçarà «als especialistes de tot el món» (p. 9) i analitzarà, de l'*Aplec*, «la seva naturalesa, les seves característiques, el seu valor com a document folklòric» i, en definitiva, «el seu “status” ontològic» (p. 9). Sembla lògic que després de l'anàlisi concreta de cada versió, la rondallística comparada donarà pas amb profunditat als aspectes més teòrics. També aquest estudi farà de bon esperar, tot i que temo que molts expectants ja el voldrien tenir a les mans.

El contingut de la introducció és auster. No s'hi troba a faltar res de l'essencial per complir la funció que es proposa; però tenint en compte que és, per dir-ho d'alguna manera, una introducció en absència d'un estudi, hauria valgut la pena donar més expansió a quasi tots els aspectes tractats. De fet, el projecte inicial era avançar en un estudi introductori les conclusions dels temes que més amunt s'han esmentat. Amb la solució adoptada s'evita una provisionalitat massa arriscada i haver de modificar conclusions. Tanmateix en resta una certa recança (?) que s'entreveu amb les nombroses referències al futur estudi.

Com nasqué el projecte d'aquesta edició, el primer apartat de la introducció, esbossa les circumstàncies personals que hi han concorregut. Hom es fa perfectament el càrrec que ve de lluny i que en l'endemig ha anat circulant per etapes. Només una observació: jalonar-ho amb anys arrodoniria aquesta mena d'informació. De la *Gènesi de l'Aplec* són destacables les explicacions de les notes de les llibretes, que, no obstant, potser són massa breus per la importància que les notes tenen en el conjunt de l'edició. A l'apartat següent planteja *La qüestió de la censura moral*. D'aquest aspecte controvertit de l'*Aplec* és evident que no se n'ha dit l'última paraula. Una edició com aquesta és l'instrument ideal per arribar a conclusions sòlides i ben corroborades. *La classificació de les rondalles* orienta sobre alguns postulats del mètode historicogeogràfic de l'escola finlandesa i les dues eines classificadores que va produir: *The Types of the Folktales* i el *Motiv-Index*, ja esmentades.

La *Valoració de l'Aplec*, de fet, planteja una qüestió fonamental: «L'*Aplec* de mossèn Alcover se pot considerar en dos aspectes: com a obra literària i com a document folklòric.» (p. 20). Es pregunta quin valor té com a obra literària, però hi respon molt provisionalment reportant les opinions que a d'altres els ha merescut (Pla, Llompart, Vidal Alcover i Moll, les positives). Crec que és just el plany dissimulat de Grimalt davant l'escassa atenció que la literatura ha prestat a l'*Aplec* en relació a la gran importància que té. No és aquest el lloc de polemitzar sobre això ni puc fer-ho amb competència; simplement, però, subscriu la constatació que sorprèn Grimalt i que, jo sí, manifesto expressament com a plany. Només una pista: no serà que la vitalitat solar, dionisiaca i impetuosa —que Pla atribueix a les rondalles d'Alcover—, mereixedora de tots els elogis que se li vulguin donar, és, en el fons, difícil de pair i no se sap mastegar amb prou traça? Segui com vulgui, una llengua que aspira a tenir tots els seus usos normalitzats, pot considerar que les rondalles de l'*Aplec* són «literatura lateral, secundària, para-literatura, sub-literatura o com li vulgueu dir» (p. 21), de la qual es pugui pietosament prescindir?

Grimalt considera que no té sentit qüestionar-se el valor científic que té per al folklorista el corpus d'Alcover perquè mai actuà d'investigador en rondalles sinó de contador de rondalles. En realitat aquesta resposta reproduceix en el fons l'esperit que ja manifestà Alcover com a collector. Ho va fer perquè, com diu ell mateix al pròleg de la primera edició: «me passà per l'escudeller de fer-lo [l'*Aplec*], l'he fet així com he volgut: he posades les que m'han agradat; i les que no m'han agradat, no les he posades.» (p. 49). Dit altrament: no el mogué una voluntat científica i, per tant, tampoc és el cas de plantejar-se el seu valor científic. Però si bé això és cert, tanmateix em sembla que és resoldre-ho de manera massa expeditiva. Segur que aquesta qüestió serà tractada a l'estudi amb totes les matisacions i consideracions que calgui. Al capdavant la rondallística no ha pogut prescindir completament d'aquest tipus de document, ni aquí ni arreu, per més que hi càpiguen reserves i se n'hagi de fer un ús crític. Si aquesta posició fos sostinguda fins a l'extrem, no tindria sentit adoptar un mètode folklòric de classificació de rondalles, cosa que fa Grimalt. A més, ell mateix diu amb raó que el «valor de l'*Aplec* com a document folklòric se pot justificar més objectivament [que el literari], però en el marc d'una teoria ben fonamentada.» (p. 22).

En els *Objectius d'aquesta edició* s'enumeren els lectors que poden interessar-se per aquesta edició: els cultes, no especialitzats; els especialistes, i els futurs estudiosos de l'obra d'Alcover. A l'apartat *Sobre les il·lustracions* es justifica la inclusió de les il·lustracions de Francesc de B. Moll i del seu germà Josep, i les de Pere Prat i Ubach. Finalment, en el darrer apartat, *Com pot manejar l'edició, el lector no especialista*, es proposa que es concebi l'obra de manera oberta i el lector s'hi mogui sense ordre preconcebut, a l'oure del seu plaer. I, encara que resulti un tòpic, que es deixi dur per l'«esbalaïment» que provoquen.

La bibliografia general no té pretensió d'exhaustivitat, ni tan sols de selecció de rondallística fonamental. Només hi «consten les obres consultades i citades amb més freqüència.» (p. 31), la qual cosa sembla, en rigor, correcta. Però sobta molt que hi manqui la tesi doctoral de Grimalt mateix, atès que ha sigut el treball bàsic d'on ha arrencat aquesta edició.

Josep A. Grimalt, lector enamorat i vehement de les rondalles d'Alcover, ens ha ofert, de moment, un primer volum d'una edició que promet ser no gens insulsa. Entre línies es palesa un recercador amb una clara inclinació cap a la concepció de la rondalla de Max Lüthi. L'estudi del darrer volum mostrarà millor que els comentaris totes les seves referències teòriques, però aquesta tan extraordinària no pot passar inadvertida. La rondalla esdevé llamineria!, i convida a menjar-se per la seva delicadesa i bon gust. Aquesta edició deixa els textos definitivament a punt per al seu ús i proporciona unes informacions que, em penso, gairebé tothom agrairà. De manera ben especial, potser, els folkloristes, que s'hi entusiasmaran a cada pas.

S'ha d'agrair, finalment, al director de l'editorial Moll que animés la publicació d'aquest volum a l'hora propícia i l'hagi estampat amb la dignitat que li escau. El colofó deixa constància de l'aparició dins l'any del centenari de la publicació

del primer volum de l'*Aplec* (1896). Mossèn Alcover demana una recuperació definitiva. L'edició que ara s'inicia, i que esperem veure acabada aviat, hi contribuirà amb fermesa; altrament fóra un luxe imperdonable.

Lector, para atenció a allò que es diu en llatí: «Via trita, via tuta», 'camí fressat, camí segur'.

JOSEP TEMPORAL

ANNICCHIARICO, Annamaria: *Varianti corelliane e «plagi» del Tirant: Achille e Polissena*, Fasano di Brindisi, Schena Editore, 1996 («Biblioteca della ricerca, Cultura straniera» 72).

L'objectiu d'aquest llibre —més aviat hauríem de dir llarg article— és doble, així com expressa el mateix títol. Mitjançant l'estudi de les *Letres d'Achilles a Polissena*, l'autora es planteja sigui d'estudiar l'evolució interna d'un text de Corella, sigui de matisar la qualitat de les relacions textuais que s'estableixen entre les proses mitològiques del teòleg valencià i la gran novel·la de Joanot Martorell. Però, anem per ordre.

L'autora, de la qual esperem una edició finalment completa i crítica de l'obra mitològica de Corella, presenta l'estudi i l'edició d'aquest breu intercanvi de cartes entre els dos personatges del cicle troià. Transmès per tres manuscrits, el text presenta notables divergències entre els diferents testimonis. Per un cantó els mss. A (Cambridge, Trinity College R.14.17) i B (València, Biblioteca Universitària 728), per l'altre C (Abadia de Montserrat 992) ofereixen un text particular amb tantes variants, impossibles d'atribuir als simples accidents de còpia, i de tal nivell que l'autora parla amb prou raons de dues redaccions diverses. Després de llargues, cauteloses i minucioses anàlisis l'autora arriba a la conclusió —amb la qual estic perfectament d'acord— que ambdues redaccions s'han d'atribuir a la mateixa ploma, de Corella. L'estudi molt refinat i subtil de les variants ens permet, per primera vegada, de copsar alguns dels criteris segons els quals Corella polia les seves obres. Tant de bo n'hi hagués més d'aquestes anàlisis i que aprofiteassin i aclarissin també aquelles que, fins aquest moment, són només sospitoses de doble redacció, com és el cas de les variants importants que presenten la *Tragèdia de Caldesa* o la *Lamentació de Biblis*. L'estudi, abundós en detalls i matisos, ens permet d'apreciar unes tendències evolutives de l'estil de Corella que apunten, en la major part, a una més gran presa de consciència de les qualitats del text, bé morals o bé retòriques.

La segona directriu d'investigació afecta les relacions que vinculen uns textos corellians al *Tirant lo Blanc*, ja prou conegudes i que, tot i així, encara poden proporcionar informacions importants. En aquest cas l'anàlisi de l'autora assenyala una continuïtat i intensitat en aquestes relacions més forta encara de la que ja se sospitava. M'explico: fins aquest moment el que semblava més raonable era creu-

re que a mans de Martorell hauria arribat un manuscrit amb obres de Corella ja aplegades en una antologia força completa. Aquesta opinió, evidentment, s'haurà de matisar un cop considerades les conclusions que exposa l'autora, ja que ella demostra que tant la primera com la segona versió de les *Lletres* van arribar a ser conegudes i utilitzades per Martorell. D'aquesta manera: «viene naturale pensare che tra Corella e Martorell debba essere esistito se non un rapporto diretto, quanto meno un filo più o meno diretto, o che a mediare tra i due debba essere stato un giro breve di amici comuni e selezionati» (p. 64). Ara bé, la riquesa documental dels Arxius de València, i en particular la que afecta Martorell, de la qual podem disposar ara gràcies a la feina de debò important de Jesús Villalmanzo i Jaume Chiner, hauria de permetre de concretar amb noms i adreces la composició d'aquest cercle o, com a mínim, hipotitzar de manera menys aleatòria les característiques d'aquests canals de comunicació. Tot i la incertesa sobre l'exacta conformació d'aquest canal de comunicació directa, o semidirecta, entre Corella i Martorell, ara haurem de creure que va ser Joanot mateix qui va aplegar al llarg del temps la seva personal antologia corelliana.

La riquesa de les anàlisis, el rigor de les argumentacions, la importància de les conclusions, que fan que el llibre sigui ple de suggeriments per a futures investigacions, m'autoritzen a formular unes poques observacions crítiques a propòsit d'aspectes que es podrien matisar o sobre els quals no estic del tot d'acord amb l'autora. Bona part de les meves argumentacions troben suport en un llibre sobre Corella que tinc en premsa (*Joan Roís de Corella: la importància de dir-se honest*).

A les ps. 8-9 l'autora diu: «Inoltre, prima della *Letra de Exil·les que fa a Polixena* (carta 138r., dopo una pagina, la 137v., completamente in bianco), il codice reca un frammento di un'altra *pièce* mitologica corelliana, *Lo Jardí de Amor*, corrispondente all'epilogo». A la nota corresponent precisa, però, que es tracta només d'aquell apartat final que el *Jardí*, tal com ens el presenten les modernes edicions, té en comú amb el pròleg de la *Glòria d'Amor* de Rocabertí, i afegeix que accepta la interpretació tradicional que explica la relació entre les dues obres en termes de plagi per part de Corella. Ara bé, jo penso que la qüestió és més complexa i que s'ha d'interpretar de tota una altra manera.

La tradició manuscrita ja ens ha de fer sospitar que és poc probable que puguem parlar de plagi per part de Corella. *Lo Jardí de Amor* ens ve transmès per dos manuscrits: pel *Jardinet d'Orats*, BUB 151, i pel ms. de Mayans, BUV 728. Dels dos testimonis, però, només el ms. de Barcelona presenta l'apartat en qüestió, mentre que el de València s'atura al final del relat de Tisbe. Pel que fa al manuscrit C, el Montserrat 992 que estudia l'autora, en la realitat no podem estar segurs que transmeti un fragment del *Jardí*, ja que reporta només aquest apartat, com que hi ha una pàgina en blanc que el precedeix em sembla difícil de creure que hi degué haver estat transcrita, i que s'hagués perduda la resta del text corellià, ja sigui en aquest ms., ja sigui en el seu model. Així que C, més que llegar-nos un porció del *Jardí* de Corella ens ofereix un testimoni de la circulació aïllada del breu fragment comú a la *Glòria d'Amor* i a una versió del *Jardí de Amor*,

la continguda al ms. BUB 151. També en una lectura atenta i desprevinguda del fragment resulta prou evident la seva extraneïtat a la resta del *Jardí*: l'«adolorit verger» d'extracció virgiliana en el qual Corella ambienta les lamentacions de Mirra, Narcís i Tisbe, no té res a veure amb l'al·legòric i moral «jardí» de l'aparat conclusiu que li afegeix el *Jardinet d'Orats*, mentre que és perfectament adient a l'al·legorisme amorós del poema de Rocabertí. Finalment, com he mostrat en altre lloc —*Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura* 8 (1997), ps. 81-100— el *Jardí de Amor* de Corella s'ha de datar entre 1456 i 1458 mentre que la *Glòria d'Amor*, segons Riquer (HLC III, 158) amb bones probabilitats, és posterior a 1467.

Aquestes consideracions faciliten prou arguments per arribar a una conclusió hipotètica tot i que força raonable: el fragment no és original de Corella ni va ser ell qui va plagiar-lo; amb tota versemblança va ser afegit al text de Corella en un segon moment per part, potser, del mateix copista del ms. de Barcelona, Narcís Gual, amb la finalitat de atribuir-li un matís més a la moda, en concret la italiana influenciada per Boccaccio. Això que encara queda per explicar és si aquest fragment és original de Rocabertí, i el de la *Glòria* va ser aïllat en un segon moment, com a peça significativa i autosuficient, o si, al contrari, és un text preexistent —sigui a Corella, sigui a Rocabertí— i és el segon que el va manllevar perquè ben encaixava en el seu pròleg.

A la p. 30 l'autora escriu: «Poiché molto si è detto sull'imperversare di *tertúlies* e *collacions* nella València letteraria, qui basterà soltanto ricordare che gli *amateurs* della città, mentre seguitavano ad osservare la pratica della lettura-spettacolo e dunque a muoversi nella dimensione medievale della *performance*, intrattenevano fra loro lo stesso tipo di relazioni che in ogni dove soleva intercorrere tra umanisti e *rhétoriciens*; con scambio reciproco di lavori, *debats*, corrispondenza, collaborazione in opere a più mani, dediche, lodi ed encomi reciproci».

Ara bé, en primer lloc em sembla que pel que fa al tema de les tertúlies literàries, l'autora demostra un excés de confiança en una bibliografia vella i que s'hauria de tornar a considerar, ja que es fonamenta sobre un cercle viciós. És veritat que «molto s'è detto» a propòsit dels cercles literaris de la València del segle XV, però sempre de manera incorrecta, ja que el *Parlament en casa de Berenguer Mercader* de Corella s'ha fet servir com a indici per demostrar l'existència d'aquestes tertúlies literàries, demostració que, al seu torn, és utilitzada per confirmar que al *Parlament* assistim a la relació d'un fet real, o possible, i no a una ficció literària. És com si, llegint el *Decameron*, deduïssim que sovint a la Florència de mitjan segle XIV fos normal que grups de joves es reunissin en alguna residència del camp per contar-se històries i així escapar-se de la pesta, i féssim servir aquesta deducció per demostrar que Boccaccio no es va inventar res en l'elaboració del marc narratiu de la seva gran obra! Si pensem que el marc narratiu del *Parlament* és una ficció —que potser corresponia a un desig del mateix Corella— que depèn del *Decameron*, em sembla ben evident que totes aquestes teories, suara esmentades

sobre presumides, i doncs *ipso facto* reals, tertúlies i cercles culturals socialment demarcats s'han de replantejar des de les arrels i redimensionar de manera molt neta.

En segon lloc en sembla equívoc i perillós el fet de barrejar, al llarg d'unes pàgines, amb tanta facilitat i sense cap mena de proves o demostracions històricament argumentades, el 'medievalisme' i l' 'humanisme' de Corella i del seu presumit cercle cultural —a la p. 33, per exemple, es parla de l'«ozio operoso dell'umanista». No veig res, al *Parlament*, que em deixi pensar en una *performance* —i per què ha de ser caracteritzada com a medieval?—, senzillament ens trobem davant la ficció narrativa d'uns homes d'estat que s'intercanvien contes plaents i morals per omplir de manera profitosa les estones de lleure, sense atènyer mai, tanmateix, cap dimensió 'espectacular'. Al contrari, el *decorum* i l'*honestum*, ideològicament contraris a la *performance*, en són elements constitutius i bàsics. D'altre cantó, és incorrecte, si pensem en la bibliografia a l'abast, i perdedor parlar d'humanisme per un autor com Corella, el qual fins i tot —com penso demostrar al meu llibre— és d'un medievalisme anticlàssic i moralitzador ferotge i sense compromisos, i no presenta cap element cultural o literari, ni molt menys, que es pugui reconduir a l'humanisme o al renaixement.

Malgrat aquestes dues observacions crítiques, que afecten la recepció i el context cultural de l'obra de Corella, el llibre de Annamaria Annicchiario és un bon exemple, i espero que amb seqüeles, del profit que aporta una rigorosa anàlisi filològica i un meticulós estudi estilístic sigui per a la fixació d'un text fidedigne, d'un autor tan important i filigranat com és el del teòleg valencià, sigui per a la comprensió profunda de les estructures lingüístiques i textuais que en fonamenten l'acte d'escriptura.

STEFANO MARIA CINGOLANI

BASTARDAS I BOADA, Albert: *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*, Barcelona, Edicions Proa, 1996 («Biblioteca Universitària»; Premi a la Recerca Humanística 1992 de la Fundació Enciclopèdia Catalana, 239).

Aquest llibre constitueix una reflexió i una proposta alhora per a una renovació conceptual dins l'àmbit de la sociolingüística. Aquesta renovació consisteix a assumir els nous paradigmes ecològics i holístics que s'estan desenvolupant en diverses àrees de les ciències socials i naturals. Concretament, l'autor cerca d'aplicar aquests plantejaments a l'estudi de diversos aspectes del contacte de llengües: la diglòssia, els conflictes lingüístics i els processos d'estandardització i de normalització. A partir d'uns principis bàsics, es va articulant un discurs que cerca d'integrar aquests fenòmens i mostrar les seves interrelacions.

El llibre comença amb una reflexió de caire epistemològic que es fa ressò dels debats més recents en l'àmbit de la filosofia de la ciència, particularment en relació

a la física teòrica. Es fa èmfasi en el caràcter creatiu del treball científic i en el paper central de l'observador dins el procés de recerca. L'observador, diu l'autor, «forma part del sistema observat» per tal com determina la forma en què ens aproximem a la realitat i, per tant, la manera com la percebem. Així, les teories científiques no són sinó el producte d'aquesta relació entre l'observador i la realitat observada; són representacions contingents i caducables de la realitat, no la realitat mateixa.

En aquest context, Bastardas es fa ressò de les crítiques que s'han fet de la ciència tradicional pel seu caràcter excessivament analític, que tendeix a voler aïllar l'objecte d'estudi del seu entorn i a compartimentalitzar la recerca en camps neta-ment separats. Aquesta actitud impedeix copsar les interrelacions que existeixen entre els diversos plans de la realitat, interrelacions que són els propis trets constitutius dels objectes que volem estudiar. Un exemple d'aquest *aïllacionisme* epistemològic que l'autor critica el podem trobar els lingüistes dins el nostre propi camp, on ha predominat un tipus d'estudi de la llengua «que separa les varietats lingüístiques dels seus contextos bio-psico-sòcio-culturals i en fa objectes especialitzats existents dins el buit» (p. 22). Com en l'anàlisi d'ecosistemes, cal estudiar cada cas en referència al tot i el tot en referència a les parts que el componen. Això és el que s'entén per *perspectiva holística* (del grec *hólos*: complet, total). Un plantejament holístic pressuposa que cap fenomen o objecte no es pot estudiar independentment del seu context, és a dir, de les seves relacions amb d'altres fenòmens o objectes externs a ell. Aquí entrem en la qüestió de la relació entre «el tot» i «les parts» i que l'autor veu com a dialèctica i mútuament constituent.

La perspectiva ecològica consisteix, per tant, a desenvolupar formes d'anàlisi *integrada* que transcendeixin les barreres tradicionals entre les disciplines. El rètol d'*ecològic* o *ecosistèmic* fa referència al fet d'estudiar els fenòmens socials o naturals tenint en compte el *medi* en què s'inscriuen. En el cas de la sociolingüística, el medi comprendria tots els factors de l'entorn sociocultural on té lloc l'ús de la llengua. Dins aquest concepte s'hi inclourien igualment factors de tipus biològic i psicològic per tal com aquests també intervenen de forma significativa en els processos d'aprenentatge i ús lingüístics. L'autor utilitza la imatge d'una partitura orquestral com a metàfora: l'analista ha d'integrar els diversos nivells d'anàlisi en un tot harmònic, on cada element prengui sentit en referència als altres.

Un cop presentats aquests antecedents epistemològics, Albert Bastardes procedeix a mostrar com es podrien aplicar els principis ecosistèmics en l'àmbit de la sociolingüística. Els elements centrals del seu esquema són, per una banda, l'anomenat complex cervell-ment i, per l'altra, el pla interaccional. El complex cervell-ment realitza les dues funcions principals de: a) representació significativa de la realitat; i b) control de la conducta. Aquestes funcions es realitzen a través de la relació dels individus amb el context sociocultural, ja que són precisament les que regulen respectivament la *interpretació de* i l'*actuació sobre* la realitat, inclosa l'actuació de tipus lingüístic. Reconeixent l'existència d'uns mecanismes biològics a tals efectes, Bastardas considera que els individus van construint la seva visió del món i els seus comportaments d'una forma dinàmica. Aquests processos poden

desenvolupar-se de formes divergents en diferents societats i també en funció de l'edat dels individus. D'especial importància en relació a això és la *interiorització de rutines* que es va creant i que tendeix a mantenir els hàbits socioculturals adquirits per una comunitat a menys que es donin determinades condicions o es produeixin canvis socials que posin aquests hàbits en crisi. En aquest sentit, el rellleu generacional pot ser un dels motors més efectius de canvi social.

Un bon exemple d'hàbit sociocultural rutinitzat és el fet d'adreçar-se automàticament en castellà a una persona castellanoparlant quan no hi ha cap necessitat patent de fer-ho i ja han desaparegut les raons i condicions socials que van donar lloc a aquest tipus de comportament. Per explorar les dinàmiques d'aquestes condicions, però, cal passar al *pla interaccional*. En actuar «en societat», els éssers humans s'interpreten i s'avaluen mútuament en funció dels esquemes de conducta considerats socialment apropiats (esquemes que els individus poden decidir si segueixen o no). Aquestes interpretacions i avaluacions no afecten solament la conducta estrictament verbal, sinó també la corporal en un sentit global, i depenen també dels paràmetres concrets de cada situació social. Aleshores, l'ús de les diverses varietats lingüístiques d'una comunitat està igualment subjecte a aquests processos d'interpretació/avaluació.

En relació al repertori de creences i formes d'interacció social que els individus practiquen, cal veure'ls també com a membres de determinats *agrupaments socials*, que poden ser de molts tipus (família, veïnat, classe social, ètnia, grup d'edat, de religió, etc.) i de dimensions diverses (des de dues persones a molts milions). La pertinença a diversos agrupaments socials anirà associada, doncs, a la diversitat de visions del món i maneres d'actuar, de parlar i, en definitiva, d'avaluar les persones i allò que fan. També podrà anar associada a diferències en la distribució de recursos econòmics, informacionals, demogràfics o polítics. Aquesta darrera possibilitat ens trasllada a un altre nivell d'anàlisi, que l'autor anomena *poder polític*, i que afecta la dinàmica de relacions entre diversos agrupaments socials. En aquest nivell, és d'especial interès tot el que fa referència a les relacions de «dominació» d'uns grups sobre uns altres i, més concretament, els processos de «minorització» de comunitats lingüístiques concretes. En aquest context, l'estat, com a forma suprema d'organització política de les comunitats modernes, adquireix un paper clau al costat dels altres factors esmentats.

Un cop definits els diversos nivells i termes de l'anàlisi, l'autor els aplica a la descripció de diversos processos sociolingüístics: a) com s'han elaborat i difós les varietats estàndard de les llengües; b) com han reculat o desaparegut correlativament les varietats no estàndard de les mateixes; c) com s'han desenvolupat aquests processos en comunitats on l'estàndard difós (o imposat) és percebut com a estructuralment molt diferent a la llengua local, o àdhuc com a codi lingüístic diferenciats. No és possible aquí fer un resum de totes les consideracions que fa l'autor sobre el funcionament d'aquests processos. Precisament, el valor del seu raonament radica en el fet de saber veure la diversitat de situacions que s'han donat històricament i de saber valorar els condicionaments històrics i so-

cials de diversa índole que poden haver incidit en cada context concret. Hom compara així les situacions de diglòssia amb les de conflicte lingüístic, però també les diverses formes en què s'ha donat cada tipus de fenomen en diversos contextos i moments històrics. Els factors més essencials que es tenen en compte són: els canvis generacionals, els processos de modernització de les estructures polítiques i econòmiques, els moviments migratoris (de tot tipus: camp-ciutat, tercer món-primer món, de membres de comunitats dominades a dominants i viceversa).

Un cop coberta, doncs, aquesta visió global dels fenòmens sociolingüístics, l'autor passa a considerar quina significació poden tenir aquestes reflexions dins el context català. És d'especial interès el seu posicionament respecte de la població immigrada, en particular quan recorda que no és «la que ha causat que els autòctons no hagin estat alfabetitzats en el seu idioma ni que aquest no fos d'ús públic habitual», ni tampoc la que «directament impedeix ara la necessària reintroducció del català en totes les funcions... I molt probablement no és pas la població immigrada la que, de forma majoritària, té la capacitat de decisió per efectuar canvis en aquest nivell de comunicacions» (p. 178). Més endavant, Bastardas raona que «el procés està absolutament legitimat per fer avançar l'ús del català en totes les funcions i en tots els àmbits de comunicació, tot vençant les resistències que puguin precisament posar com a excusa l'existència de la població d'origen immigrant per no reintroduir el català en qualsevol missatge públic» (ps. 186-7). Com a conclusió, Bastardas recorda que cal no oblidar el paper importantíssim de l'Estat en aquestes qüestions i no restringir els debats al nivell «autonòmic»: «amb aquesta visió localista i reduccionista del problema, fàcilment els “dominats” poden passar a ser vistos com a “dominadors”, sense ni tan sols percebre la injusta asimetria que imposa l'actual organització lingüística de l'Estat i que, de fet, és a la base de molts dels problemes que es produeixen en les diferents “parts”» (p. 194).

Crec sincerament que aquest llibre és de lectura pràcticament obligada entre els sociolingüistes professionals del nostre país, ja que és una aportació singular a la sociolingüística catalana. L'esforç de reflexió, de síntesi i de redacció que ha realitzat Bastardas en aquest treball és notori i pot establir les bases per a un debat fructífer. Cal tenir present que rarament apareixen treballs on es relacionin qüestions epistemològiques, teòriques i analítiques en la forma franca i explícita en què apareixen en aquest llibre. Certament, algun lector no molt introduït en la sociolingüística o més interessat en els aspectes pràctics o polítics pot trobar eixuta o sobrer la primera part del llibre, la qual pot perfectament obviar. Tot i així, crec que la part dedicada als principis epistemològics i teòrics està més que justificada per tal com aquests principis són els que efectivament determinen la manera d'entendre els fenòmens socials i copsar les seves interrelacions. Aquest fet és particularment important quan volem estudiar qüestions com la relació entre llengua i identitat, que són objecte d'importants debats polítics i que sovint es tracten mitjançant tòpics molt superficials o essencialistes. En aquest sentit, les idees de Bastardas poden contribuir a obrir noves vies, bo i aportant nous elements als debats existents.

Dins aquest context de renovació conceptual, i a tall d'aportació personal al diàleg, no vull deixar d'esmentar un seguit d'interrogants que es desprenen de la meua lectura del llibre. En primer lloc, caldria plantejar-se com connecta la perspectiva ecosistèmica amb les noves tendències postestructuralistes que situen el discurs en una posició central dins els processos de constitució de la realitat i de la subjectivitat (Foucault, Kristeva, etc.). Des del meu punt de vista, ambdues perspectives són connectables, malgrat que també poden donar lloc a formes de treballar molt diferents. Per exemple, les posicions de Bastardas sobre el caràcter creatiu i subjectiu del treball científic poden coincidir amb aquells que el veuen merament com un dels discursos possibles, la validesa del qual resulta no tant de la seva «objectivitat» com de la seva posició respecte de les institucions socials i polítiques modernes. Però em pregunto fins a quin punt l'autor del llibre assumiria les implicacions metodològiques i ètiques d'aquest principi, i que afecten, respectivament, tot el procés de recerca (tria d'objectes d'estudi, de mètodes d'observació, de categories d'anàlisi, d'estil narratiu) així com la relació que s'estableix amb les comunitats recercades o afectades. En un altre ordre de coses, crec que cal donar més èmfasi a la *dimensió situada* de les pràctiques socials, és a dir, als processos que tenen lloc al nivell d'interacció social en contextos concrets. Aquesta dimensió és tractada molt de passada en aquest llibre, segurament perquè l'autor prefereix situar-se en un nivell descriptiu més general en aquest cas concret. Però, al meu entendre, és precisament en l'anàlisi directa de la interacció humana on es fa més patent el fet que cap factor social no opera *aïlladament*, sinó en confluència amb tots els altres, la qual cosa dóna lloc a configuracions de comportament difícilment explicables o previsibles a partir d'un model analític de caire generalista. Precisament, crec que una recerca que sigui útil als actors socials (p. e. planificadors i activistes lingüístics) ha de partir d'aquest coneixement situat per tal com qualsevol acció política ha de funcionar, si més no, en uns contextos socials concrets i no en «la comunitat» en abstracte. Suposo que estarem d'acord que no s'ha de confondre la perspectiva holística amb un generalisme superficial. Si més no, la tossuda pervivència dels mètodes etnogràfics durant tants anys, en un context epistemològic ben hostil als seus principis bàsics, pot ser un símptoma prou significatiu de les seves potencialitats dins aquest nou paradigma.

JOAN PUJOLAR I COS

BIBILONI, Gabriel: *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, Eliseu Climent, 1997.

Gabriel Bibiloni, professor de la Universitat de les Illes Balears, en aquest llibre exposa amb claredat un dels problemes més complexos i determinants en la majoria de processos de normalització i, en concret, en el de la llengua catalana: la funció de les varietats lingüístiques i la construcció de l'estàndard.

Sembla clar que, com més ha avançat la regressió d'una llengua en conflicte, més obstacles de tota mena dificulten la possibilitat de capgirar el procés. Un dels nombrosos entrebancs que poden aparèixer és que els parlants en perdin la percepció unitària, que la representació social dominant —des d'un punt de vista lingüístic— sigui la visió fraccionada del territori i, per tant, la creença de pertànyer a una comunitat menor de com és en realitat. I, en moltes d'ocasions, sentir-se minoria és un dels factors que resten capacitat de reacció davant un procés de substitució lingüística.

Aquesta interpretació fragmentadora del territori lingüístic es veu afavorida quan el travessen fronteres d'altres tipus (administratives o geogràfiques, per exemple) o quan el nom lingüístic comú s'ha especialitzat en la designació exclusiva d'una part. Com que, en el cas del català, són prou conegudes les evidències històriques de la manca d'innocència del poder polític en aquest procés, ara només en vull destacar una: fora del Principat, la major resistència política a acceptar el nom «català» per referir-se a la llengua pròpia és a les zones «espanyoles» (País Valencià, Illes Balears i Franja de Ponent); en canvi, a la resta del territori (Andorra, Catalunya Nord i l'Alguer), on les fronteres administratives són més contundents, se sol acceptar sense excepcions.

Aquests factors esmentats, però, són insuficients per fraccionar socialment la imatge unitària d'una llengua si tots els parlants reconeixen, com a pròpia, la mateixa varietat estàndard. Aquest fet ajuda a explicar que parlants de varietats prou diferenciades no dubtin de compartir identitat lingüística i que, al contrari, parlants de varietats lingüísticament més homogènies ho neguin. No és gratuït, doncs, que, en processos de substitució lingüística, els impulsors de la llengua en expansió fomentin socialment la disgregació de l'altra i en dificultin la consolidació de l'estàndard.

En el cas de la llengua catalana, relativament tan poc diversificada que no sol provocar gaire problemes de comprensió interterritorial, sembla que la urgència de l'estàndard, més que per la funció de facilitar la intercomprensió entre els parlants, prioritària en altres llengües, ve imposada per la funció simbòlica d'identificació.

Perquè la funció aglutinadora de la varietat estàndard sigui efectiva, els parlants l'han de reconèixer com a pròpia. Aquest reconeixement es produeix amb facilitat si ocupa els àmbits que li són propis (administració, mitjans de comunicació, escola, divulgació científica, creació literària, etc.). La facilitat de reconèixer com a pròpia la variant estàndard amb què s'estableix la relació quotidiana en aquests àmbits és demostrada pel nombrós percentatge de parlants d'una llengua en regressió que arriben a reconèixer com a propi l'estàndard de la llengua expansiva.

En una societat que s'autoregula a nivell polític, econòmic i social, l'expansió de l'estàndard, en general, està assegurada. En canvi, la consolidació de l'estàndard en societats dominades, si no és impossible, esdevé molt més difícil perquè, ordinàriament, depèn en bona part de l'acció i voluntat dels parlants. En aquestes circumstàncies, l'accés i el reconeixement de l'estàndard pot no afectar més que

reduïts sectors de la societat i, a més, provocar desavinences, pertinents o no, sobre les seves característiques formals o l'oportunitat d'usar-lo.

La comunitat catalana, molt més pròxima al darrer cas, en pateix tots els entrebancs; per això no és estrany que la construcció de l'estàndard, sobretot des que el català ha accedit parcialment a àmbits formals, sigui tema de debat entre els sectors més preocupats per la normalització lingüística.

Llengua estàndard i variació lingüística, de Gabriel Bibiloni, és una excel·lent aportació en aquest debat, principalment perquè fa comprensible el problema a un ampli ventall social.

El llibre, concebut com un manual, s'estructura en tres parts. En les dues primeres («Les llengües estàndards» i «La variació dins les llengües constituïdes») tracta el tema des d'una òptica general; en la tercera analitza el cas català («L'estandardització de la llengua catalana»).

A «Les llengües estàndards» explica en primer lloc les funcions de l'estàndard: forma aglutinadora i separadora d'altres varietats, sobretot en un *continuum* sense fronteres lingüístiques clares, creadora de consciències socials unitàries i reforç d'actituds de lleialtat, model de referència sobre la correcció i adequació de formes, i factor de discriminació social. A continuació descriu i valora les fases del procés d'estandardització, els principals models, la codificació (responsables, criteris...) i analitza la importància del control de l'ús lingüístic en la pervivència de la comunitat lingüística i les dificultats que troben les comunitats minoritzades en l'estandardització de la seva llengua.

En la segona part, se centra en l'estudi de la variació lingüística. Hi analitza els factors que determinen la variació, la incidència que hi tenen l'aïllament i la intercomunicació, i les diferents varietats lingüístiques que en resulten, amb especial atenció a la variació estilística. A més, hi podem trobar algunes reflexions sobre el lloc que correspon a les diverses varietats lingüístiques en les societats normalitzades.

En la darrera part fa una síntesi del procés de l'estandardització de la llengua catalana. Després d'exposar quina era la situació anterior a Pompeu Fabra, analitza els principals trets que caracteritzen l'aportació fabriana (modernitat, unitat i composicionalitat, genuïtat, universalitat i funcionalitat). Posteriorment es refereix al parèntesi franquista i a la represa, a partir de la dècada dels setanta, del debat sobre llengua comuna i variants regionals (amb rètols nous: estàndard i parastàndards o subestàndards) i, arran de l'accés del català als mitjans de comunicació, la reactualització d'un vell front de discussió amb un rerefons ideològic clar; el debat, anomenat ara, del català *light*. Aquesta part es tanca amb una referència a les que l'autor considera les principals qüestions pendents de resolució (pronúncia estàndard, morfologia verbal, interferències) i a la dimensió més directament social del procés, el dèficit funcional i el secessionisme encara viu en algunes zones, especialment al País Valencià.

En la conclusió, l'autor afirma que l'estandardització i, alhora, la normalització del català només seran possibles quan aquesta llengua assoleixi ser «l'instrument normal d'intercomunicació» entre tots els que viuen als Països Catalans.

L'experiència docent de l'autor a la Universitat de les Illes Balears, com a professor de sociolingüística i de llengua normativa, es manifesta en el llibre en una exposició precisa i entenedora, en la combinació intelligent d'exemples internacionals i catalans, que ajuden a veure'n la dimensió real, i en la voluntat de recórrer a les principals aportacions bibliogràfiques que s'han fet sobre aquest tema, d'ordenar-les i d'actualitzar-les.

G. Bibiloni, en la presentació, indica que el llibre va destinat a l'alumnat dels darrers cursos preuniversitaris i dels primers de Filologia o de Magisteri. Així i tot, creiem que també és un llibre de lectura especialment recomanable per als docents, de qualsevol especialitat, els professionals dels mitjans d'informació, els càrrecs tècnics i polítics relacionats amb la planificació lingüística i, en general, per a qualsevol persona preocupada per la normalització de la llengua catalana.

JOAN MELIÀ

BOSQUE, Ignacio: *El sustantivo sin determinación. La ausencia de determinante en la lengua española*, Madrid, Visor, 1996 («Gramàtica del Español», 2).

El problema de la indeterminació nominal i, en general, tot allò relacionat amb les propietats referencials dels SNs ha suscitat als darrers anys —i continua fent-ho— un gran interès dins la investigació lingüística. El llibre que comentem aquí constitueix, sens dubte, un valuós mitjà per apropar-se a aquest tema i conèixer quins són alguns dels plantejaments més recents.

El volum està dividit en tres parts. La primera conté un detallat estat de la qüestió sobre els aspectes més rellevants dins aquest camp d'estudi. Les altres dues parts s'estructuren al voltant de dos blocs temàtics diferents: l'anàlisi de base sintàctica, d'una banda, i l'anàlisi semàntica i pragmàtica, d'una altra. Dita distribució fa palesa la voluntat d'oferir un tractament que reculli els resultats obtinguts des de diferents nivells d'anàlisi gramatical. A parer nostre, aquest és un dels encerts del llibre, com ho és també el fet que els treballs inclosos provinguin de diferents models teòrics.

Apropar-se a un tema des de la pluralitat d'enfocaments és sempre una decisió arriscada ja que, per un costat, hom pot incórrer fàcilment en l'error de proporcionar una anàlisi excessivament fragmentària i, per un altre, resulta gairebé impossible incorporar de forma equilibrada els diferents punts de vista. Tanmateix, el llibre que revisem aquí presenta un acceptable compromís entre la diversitat de plantejaments i la visió de conjunt.

De fet, un dels elements més cohesionadors del llibre el trobem a l'extensa introducció —de més de cent planes— que ofereix el mateix Bosque, on es presenta un excel·lent estat de la qüestió sobre els problemes més rellevants d'entre els relacionats amb el fenomen de la indeterminació nominal.

Aquesta introducció, que encapçala la primera part del llibre i que té el suggerent títol de «Por qué determinados sustantivos no son sustantivos determinados», fa especial èmfasi en els aspectes més atraients de l'àmbit d'estudi del qual se n'ocupa: «una de las muchas paradojas que proporciona la investigación gramatical radica en la reconocida dificultad que conlleva analizar las frases nominales más breves».

Bosque demostra, a més, que la rigorositat en l'exposició de la recerca científica no és incompatible amb una certa dosi d'humorisme, una característica pròpia de la tradició anglosaxona, però, dissortadament, encara força absent de la nostra. D'aquesta manera, en parlar de la terminologia que emprarà, ens diu: «En inglés se utiliza desde hace años el muy gráfico apelativo *bare nouns* (literalmente «nombres desnudos») [...] Para el español evitaremos, siguiendo las sugerencias de varios autores de este volumen, la metáfora de la vestimenta, y usaremos la más austera denominación *sustantivos escuetos*». Unes línies més avall afegeix: «En el presente panorama —necesariamente escueto, como los propios sustantivos que se analizan en él— intentaré presentar un estado de la cuestión crítico sobre este problema».

Bosque comença aquest panorama crític posant en relleu la relació que mantenen els substantius continus i els plurals escarits. Un d'aquests punts de contacte prové del fet que l'aportació del tret lèxic que defineix la classe dels substantius continus (*quiero leche*) és similar a la del plural en el cas dels discontinus (*quiero libros*), en contraposició als singulars discontinus (*quiero libro*). Així mateix, com afirma Bosque, una de les preguntes que més clarament sorgeixen en observar el comportament dels noms continus té a veure amb el motiu pel qual un plural ha de satisfer les condicions que no s'aconsegueixen sense determinant.

D'entre el gran nombre de similituds que es constaten entre els substantius continus i els plurals escarits —Bosque en recull set—, cal destacar aquelles que fan referència al tipus de quantificació que accepten tant els plurals escarits com els noms continus i que, en canvi, rebutgen els noms discontinus. Els quantificadors comparatius, per exemple, només es poden combinar amb plurals escarits i noms continus (*más mesas, más arroz, *más mesa*). Tampoc no són acceptables els substantius discontinus amb quantificadors nominals, com ara *cantidad* (*una cierta cantidad de libros, una cierta cantidad de leche, *una cierta cantidad de libro*).

Bona part d'aquestes propietats comunes semblen indicar que la gramàtica tracta de forma semblant les agrupacions que designen les entitats contínues i el tipus d'addició que manifesten els plurals escarits. Aquesta relació, a més, es troba a la base de les anàlisis que consideren ambdós tipus de nominals entitats quantificades, ja sigui explícitament o implícitament, com fa Contreras al capítol 3 d'aquest mateix volum.

A continuació, Bosque s'ocupa dels substantius discontinus, els quals no poden ser interpretats com arguments en absència de determinació o de pluralitat. No obstant això, trobem oracions que incorporen singulars discontinus escarits i resulten perfectament gramaticals. Bosque analitza aquests casos i en propor-

ciona un gran nombre d'exemples, agrupats seguint criteris gramaticals força adients, d'entre els quals cal esmentar els predicats intensionals (*estoy buscando*/pintando piso*), la coordinació (*madre e hijo permanecieron allí breves días*), la negació (*no he visto ciudad que tenga más líneas de metro*) o els complements seleccionats per algunes preposicions (*escribe con pluma, el expediente se encuentra en dirección*).

Com a conclusió preliminar, Bosque considera que quasi tots aquests nominals s'integren dins el verb que els subcategoritza, de manera que en lloc de funcionar com arguments constitueixen amb ell un predicat complex. Discutirem amb més deteniment aquest tipus d'anàlisi incorporacionista quan parlarem de la proposta de Masullo —capítol 4—, la qual s'emmarca dins aquesta línia de recerca.

D'altra banda, Bosque ofereix una revisió dels plurals escarits, dins la qual, a més d'un sumari de les propietats distribucionals d'aquests nominals respecte els contextos sintàctics i semàntics on poden aparèixer, proporciona un panorama crític de les diferents anàlisis que han estat plantejades.

Pel que fa a la reconeguda impossibilitat dels plurals escarits per a ocupar la posició de subjecte en castellà, Bosque porta a terme un exhaustiu repàs diacrònic i de comparació entre llengües que demostra una major acceptabilitat d'aquest fenomen en espanyol antic, com observem en certs passatges del *Mio Cid* (*moros le reciben por la seña ganar*) i, per tant, una major proximitat d'aquest estat de l'espanyol respecte les llengües germàniques.

En relació també amb la posició de subjecte, Bosque destaca el fet que alguns modificadors restrictius, ja siguin SPs (*gente de todo tipo acudió a recibirlo*) o formes adjectivals (*olas gigantescas batían contra las rocas*), poden habilitar un substantiu escarit per a ocupar aquesta posició argumental.

Després d'abordar la influència de l'estructura informativa en la referencialitat dels nominals, tant la tematització (*tomates no me pongas*), com la interpretació focal (*tomates desayunaba yo en aquella época*), Bosque analitza alguns factors lèxics i altres de tipus semàntic.

Respecte d'aquests factors lèxics, els anomenats verbs psicològics, com diu Bosque: «en una interpretació algo restrictiva de lo que abarca la psicología», plantegen un problema interessant, ja que aquesta mena de predicats rebutgen sistemàticament els plurals escarits: **Juan detesta libros* (cf. *Juan compra libros*). Al costat d'aquest fenomen, els plurals escarits també semblen veure's afectats per restriccions aspectuals: els predicats estatus tendeixen a rebutjar aquests nominals (*el sol de agosto quema los campos/*campos*).

A l'última part d'aquesta secció dedicada als plurals escarits, Bosque torna a revisar algunes de les anàlisis més rellevants sobre aquest fenomen. Deixant de banda la proposta de Lois, basada en les categories buides, i que no havia estat discutida prèviament, Bosque repassa una altra vegada els treballs de Contreras i Masullo. Això provoca, per un costat, que aquesta part final sigui considerablement redundat respecte a seccions anteriors i, per un altre, que se'n vegi afectada l'estructura global del capítol, força clara i ordenada fins al moment.

Aquest capítol introductori presenta una altra deficiència. Tot i que la part central del llibre està perfectament equilibrada entre els treballs de tipus sintàctic i les aportacions des de la semàntica, la revisió de Bosque no presenta aquest mateix equilibri: la sintaxi té una presència molt més acusada que la semàntica.

Malgrat aquests dos lleus problemes, l'estat de la qüestió que proporciona Bosque sobta per l'impressionant domini de la bibliografia —i, particularment, la més recent— que mostra l'autor i per la gran quantitat de dades empíriques que maneja. Un altre dels aspectes positius d'aquesta introducció té a veure amb el fet que l'autor no ens ofereix només un repàs dels treballs més rellevants sobre la indeterminació nominal, sinó que fa veure quins són els problemes encara no resolts i, d'entre aquests, quins són els més interessants des del punt de vista gramatical.

La primera part del llibre es tanca amb el capítol 2, «El sustantivo sin actualizador en español», de Lapesa. Aquest treball, publicat per primer cop l'any 1974 a Caracas dins *Estudios Filológicos y Lingüísticos. Homenaje a Ángel Rosenblat en sus 70 años*, és eminentment una anàlisi descriptiva dels SNs sense determinació (actualització) des de l'òptica de l'anomenada gramàtica tradicional.

L'aportació de Lapesa, tot i haver estat superada en molts dels seus aspectes, resulta valuosa per tal com conté algunes generalitzacions especialment encertades i proporciona una gran quantitat d'exemples, classificats segons criteris lingüístics que, en un gran nombre de casos, continuen essent plenament vigents.

El tractament que fa Lapesa dels noms propis, una de les parcel·les lingüístiques que habitualment han rebut un tractament marginal, fins i tot en el cas de la indeterminació nominal, constitueix una bona prova del caràcter incisiu de les seves reflexions: «el nombre propio, actual y referido por su propia naturaleza a individuos existentes, no necesita actualizador. No obstante, lo lleva cuando va acompañado por un adjetivo o equivalente que lo especifiquen de modo que la referencia se limite a un aspecto, perspectiva, cualidad o momento del ser designado. El nombre propio se acerca así al sustantivo común, ya que pierde la referencia unitaria».

I és per aquest motiu que Machado va poder escriure allò de *entre una España que muere / y otra que bosteza* (exemple de Lapesa) i ningú no li va dir que *España* no es deixava determinar, perquè llavors perdria la seva referència unitària. I de la mateixa manera podem dir *el Picasso priapista* o *aquella Barcelona cosmopolita de antes de Pujol* (exemples nostres), sense que ningú, en principi, tampoc no ens faci retret.

A continuació, Lapesa enumera els contextos que permeten la inclusió d'un substantiu sense actualitzar. Dissortadament, al costat d'exemplificacions amb un cert interès gramatical, com ara els col·lectius (*alegó infinidad de pretextos*), trobem casos poc rellevants com, per exemple: «el ahorrativo laconismo de los anuncios por palabras y de los telegramas impone en el lenguaje publicitario y en titulares de periódico frases como [...] *pesquero apresado por guardacostas marroquí* o *estrella de cine cásase con millonario*».

Aquesta manera de fer on la descripció per la descripció ocupa un paper més que destacable, junt amb altres qüestions com la pràctica inexistència de mecanismes explicatius dels fenòmens observats ens fan «actualitzar» l'adscripció d'aquest treball a la gramàtica tradicional, amb les conseqüències —fonamentalment metodològiques— que això comporta.

De seguida, però, ens tornem a oblidar d'aquest fet. L'anàlisi que porta a terme Lapesa respecte a la probabilitat d'aparició dels substantius comuns en diferents contextos tenint en compte, per un costat, la funció gramatical que desenvolupen i la presència o absència de determinació, per un altre, esdevé força pertinent.

Quant a això, Lapesa estudia els substantius en funció de subjecte, d'OD i com a termes de preposició, i posa en relleu uns casos certament interessants, que ell anomena «complementos de circunstancia concomitante» (*vinieron hacia nosotros sombrero en mano*). Malauradament, com ja hem dit, no en proporciona cap mena de conclusió.

Amb tot, el treball de Lapesa conté, certament, aspectes positius com, per exemple, l'exhaustiva anàlisi diacrònica que fa del problema que plantegen els substantius escarits o el gran nombre de dades que ofereix, aspectes que, malgrat les deficiències ja apuntades, fan aconsellable la seva consulta.

El capítol 3, «Sobre la distribución de los sintagmas nominales no predicativos sin determinante», d'Heles Contreras, encapçala la segona part del llibre, dedicada a l'estudi dels nominals sense determinació des d'un punt de vista sintàctic.

Contreras endega el seu treball amb una revisió crítica del treball de Suñer (1982)¹ i, més concretament, del *Naked Noun Constraint* postulat per l'esmentada autora. Segons Contreras, aquest principi no dóna compte de la impossibilitat que els nominals escarits apareguin com a complements dels verbs inergatius (**estornudaron estudiantes*) o dels predicats psicològics (**me gustan estudiantes*).

Després de distingir entre els SNSDs (sintagmes nominals sense determinació) predicatius (*Juan es abogado*) i els SNSDs no predicatius (*quiero café*), i deixar clar que només s'ocuparà dels segons, Contreras exposa els supòsits en els quals es basa la seva anàlisi: 1) els SNSDs són estructuralment sintagmes quantitatius (SQ) de nucli buit; 2) aquest nucli buit requereix recció pròpia per un altre nucli, com a condició de legitimació formal.

1. L'anàlisi de Suñer (1982), *Syntax and semantics of Spanish presentational sentence-type constructions*, publicat a Washington per Georgetown University Press, constitueix un dels primers intents d'abordar el problema dels SNSDs dins el marc de la gramàtica generativa. Per cert, val la pena deixar constància, només com a detall anecdòtic, és clar, de la gran varietat de títols que rep la monografia de Suñer al llarg del llibre que estem revisant aquí. Deixant de banda el treball de Lapesa que per motius obvis —és anterior al de Suñer— no en fa esment, Contreras el cita com *Syntax and semantics of Spanish presentational sentence-types*; Lois n'hi afegeix un determinant: *The syntax and semantics of Spanish presentational sentence-types*; Masullo introdueix canvis més profunds i originals: *The syntax and semantics of presentational sentence-types in spanish* (sic), i Bosque, Laca i Garrido opten per *Syntax and semantics of Spanish presentational sentence-type constructions*, que guanya per aclaparadora majoria. Iturrioz, per si de cas, no el cita.

La presentació de les dades empíriques constitueix una de les seccions més interessants d'aquest capítol, per tal com Contreras aporta exemples inèdits als quals aplica, en alguns casos, mecanismes explicatius força suggerents com, per exemple, l'anàlisi combinada de l'aspectualitat i de l'estructura de la informació.

Referent a això, Contreras proposa la següent generalització: només els predicats de nivell d'estadi (no estatus) admeten subjectes focalitzats sense determinant. Els predicats de nivell estadi semblen ser també responsables de la possibilitat d'utilitzar subjectes preverbals coordinats sense determinar: *viejos y niños escuchaban con atención sus palabras* (cf. **estudiantes y profesores son inteligentes*).

Contreras examina també la impossibilitat que els SNSDs formin part d'una construcció absoluta de participi (**descubiertos errores, ...*) i argumenta que la agramaticalitat d'aquesta mena d'exemples no es deu a la suposada incapacitat dels participis passius d'assignar cas, ja que les estructures corresponents amb SNs determinats (*descubiertos los errores, ...*) resulten perfectament gramaticals.

Tampoc no sembla molt adequada l'aproximació de Lois (1986),² basada en la Teoria del Cas, ja que això suposa diferenciar entre dos tipus d'assignació de cas: nominatiu (cas estructural) per als SDs i partitiu (cas inherent) per als SNSDs.

Per a retre compte d'aquest i altres fenòmens, Contreras considera els quantificadors com a nuclis independents que poden seleccionar com a complement un SD o un SN. Com hem mencionat anteriorment, en el cas dels SNSDs aquest nucli és buit i, per tant, requereix recció pròpia per un altre nucli. D'aquesta manera, l'anàlisi adequada de *quiero café* és: [_{SV} quiero [_{SQ} [_Q e] [_{SN} café]]], on el nucli quantitatiu buit està regit pel nucli verbal superior. En el cas de seqüències del tipus *prefiero el café con azúcar*, el nucli quantitatiu buit estaria regit pel nucli preposicional superior.

Pel que fa a les construccions absolutes, Contreras postula que les construccions absolutes de participi inclouen les projeccions funcionals de Concordança i Aspecte. La agramaticalitat que provoquen els SNSDs en aquest context (**concluidas sesiones, ...*) es deuria al fet que el nucli buit del SQ no podria ser legítim: l'únic nucli que el regeix és Asp, un nucli funcional que no té la capacitat de ser rector propi.

A parer nostre, la proposta de Contreras no es troba exempta de problemes. En primer lloc, la seva anàlisi no pot fer-se extensiva a les construccions absolutes d'infinitiu o de gerundi, i això suposa considerar que els infinitius i els gerundis, contràriament als participis, no incorporen la categoria funcional Asp, conseqüència poc desitjable, donada la reconeguda càrrega aspectual tant dels infinitius com dels gerundis en aquesta mena de construccions. En segon lloc, l'anàlisi de Contreras resulta poc elegant per tal com implica unes complicacions tècniques clarament innecessàries, amb el cost teòric que això suposa per al model.

Creiem que l'explicació d'aquest fenomen resulta molt més clara si s'aborda

2. Ximena LOIS, *Les groups nominaux sans déterminant en espagnol*, «Recherches Linguistiques», núm. 16 (1986), ps. 65-107.

des de plantejaments bàsicament aspectuals. En aquest sentit, cal destacar el fet que les construccions absolutes de participi, contràriament a les d'infinitiu i de gerundi, expressen un temps verbal immediatament anterior al de l'oració matriu. Resulta lògic pensar, doncs, que només els predicats delimitats o tèlics en poden formar part (*concluidas las sesiones, ...*), ja que els predicats no delimitats o atèlics produeixen seqüències agramaticals (**querida su mujer, ...*). L'explicació d'aquest fenomen esdevé molt més natural si considerem, com els treballs més actuals dins l'àmbit de l'Aktionsart coincideixen a assenyalar, que els predicats formats per plurals escarits són, en tots els casos, atèlics. Les construccions absolutes d'infinitiu i de gerundi, per contra, no denoten un temps delimitat anterior al de l'oració principal. Aquest fet, junt amb les conseqüències aspectuals que suposa, no implica la restricció que els predicats que en formin part hagin de ser necessàriament tèlics o delimitats.

Aquest capítol 3 acaba amb una discussió on Contreras contrasta els seus resultats amb els de les propostes de Masullo i Lois, que comentem a continuació.

Precisament Masullo és l'autor del capítol 4, «Los sintagmas nominales sin determinante: una propuesta incorporacionista», on segueix, per un costat, la línia suggerida per Belletti (1988)³ en relació amb el paper que hi juga la Teoria del Cas i, per un altre, la Teoria de la Incorporació de Baker (1988).⁴ Val la pena indicar que, segons la Teoria de la Incorporació, és possible d'obtenir un predicat complex movent un nucli lèxic a un nucli verbal, sempre i quan es respecti la condició de localitat requerida per la Teoria del Moviment.

La proposta de Masullo es basa en la premissa que els SNSDs poden ser SNs, SConcs i SQs, però no SDs. L'esmentat autor afirma que la coordinació és una de les proves que corroboren la seva anàlisi. Així, segons ell, la coordinació imposa com a requisit no només identitat categorial, sinó també identitat en el nivell de projecció. Aquestes exigències inhabilitarien seqüències del tipus **Ignacio escucha* [_{SN} *música*] y [_{SD} *las noticias*] o **Ignacio compró* [_{SN} *pescado*] y [_{SD} *el pan*] (cf. *Ignacio compró* [_{SN} *pescado*] y [_{SN} *pan*]).

Aquesta argumentació no ens sembla gaire encertada. En primer lloc, no resulta prou clar que els exemples anteriors siguin agramaticals i, en segon lloc, perquè podem trobar fàcilment exemples de coordinació sense identitat: *este reloj es antiguo y de una gran belleza / fue un golpe arriesgado y de bella factura*.

Masullo assumeix que només els SDs poden satisfer la Condició de Visibilitat mitjançant el cas estructural. Els SNSDs, a causa del seu caràcter defectiu, hauran de satisfer aquesta condició per mecanismes més exigents: la incorporació a un predicat lleuger o a un predicat que els marqui temàticament.

Un dels més clars exemples d'aquesta defectivitat dels SNSDs el constitueixen les construccions amb preposicions lleugeres que seleccionen com a comple-

3. Adriana BELLETTI, *The case of unaccusatives*, «Linguistic Inquiry», núm. 19 (1988), ps. 1-34.

4. Mark C. BAKER, *Incorporation: a theory of grammatical function changing* (Chicago, The University of Chicago Press, 1988).

ments substantius que només poden aparèixer dins aquests contextos: *a mansalva*, *a ultranza*, *en vilo*, *en ayunas*, *en ciernes*, *en torno a*. A més, diacrònicament es pot documentar l'existència d'aquest mateix fenomen: *abajo*, *arriba*, *alrededor*, *anoche*, *apenas* (cf. *a duras penas*). En aquests casos, la defectivitat s'ha traslladat al nivell morfològic.

Tot sembla indicar que aquest comportament dels SNSDs és més general: els SNSDs tendeixen a aparèixer com a complements de verbs lleugers, com ara *hacer*, *dar* o *tomar* i de preposicions lleugeres del tipus *en* o *de*, elements tots ells sense contingut semàntic propi. Segons Masullo, aquesta mútua atracció entre predicats lleugers i SNSDs pot tenir una explicació natural si suposem que els predicats lleugers no disposen de xarxa temàtica i, per tant, depenen d'un element predicatiu per a poder marcar temàticament els predicats de l'oració. I els SNSDs, com que no apareixen seleccionats per un determinant, no són elements referencials, sinó més aviat predicatius.

Seguidament Masullo dedica tota una part del seu treball a l'anàlisi d'un cert nombre de fenòmens que, segons ell, corroboren les línies fonamentals de la seva aproximació. Ens referim, per exemple, a les construccions de datiu o a la causalitat. A parer nostre, aquesta secció s'ocupa de dades empíriques exposades de forma poc estructurada i on no s'acaba de veure clara la pertinença de les dades en relació amb la validesa de la seva proposta.

Dins aquesta mateixa secció, en parlar dels verbs inacusatius, Masullo argumenta que la agramaticalitat d'oracions com *se cayeron piedras* o *se murieron niños* (cf. *cayeron piedras* i *murieron niños*, respectivament) es deu al fet que un verb no pot contenir més d'un element nominal incorporat. Dit autor afirma, a més, que el clític *se* representa l'argument extern destematitzat.

Creiem, en primer lloc, que no resulta gens clar que en tots els casos la funció del clític *se* sigui únicament la de representar l'argument extern destematitzat i no contingui, per exemple, cap informació aspectual. Es pot comparar, en aquest sentit, *Juan ha muerto* i *Juan se ha muerto*. En segon lloc, la impossibilitat de combinar un SNSD amb un verb amb *se* s'ha explicat d'una manera força més intuitiva: aquest clític imposa sobre certs verbs una marcada restricció aspectual que els fa ineludiblement delimitats i, conseqüentment, únicament combinables amb SNs també delimitats.

D'altra banda, com reconeix Masullo mateix, Bosque troba clars contraexemples a la generalització de Masullo referent a la possibilitat que els verbs inacusatius amb *se* no siguin compatibles amb SNSDs: *se produjeron accidentes*.

Aquest capítol acaba amb una secció dedicada a examinar alguns contraexemples que el mateix autor es planteja, com és el cas de certes construccions de superlatiu (*hizo el mejor uso posible del método*) i de les construccions amb article indefinit expletiu (*hace el calor del siglo*). Òbviament, la conclusió final és que aquests casos constitueixen només aparents contraexemples a la seva proposta.

El capítol 5 i últim d'aquesta segona part dedicada a les anàlisis de base sintàctica, «Los grupos nominales sin determinante y el paralelismo entre la oración y

la frase nominal», de Ximena Lois, comença amb la formulació de dues preguntes metodològiques que, com veurem, tindran una importància cabdal dins la proposta de Lois: 1) com es pot retre compte de les propietats semàntiques dels SNs dins la seva estructura sintàctica?; i 2) hi ha un nus D(terminant) buit dins l'estructura sintàctica dels SNSDs?

Tanmateix, pensem que existeix una pregunta prèvia que l'autora —Contreras i Masullo tampoc ho fan— no es planteja: és realment necessari retre compte de les propietats semàntiques dels SNs dins la seva estructura sintàctica? De fet, creiem que la voluntat d'intentar donar una solució des de plantejaments sintàctics a pràcticament qualsevol fenomen gramatical —tret dels fonològics— és un dels més greus llasts de la recerca lingüística actual i, molt particularment, de la gramàtica generativa. En aquest sentit, resulta si més no curiós constatar que els tres capítols que conté la part sintàctica del llibre que estem comentant aquí s'adscriuïn al model generatiu, mentre que cap dels tres treballs que componen la secció dedicada a les anàlisis de base semàntica segueixin aquest model.

Lois diferencia, d'entre els SNSDs, quatre tipus de substantius: els singulars comptables, els singulars no comptables, els plurals i els noms propis. Deixant de banda aquests darrers, dels quals ofereix un tractament tangencial, dita autora s'ocupa, en primer lloc, dels singulars comptables i, en segon lloc, dels plurals i els singulars no comptables conjuntament, per tal com comparteixen un gran nombre de propietats i presenten una distribució molt similar. En realitat, aquest fenomen ha estat assenyalat de forma recurrent des de la tesi de Carlson (*Reference to kinds in English*, University of Massachusetts, 1979) i sembla estrany que ni Contreras ni Masullo en facin una menció destacada.

Dins la secció dedicada als substantius singulars comptables, Lois posa de manifest alguns fenòmens interessants, entre els quals cal destacar el fet que alguns d'aquests nominals puguin tenir, sorprenentment, una referència específica. Parlem de casos com *voy a casa* o *el rey está en palacio*. Lois ofereix una explicació informal: els referents d'aquests SNs són els més familiars als participants del discurs, sobre els quals aquests últims comparteixen moltes pressuposicions; per tant, són molt específics cognitivament.

Pel que fa al grup dels singulars no comptables i els plurals, Lois examina un gran nombre de contextos que semblen indicar que, efectivament, ambdós tipus de SNs presenten una distribució similar. Així, com assenyalava Lois, els singulars no comptables (*bebo siempre vino*) i els plurals (*come manzanas todos los días*) no reben una interpretació genèrica com la que es pot observar en certs SNs determinats (*los castores construyen diques*), sinó indefinida o existencial.⁵ És per

5. Cal assenyalat, però, que Lois no fa esment de dos fenòmens importants. D'una banda, per a obtenir una lectura existencial o genèrica d'un predicat resulta necessari que aquest aparegui en temps present. D'una altra, el SN objecte directe no pot ser indeterminat (cf. *los castores han construido un dique*).

aquest motiu, segons Lois, que els plurals i els singulars no comptables no es combinen generalment amb els predicats de nivell individual, els quals afavoreixen la interpretació genèrica de l'objecte: **odio vino/manzanas*.

L'anàlisi que proposa Lois es basa en el paralelisme que es pot establir entre el SN i l'oració. Aquesta possibilitat, originàriament explorada per Abney (1982) a la seva tesi (*The English noun phrase in its sentential aspect*, Cambridge, MIT) fa èmfasi en les similituds que s'observen entre el paper que juga el D(eterminant) al SN i el del C(omplementant) a l'oració. Lois porta aquesta analogia encara més lluny en incorporar a la seva anàlisi la categoria Num. Segons l'esmentada autora, la funció quantificacional de D i Num als SNs és equivalent a la de C i T(emps) a les oracions i permet d'explicar fenòmens com el de la interpretació genèrica i existencial de certs SNs, entre d'altres.

A l'apartat de conclusions, Lois inclou, sobtadament, l'anàlisi d'un fenomen del qual no ha fet cap menció al llarg de l'article: les oracions d'infinitiu. En aquest sentit, l'autora es planteja una qüestió que considerem molt adient: si és correcta la hipòtesi segons la qual D és equivalent a C i Num a T és esperable trobar una clara analogia entre els diferents tipus de SNSDs i els diferents tipus d'oracions sense complementant.

Lois afirma, per exemple, que les similituds entre SNSDs i oracions d'infinitiu disposa d'un clar correlat si postulem que la quantificació existencial dels SNSDs és «sense número», de la mateixa manera que la quantificació existencial dels infinitius és «sense temps». És cert que, en comparar les oracions d'infinitiu amb els SNSDs, l'autora arriba a unes conclusions prou interessants, però no és menys cert que dins una anàlisi d'aquesta mena seria necessari incloure també les oracions de gerundi i de participi.

La tercera part del llibre, dedicada a les anàlisis de base semàntica, comença amb el capítol 6, «Acerca de la semántica de los "plurales escuetos" en español», de Brenda Laca.

Aquesta autora parteix de la hipòtesi que els plurals escarits (PEs) no constitueixen expressions referencials ni tampoc expressions quantificades. La seva denotació, per contra, és un conjunt (una propietat) i coincideix amb la denotació del predicat expressada pel contingut descriptiu del SN. Això implica que els PEs no haurien de ser interpretats com quantificadors generalitzats, ni com introductors de variables de grup dins la Teoria de les Representacions Discursives (DRT).

Segons Laca, les quatre característiques semàntiques fonamentals dels PEs són les següents: la anumericitat, la no delimitació, la genericitat i la no inclusivitat. El capítol gira entorn de l'anàlisi d'aquestes quatre propietats.

Com afirma Laca, els PEs són anumèrics per tal com en alguns contextos el seu ús no s'associa a cap pressuposició de pluralitat: *vio entrar mujeres? Sí, vi entrar una. / tienes cigarrillos? Sí, me queda uno*.

D'altra banda, la naturalesa no delimitada dels PEs, la qual els diferencia clarament dels plurals determinats encara que siguin indefinits, els inhabilita per a designar col·leccions «tancades» d'elements o grups d'elements concebi-

bles com a una unitat. És per això que els substantius «duals» sense determinant no siguin interpretats com referits a un únic objecte, sinó a una pluralitat imprecisa d'objectes: *me pasó la tarde afilando tijeras* (cf. *me pasó la tarde afilando unas tijeras*).

És també a causa del seu caràcter no delimitat que els PEs són inacceptables a qualsevol context tèlic: **me llevó media hora escribir cartas* (cf. *me llevó media hora escribir unas cartas*). Però aquesta no és l'única restricció aspectual que els afecta. Algunes construccions perifràstiques amb denotació resultativa tampoc no poden incloure PEs: **tiene escritos libros* (cf. *tiene escritos varios libros*). Els anomenats verbs de fase també exigeixen dels seus arguments que siguin delimitats: **Juan empezó novelas* (cf. *Juan empezó tres novelas*).

Quant a la interpretació genèrica, com ja hem mencionat anteriorment, cal que els predicats seleccionin PEs: *Pedro fuma puros* (cf. *Pedro fuma algunos puros*). Laca assenyala, a més, que el comportament anafòric dels PEs pot incidir també en el seu caràcter genèric. Observem, així, que un pronom pot reprendre únicament el contingut genèric de l'antecedent nominal: *usted quema libros y Sánchez Bolín los escribe*. En aquests casos, la coreferència entre l'antecedent i l'anàfora opera al nivell de l'espècie.

Així com les tres propietats que acabem de comentar —anumericitat, no delimitació i genericitat— diferencien els PEs dels plurals indefinits, la no inclusivitat els apropa als indefinits i els allunya dels definits. Exemples del tipus *la mafia soborna políticos* o *al fin llegaron barcos* posen de manifest aquest fenomen: els PEs tenen una denotació no inclusiva (no fan referència a la totalitat dels representants d'una espècie, sinó únicament a una part d'ells). D'aquesta manera, la quantificació dels PEs s'assembla a la quantificació existencial, mentre que la quantificació dels plurals definits (*la mafia soborna a los políticos* / *al fin llegaron los barcos*) és similar a la quantificació universal.

A continuació, Laca ofereix una molt adequada anàlisi de les propietats distribucionals dels PEs. Deixant de banda alguns aspectes que ja hem comentat com, per exemple, les restriccions que imposen els predicats psicològics o l'estructura de la informació, Laca indica que dins una predicació secundària els PEs no poden funcionar com a predicatius d'objecte (**encontramos sumamente interesantes fotografías*), sinó únicament com a atributius (*encontramos fotografías sumamente interesantes*).

Segons Laca, l'explicació de bona part dels fenòmens observats al llarg del seu treball s'ha de basar en el fet que els PEs en espanyol no són expressions quantificades, ni tampoc expressions referencials. Es tracta d'expressions genèriques que denoten «espècies d'objectes» com a dominis o restriccions de la quantificació, no com a entitats.

El capítol 7, «Sintagmas nominales escuetos», de Joaquín Garrido, ofereix una anàlisi dels SNSDs des d'una perspectiva formal pròxima a la lògica.

La primera part d'aquest treball s'ocupa de la semàntica del número nominal. Respecte d'això, Garrido subratlla el fet que alguns noms comptables puguin pas-

sar a ser continuus (no comptables) i viceversa. Així, per exemple, un nom continu com *cerveza* pot tenir una referència delimitada a *quiero dos cervezas*, o un nom comptable com *pino* pot passar a ser continu a *le gustan los muebles de pino*. Tanmateix, aquests parells⁶ no relacionen simultàniament dues unitats lèxiques, sinó que a cada parell hi ha una entrada lèxica primària i una de secundària. Aquesta darrera prové d'un procés de recategorització i, per tant, és l'opció marcada, més inestable i variable que la primària.

Com afirma Garrido, el número queda afectat per aquesta distinció nominal, i fa que sigui necessària la distinció entre el plural dels comptables i el singular dels continus, d'un costat, i el singular dels comptables, d'un altre. Segons l'esmentat autor, els comptables singulars designen «un sol individu», els comptables plurals «tots els individus de la sèrie» (o un nombre més o menys determinat d'aquests) i els continus —i, per tant, singulars— «tota la substància o magnitud» (o una quantitat més o menys determinada d'aquesta).

La relació entre els continus i els plurals comptables es posa una altra vegada de manifest si observem que comparteixen la propietat de la referència acumulativa. Si afegim elements al conjunt denotat, la referència no varia: la denotació d'*aigua* no canvia si hi afegim una altra quantitat d'aigua. Amb *cervezas* s'observa el mateix comportament.

A partir d'aquest fenomen, Garrido estableix una distinció molt clarificadora entre el número morfològic i el número semàntic. El primer és doble (singular i plural), el segon és triple (continu, comptable singular i comptable plural).

L'anàlisi formal que proposa Garrido d'aquest aspecte és molt elegant. Partint de la distinció entre àtoms i molècules (conjunt d'àtoms), dit autor afirma que la diferència entre continus i comptables rau en el fet que els segons denoten conjunts de molècules, mentre que els primers designen conjunts d'immolècules (sumes de porcions, addicions de conjunts sense àtoms). Així es pot explicar el problema de la referència cumulativa: els continus i els plurals tenen referència cumulativa perquè són (semànticament) conjunts d'addicions, mentre que els comptables singulars no disposen d'aquest tipus de referència per tal com són (semànticament) conjunts d'elements atòmics.

La part central d'aquest capítol s'ocupa de la semàntica dels determinants, d'una banda, i de la indeterminació dels SNs, d'una altra. Tret d'alguns aspectes nous com la quantificació sobre el context, la quantificació imprecisa o l'absència de quantificació, dins aquesta secció s'aborden alguns dels problemes que ja hem revisat anteriorment com, per exemple, la genericitat, l'anàfora o l'estructura de la informació, als quals aplica una anàlisi basada en la distinció entre àtoms i molècules que acabem d'exposar.

El capítol 8, «Los artículos y la operación de determinación», de José L. Iturrioz, comença amb una revisió dels fenòmens relacionats amb la indeterminació

6. Alguns exemples són especialment interessants: *patata* és comptable a *tortilla de patatas*, continu a *puré de patata* i torna a ser comptable a *patatas fritas*.

nominal que recorda la manera de fer de la gramàtica tradicional i, més concretament, la que ofereix Lapesa al capítol 2 d'aquest mateix volum.

Després de discutir diverses anàlisis basades en plantejaments eminentment semàntics, per a alguna de les quals proposa fins i tot millores, Iturrioz passa a la part fonamental de la seva aproximació — l'anàlisi de textos— sense que s'estableixi cap mena de lligam amb les seccions anteriors, les quals tampoc no estan estructurades entre si al voltant d'un eix conductor que els proporcionï una certa coherència.

Pel que fa a l'esmentada anàlisi textual, reconeixem humilment la nostra més absoluta ignorància sobre aquesta mena d'aproximacions. Probablement és per aquest motiu que no som capaços de veure on rau l'interès de la proposta d'Iturrioz. Per tant, ens abstindrem de comentar per extens aquesta part del capítol.

No obstant això, val a dir que en alguns casos sembla que l'autor ens vulgui fer partícips d'un espectacle de pirotècnia estadística amb moments certament estel·lars: «102 de los 160 SSNNd (64%) se reparten entre 11 referentes (concentración: 9.27 a 1), mientras que el resto corresponde a unos 50 referentes (concentración: 1.16 a 1, es decir casi uno a uno). Los verdaderos tópicos del cuento son los flamencos, con 30 ocurrencias (19%), las víboras, con 15 (9%), las víboras de coral, con 13 (8%) y las patas (de los flamencos), con 13 (8%). [...] Pero si además tenemos en cuenta el traslapamiento referencial casi total de *las víboras de coral* y *las víboras* (con *las víboras de coral* se designa un subconjunto de *las víboras*, pero la mayoría de las veces *las víboras* se refiere a *las víboras de coral*), entonces se trata de 3 referentes con una concentración aproximada de 25 menciones en promedio. Estos sintagmas nominales se caracterizan, en consecuencia, por dar al texto continuidad de tópico, representan la constancia referencial».

Amb tot, com hem mencionat al començament d'aquesta recensió, la valoració global del llibre és altament positiva i, per tant, recomanem molt vivament la seva lectura per a tothom qui estigui interessat en el problema de la indeterminació nominal.

RAFAEL MARÍN

BOTET, Renat: *Vocabulari específic rossellonès amb traducció en francès i en català normatiu / Vocabulaire spécifiquement roussillonnais avec traduction en français et en catalan normalisé*, Perpinyà, Editorial el Trabucaire, 1997.

En el si de la lexicografia els termes diccionari, lèxic i vocabulari, per bé que plenament diferenciats, sovint s'encavalquen. El diccionari, en sentit genèric, ofereix una descripció determinada —definició, categoria gramatical, flexió, exemples d'ús, etc.— del lèxic d'una llengua en funció de la seva tipologia —diccionaris monolingües o bilingües, diccionaris de la llengua, diccionaris de sinònims o antònims, etc., fins a arribar a la màxima especialització temàtica o científicotèc-

nica (diccionaris de medicina, per exemple). El terme lèxic pot referir-se a dues menes de treballs: a la llista —sovint de dimensions reduïdes— dels termes emprats per un autor, per una ciència o per una tècnica, o bé a un diccionari bilingüe que llista paral·lelament els lemes de les dues llengües comparades. Finalment, en un sentit ampli, el terme vocabulari equival a una llista de paraules d'una llengua, elaborada, en general, amb finalitats pedagògiques. En l'àmbit lexicogràfic, el terme vocabulari es concreta i fa referència als mots que es basen en corpus especialitzats, des d'un punt de vista terminològic —vocabulari de l'aviació, vocabulari bàsic— o des d'un punt de vista geogràfic —vocabulari mallorquí-castellà.

L'elaboració de vocabularis bilingües no és una iniciativa nova en llengua catalana. Recordem, d'una banda, els vocabularis que vinculen el valencià i el castellà —els vocabularis de F. Ferrer Pastor: el *Vocabulari valencià-castellà* (València, Sicània Editors, 1960, 223 ps.; 25.000 entrades), *Vocabulari castellà-valencià* (València, Sicània Editors, 1966, 477 ps.; 40.000 entrades), el *Vocabulari valencià-castellà* (València, 1970, 566 ps.; 60.000 entrades) i el *Vocabulari castellà-valencià i valencià-castellà* (València, L'Estel, 1972, 1075 ps.; 85.000 entrades); i el d'A. Ramon Folques, *Vocabulari valencià-castellà* (Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos, 1979, 215 ps., 10.000 entrades)— i, d'una altra, el mallorquí i el castellà —*Vocabulari mallorquí-castellà* de F. de B. Moll (Palma, 1965, 327 ps.; 30.000 entrades).

Pel que fa al rossellonès, s'han publicat fins ara diversos vocabularis: el *Vocabulari rossellonès* (Miscel·lània Fabra, Buenos Aires, 1943) i el *Vocabulaire roussillonais avec traduction en catalan normalisé et en français* = *Vocabulari rossellonès amb traducció en català normatiu i en francès* (Association Polytechnique des P.-O., 1987, 54 ps.) de Carles Grandó, el *Diccionari bàsic francès-català* de Lluís Creixell (Centre Pluridisciplinari d'Estudis Catalans, Universitat de Perpinyà, 1974 / 1975 / 1980 / 1981, 203 ps.) i el *Vocabulari català: à l'usage des instituteurs et institutrices des Pyrénées-Orientales* (Perpinyà, Université de Perpignan, 1979, 55 f.). Altres repertoris, però, han romàs inèdits: el *Dictionnaire roussillonais-français* de Gerard Vassalls, el *Vocabulari rossellonès* de Jean Marty i el *Vocabulaire du catalan perpignanais comparé avec le catalan traditionnel et les dialectes occitans* de Léon Saisset.

El *vocabulari rossellonès* de Renat Botet que ressenyem, completa i complementa la sèrie esmentada de vocabularis, en alguns casos d'abast reduït, amb un recull rigorós, precís i documentat del lèxic rossellonès. Aquesta obra, tot i tractar-se, com indica el seu títol, d'un vocabulari, comparteix parcialment les definicions anteriors relatives als termes vocabulari i diccionari. El projecte de Botet —llunyà quant als orígens, ardu quant als objectius a aconseguir— s'inicia l'any 1947 quan comença a col·laborar amb Henry Guiter en l'elaboració de l'*Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales* (ALPO). D'aleshores ençà, el seu treball de camp —un cop finalitzada la tasca de l'ALPO— es perllonga en forma d'enquestes que pretenen recollir la parla real de l'àrea nord-pirinenca. L'objectiu inicial de Botet consistia en l'elaboració d'un diccionari general bilingüe català-francès,

francès-català en el qual figurés el lèxic català amb l'addició de proverbis i frases fetes i que inclogués els dialectalismes rossellonesos. Per aquest motiu, les enquestes es van complementar amb la consulta i el buidatge de textos literaris d'autors de la zona i amb manuscrits inèdits, per tal de furnir una representació sistemàtica i exhaustiva dels termes que hauria de contenir el futur diccionari.

Cal admetre, però, que la tasca de collita lèxica, a causa d'un excés d'exhaustivitat i de rigor científic, pot esdevenir inacabable. Per aquest motiu, el projecte inicial, per bé que està previst que es completi a curt termini, es publica ara desmembrat en dues parts: el present *Vocabulari rossellonès* i un futur recull de *Proverbis catalans amb les equivalències en francès*.

El *Vocabulari rossellonès* coincideix, doncs, en alguns aspectes, per raó dels seus objectius inicials, amb l'estructura d'un diccionari; de fet, amb l'estructura d'un diccionari bilingüe que compta, a més, amb la referència complementària, per a la majoria de casos, de la solució específica del català estàndard. Així, cadascuna de les seves entrades pot donar informació sobre la categoria gramatical, el gènere, les possibles variants ortogràfiques (tipogràficament marcades en negreta), la definició en francès —que manifesta els diferents significats possibles—, les locucions o expressions idiomàtiques, la ubicació geogràfica específica —si es tracta d'una solució pròpia d'una contrada determinada—, el fragment del text on es troba documentada i la corresponent referència bibliogràfica, els exemples d'ús, i, en negreta i cursiva, l'equivalència en català estàndard.

Les entrades que componen el diccionari integren diversos camps semàntics: l'agricultura, l'anatomia, l'arboricultura, la botànica, la cuina, la religió, l'entomologia, la geografia, la ictiologia, la marina, la medicina, l'exèrcit, la micologia, l'ornitologia, la patologia, la veterinària o la zoologia; i recullen mots expressius, onomatopeies, locucions, solucions pròpies del llenguatge d'argot, variants vulgars, pejoratives i iròniques. Les entrades indiquen també l'acció dels manlleus sobre el rossellonès i, així, detecten la presència de gallicismes, occitanismes o castellanismes. Per bé que el treball de Botet abasta tota la zona rossellonesa, la ubicació d'un terme és sovint especificada amb la referència geogràfica concreta, des d'un punt de vista comarcal —el Capcir, el Conflent, la Cerdanya, el Vallespir, la plana del Rosselló...— o des d'un punt de vista local —Ceret, Arles del Tec, Salses...

L'autor ha hagut de superar, en la redacció dels lemes, unes dificultats de tipus ortogràfic derivades de la manca d'acord en la realització de les grafies. En efecte, és freqüent la presència en el diccionari de dues variants que divergeixen ortogràficament, a causa de les vacil·lacions presents en els mots testimoniats pels escriptors. Així, pel que fa al vocalisme, la transcripció de la vocal neutra pot oscil·lar entre 'a' i 'e', la representació de la 'u' àtona pot vacil·lar entre 'o' i 'u'; pel que fa al consonantisme, hi ha alternança entre 'b' i 'v' en la transcripció gràfica del so oclusiu bilabial i vacil·lació en la representació dels sons [s] i [tʃ]. Botet, sempre respectuós amb les diferents solucions proposades, ha aplicat una solució integradora i ha tendit a remetre la forma secundària a l'article principal, que s'escull per proximitat a la forma etimològica.

El *Vocabulari rossellonès* esdevé, doncs, un inventari lexicogràfic rigorós que, com s'ha dit abans, descansa en el recull de testimonis orals provinents d'enquestes lèxiques i també, i a través del buidatge de la major part de la literatura nord-catalana dels segles XIX i XX i en la consulta de manuscrits inèdits, en testimonis escrits. Pel que fa al corpus en què es basa, la bibliografia que precedeix el cos del vocabulari —i que conté el recull de les obres consultades— suggereix un corpus de partida d'unes seixanta-set obres de caràcter literari i no literari, que es complementa amb altres treballs de temàtica rossellonesa. Cronològicament, el corpus s'estén des de la producció d'*Un tal* (Albert Saisset) fins als nostres dies. Les obres més antigues consultades reculen fins al 1887 i són, d'una banda, les *Catalanades* (publicades des del 1887 al 1910) i, d'una altra, *Ays* de Josep Bonafont. El repertori d'autors congrega en tots els casos escriptors nord-catalans, com Esteve Caseponce, Jean Amade, Jordi Pere Cerdà (Antoni Cayrol), Josep Sebastià Pons, Lúcia Barre, Martí Jampy, Pere Burlaner, Pau Berga o Simona Gay.

Pel conjunt d'informacions que integra, i al marge de la seva voluntat pedagògica, el *Vocabulari rossellonès* presenta força possibilitats d'explotació: no només des d'un punt de vista interdialectal —com a eina de connexió entre el rossellonès i la varietat estàndard—, sinó també des d'un punt de vista intradialectal, atès que un mateix mot pot tenir diversos significats en dues contrades diferents de la Catalunya Nord. D'altra banda, també permet la concreció de punts de vista particulars, per exemple, en relació amb la penetració de gallicismes o amb la documentació dels termes. Tanmateix, les possibilitats d'explotació s'optimitzarien, sens dubte, si les dades es publicuessin paral·lelament en suport informàtic. De fet, i atès que, en general, es parteix d'un repertori prèviament informatitzat, la publicació de treballs lexicogràfics en discos òptics —tot i que augmenta progressivament— s'hauria de generalitzar, i és previsible que, a curt termini, aquest fet es dugui a terme. D'aquesta manera, el rendiment del diccionari augmentaria, en relació especialment amb les possibilitats de consulta i amb l'agrupació de resultats que comparteixen característiques comunes. L'alternativa futura és, doncs, l'edició paral·lela de reculls lexicogràfics en forma impresa i en suport informàtic.

Com a úniques contrapartides als múltiples aspectes positius de l'obra, cal fer dues remarques. La primera té a veure amb aspectes preliminars, però necessaris. Estructuralment, el recull pròpiament dit està precedit per un pròleg en català, de Jordi Costa, i d'una introducció en francès, de Christian Camps. Tanmateix, en cap moment l'autor no informa sobre els aspectes de gestació, metodologia i criteris aplicats en l'elaboració d'aquest vocabulari. Fins i tot no consta enlloc el nombre total d'entrades recollides. La segona remarc té a veure amb les possibilitats d'explotació. Des d'aquesta perspectiva, caldria destacar la conveniència d'incloure en l'obra índexs diversos que facilitessin l'accés a les relacions que s'estableixen entre diferents aspectes del vocabulari. El mateix pròleg indica que amb aquest vocabulari poden consultar-se amb facilitat els 157 casos de mots amb el

sufix *-aire* o la llista de verbs de la segona conjugació del tipus *cúller*, *júnyer*, *púnyer*. És innegable que l'accés a aquestes dades és possible manualment, repassant un per un tots els mots ordenats alfabèticament. Una altra solució més efectiva seria la consulta informatitzada, que permetria agrupar automàticament de manera precisa i ràpida els mots que complissin els requeriments esmentats. En darrer terme, per bé que és comprensible la impossibilitat material, des d'un punt de vista tipogràfic i d'edició, d'incorporar l'alfabet fonètic internacional a cadascuna de les entrades, no en deixa d'esdevenir, de fet, una necessitat; en primer lloc, perquè dóna informacions rellevants sobre la pronúncia dels mots; en segon lloc, perquè s'evitaria la reduplicació d'entrades i la remissió innecessària en casos que reflecteixen simplement l'acció d'un procés merament fonètic —és el cas de l'alternança *vrema* ~ *verema*, per exemple.

En definitiva, per les seves característiques formals, el *Vocabulari rossellonès* esdevé un document etnogràfic valuós i precís de l'àrea nord-pirinenca. Per aquest motiu, a més d'adreçar-se preferentment a un públic profà, pot ser també d'interès per als dialectòlegs o els historiadors de la llengua.

MARIA PILAR PEREA

BROWN, Kenneth i MELCHOR, Vicent de: *Vida i obra de Joan de Gualbes i Copons*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 45).

L'estudi, per part de Kenneth Brown, del manuscrit D. 47 —*Lo Parnàs Català*— de la Boston Public Library, a Massachusetts (EUA), amb poemes de Garcia, Fontanella i Gualbes copiats per Pere Serra i Postius, ha aportat nova llum al nostre Barroc i ha permès de reconstruir-ne alguns passatges pràcticament desconeguts. Un exemple d'això és aquest llibre que el mateix Brown i Vicent de Melchor han publicat sobre la vida i l'obra de l'escriptor barceloní Joan Ferrer Bonaventura de Gualbes i Copons (1643-1714).

En primer lloc, l'estudi aclareix la fins ara incerta biografia de Gualbes, descendent d'una família de banquers medievals —que ja havia donat un interessant poeta (Melcior de Gualbes)—, prohom del braç militar de la Generalitat, que va lluitar en diverses ocasions contra els francesos i va defensar Barcelona durant el setge de 1714, i l'uneix sense cap mena de dubte amb el seu pseudònim de «Rector de Bellesguard». Els autors ressegueixen la fama del poeta —que va encapçalar l'edició de les obres de Francesc Vicent Garcia (1703)— entre els seus contemporanis i la que el va sobreviure, i estudien la transmissió manuscrita i impresa de les seves obres —cosa que els ha obligat a fer una sistemàtica recerca crítica en biblioteques i arxius dels Estats Units i de la Península Ibèrica, a través de setze manuscrits i quatre edicions antigues. El resultat ha estat l'establiment

d'un corpus de noranta-vuit composicions —poesies i un assaig en prosa—, algunes amb variants, que ens mostren un poeta burlesc «que feia blanc de la seva crítica en la societat barcelonina dels anys 1670-1714», tributari de la mètrica espanyola i amb clares reminiscències de Quevedo, però també de Góngora i fins i tot de Lope de Vega, en algunes ocasions. L'obra de Gualbes, a més, aporta contingut a un període extens del nostre Barroc, entre l'ingrés de Francesc Fontanella al convent dominic de Perpinyà (1658) fins a l'aparició del *Poema anafòric* de Francesc Tegell (1720), que fins ara pràcticament només omplien Josep Romaguera i Agustí Eura.

Els autors de l'edició presenten el corpus en cinc agrupacions temàtiques, tot respectant fins on els ha estat possible l'ordre d'aparició en els manuscrits de Pere Serra i Postius, les notes del qual —de gran utilitat per a la identificació dels personatges— han estat encertadament respectades. En primer lloc trobem les poesies de temàtica política, que agrupa cinquanta-sis composicions; després hi ha l'apartat de les poesies de circumstàncies, amb una desena de poesies; a continuació hi ha les poesies «exclusivament satíriques i burlesques», amb vint-i-dos textos; tres composicions de «temàtica popular»; i les composicions per a l'edició de les obres del Rector de Vallfogona: la dedicatòria i les sis composicions poètiques. Brown i Melchor, amb bon criteri, inclouen també un apartat amb dos poemes falsament atribuïts a Gualbes i un altre amb un parell de composicions d'atribució dubtosa.

L'edició es complementa amb un apèndix documental amb la convocatòria a les Corts de 1705 que l'Arxiduc Carles va adreçar a Joan de Gualbes, els capítols matrimonials entre Joan de Gualbes i Marianna de Vilallonga (1679), el testament de Gualbes (1711) amb la inscripció del seu traspàs (1714), i el testament de la seva vídua (1733) també amb la inscripció del seu traspàs (1737).

AUGUST BOVER I FONT

CUENCA, Maria Josep: *Sintaxi fonamental. Les categories gramaticals*, Barcelona, Empúries, 1996.

Bona part de les gramàtiques, a l'hora d'exposar les característiques d'una llengua, solen organitzar els continguts partint de les categories gramaticals, les tradicionals «parts de l'oració». Tanmateix, aquests conceptes bàsics de la sintaxi no són tan clars ni estan tan ben definits com caldria. No tothom distingeix les mateixes categories ni aplica els mateixos criteris de delimitació categorial. La causa, l'hem de cercar en la perspectiva metodològica diferent de què es parteix. En aquest sentit, el llibre de Maria Josep Cuenca, professora del departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, que ja compta amb diverses

obres i articles sobre sintaxi,¹ ens permet reflexionar sobre els principals intents de descriure les categories gramaticals i ens aporta un enfocament alternatiu de les categories des de la perspectiva de la lingüística cognitiva. Aquest treball no pot ni vol ésser una solució a tots els problemes que planteja la caracterització categorial, sinó, més aviat, una proposta que afavoreix la reflexió i que ens permet connectar idees i conceptes que, des d'un altre punt de vista, ens haurien passat inadvertits. L'especialista en una categoria concreta molt probablement trobarà aspectes matisables, ampliables o fins i tot criticables. No obstant això, l'extensió de l'obra en relació amb l'amplitud del tema i la intenció de donar una visió panoràmica suficient, però no exhaustiva, explica les mancances que s'hi poden trobar. El llibre se'ns presenta com un punt de partida i de discussió, i també com un manual bàsic, una *sintaxi fonamental*, adreçada sobretot a estudiants de gramàtica de nivell universitari.

Els set capítols del llibre es poden agrupar en tres parts: 1) introducció, estat de la qüestió i bases teòriques; 2) descripció i caracterització de les categories; 3) estudi específic de la categoria de la interjecció, com a exemple de desenvolupament de les possibilitats explicatives del model proposat. Es completa amb dos annexos, un que inclou els quadres i diagrames que apareixen progressivament durant l'exposició, i un altre que és un glossari amb la definició dels conceptes tractats al llibre.

Pel que fa a la primera part, on podem incloure els tres primers capítols, sintetitzant, en primer lloc, les aportacions que s'han fet al tema de les categories gramaticals des d'una perspectiva tradicional, estructural i generativista. S'hi constata que la gramàtica tradicional tendeix a relacionar, sobre la base de la filosofia aristotèlica, les categories amb entitats i relacions de la realitat extralingüística. Des d'una perspectiva estructuralista, les categories són secundàries i derivades de les funcions, i solen identificar-se a partir d'un mètode distribucional (pertanyen a la mateixa categoria les unitats capaces d'alternar en els mateixos contextos). El mètode generativista, a diferència de l'estructuralista, defensa que les categories són conceptes primaris de la sintaxi i que les funcions no són més que una conseqüència de la relació entre les categories; a més, tracta la definició de les categories com una mena d'axioma, un concepte establert i essencialment clar. Tot i les divergències d'aquests tres enfocaments, Maria Josep Cuenca mostra, encertadament, que les limitacions d'aquests tractaments responen a una característica compartida per les tres escoles: totes parteixen d'un model de condicions necessàries i suficients, segons el qual els límits entre les categories són discrets i ben delimitats. Però, si fos realment així, no es plantejarien els dubtes, amb què ens enfrontem estudiants i estudiosos, sobre l'adscripció categorial de molts elements. Fet i fet, aquesta concep-

1. Quant als llibres, esmentarem les monografies que ha escrit sobre l'oració composta: *L'oració composta I: la coordinació* i *L'oració composta II: la subordinació*, publicades per la Universitat de València a la col·lecció «Biblioteca Lingüística Catalana» (1988, 1991), i *Les oracions adversatives* (Barcelona/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Institut de Filologia Valenciana, 1990).

ció de la categorització comporta, d'una banda, una integració dins d'una mateixa categoria de les entitats que responen als trets més bàsics —els prototípics—, sense tenir en compte els fets diferencials, de vegades, ben rellevants; d'una altra banda, implica que aquelles entitats que s'aparten d'aquests trets més bàsics passin a ésser excepcions o, barrejant sovint criteris categorials i funcionals, passin a formar part de categories que actuen com una mena de calaix de sastre, com ara el cas dels elements que es descriuen com a adverbis.

Davant d'aquests problemes, l'autora considera més adequada una aproximació a la categorització gramatical des d'una perspectiva cognitiva, basada, en concret, en la teoria del prototipus i en la teoria del nivell bàsic (capítol 3). La teoria del prototipus postula que les categories no s'han de definir a través de condicions necessàries i suficients, sinó a partir d'un conjunt de trets (morfològics, sintàctics i semàntics) i per relacions de semblança. Es remet al concepte de propietat pertinent, però no necessària, i es considera que els límits categorials són difusos i no discrets. Aquelles entitats que comparteixen més trets bàsics es perceben com a més prototípiques, més representatives de la categoria, enfront de les que en comparteixen menys, que es consideren més perifèriques. D'aquesta manera, entre categories diferents pot haver-hi una gradualitat que permet relacionar categories distintes. L'excepció no és més que la manifestació del caràcter perifèric, inherent al caràcter difús i dinàmic de les categories. Quant a la teoria del nivell bàsic, hom estableix una jerarquia vertical en què es distingeixen tres nivells: el superordinat, el bàsic i el subordinat. Així, per exemple, la categoria de nivell bàsic nom, formaria part, com a membre prototípic, de la supracategoria nominal, i tindria com a subcategories de primer nivell el nom comú, el nom propi i les proformes.

Els capítols quart, cinquè i sisè constitueixen el desenvolupament de la proposta. Corresponen a les tres supracategories diferenciades, l'oracional, la nominal i la no nominal. S'hi tracten, amb el deteniment que permet l'extensió relativa de l'obra, les categories de nivell bàsic següents: l'oració, la clàusula i el fragment (categories oracionals); el nom, l'adjectiu, el determinant i el quantificador (categories nominals); i el verb, la preposició, els nexes i els adverbis (categories no nominals). Per a M. J. Cuenca, la definició i la caracterització de les categories gramaticals han de partir de tres principis: 1) la definició per conjunt o feixos de trets; 2) l'establiment de la dimensió horitzontal, que remet als conceptes de prototipicitat i escalonament; i 3) l'establiment de la dimensió vertical, que porta a la distinció entre el nivell superordinat, el bàsic i el subordinat. L'aplicació d'aquests tres principis té unes implicacions bàsiques que podem sintetitzar així: a) permet establir una gradació dins de cada categoria; b) facilita la relació de certs elements dins d'una mateixa categoria amb altres categories; c) suggereix dades fonamentals per a explicar el canvi lingüístic (per exemple, el pas d'adverbis a preposicions, però no a l'inrevés); i d) fa innecessari el concepte d'excepció.

En aquests capítols centrals, l'autora analitza successivament les diverses categories i subcategories que s'inclouen en cadascuna de les tres supracategories, i de-

termina, com a resum, quina és l'organització global que les relaciona. La descripció es duu a terme amb un excel·lent *savoir faire*, que guia el lector, li fa posar en qüestió aspectes generalment assumits i el fa reflexionar contínuament sobre les relacions intercategoriales i intracategoriales. En aquest sentit, un dels grans encerts d'aquesta obra és el recurs a representar les característiques definitòries a través de quadres i les relacions categoriales a través de diagrames arboris. Aquests diagrames sintetitzen i esquematitzen la informació i constitueixen un material didàctic de primera mà. De fet, la disposició dels elements en aquests diagrames reflecteix els principis de categorització seguits al llarg del llibre, de manera que permet observar gràficament les relacions intracategoriales (eix vertical) i intercategoriales (eix horitzontal), identificar els elements més prototípics (en negreta) i veure la relació amb altres categories (al peu del diagrama). Tot plegat es completa amb l'exemplificació de cada un dels membres del diagrama. Amb tot, cal dir que els esquemes —limitats ja inicialment per la bidimensionalitat— poden resultar de vegades excessivament reduccionistes o simplificadors, raó per la qual aconsellem al lector de no interpretar-los desvinculats de l'explicació. El perill de l'esquematisme excessiu es veu compensat per la utilitat didàctica i expositiva d'aquest recurs.

En aquesta part, l'autora incorpora a la seva exposició moltes teories clàssiques i algunes de més innovadores, però també defensa hipòtesis originals i, per tant, no exemptes de controvèrsia. En aquest sentit, podríem destacar la inclusió i el tractament de la supracategoria oracional. L'oració, com se sintetitza al llibre, ha rebut aproximacions de tipus nocional, prosòdic, sintàctic (gramaticals i distribucionals) i semiòtic. De fet, aquelles estructures que s'adapten a tots aquests criteris representen les oracions prototípiques. Però n'hi ha d'altres que no comparteixen totes aquestes característiques. Es tracta de les clàusules i dels fragments. Les primeres, perquè apareixen en una posició inclosa i les segones, perquè sintàcticament no estan formades per un subjecte i un predicat. D'aquestes dues categories destacarem dos punts que ens semblen interessants per il·lustrar els avantatges que aporten a la descripció de la supracategoria oracional. En el cas de les clàusules, s'hi inclou la clàusula menor, això és, la clàusula amb predicat no verbal com a subcategoria perifèrica (1a), enfront de les més prototípiques amb predicat verbal (1b):

- (1) a. Va trobar *la seva filla en un estat deplorable*.
b. No he revisat els papers *que em vas donar*.

En el cas dels fragments, es diferencien tres subcategories, una de més prototípica, el fragment pròpiament dit (2a), i dues de més perifèriques, la interjecció (2b) i la prooració (2c):

- (2) a. Taxi!
b. Apa!
c. M'ajudaràs? *Sí/No*.

El fet de relacionar aquests elements entre si i alhora amb l'oració prototípica —unitat màxima de la sintaxi i mínima de la pragmàtica—, de la qual es diferencien substancialment només perquè no presenten l'estructura subjecte-predicat, dóna una alternativa plausible a molts interrogants que es plantejaven a les gramàtiques. D'altra banda, el fet que estructures com les (1a) i (2) es percebin com a més perifèriques justifica que tradicionalment hom hagi tingut problemes a l'hora de classificar aquest tipus d'estructures o que simplement les hagi ignorades. Amb aquest enfocament, l'autora aconsegueix fer una proposta unitària que explica de manera satisfactòria el funcionament de totes aquestes construccions i les relacions que hi ha entre elles.

Vista l'estructura i la caracterització de les categories bàsiques, M. J. Cuenca se centra de manera més detinguda en l'estudi de la interjecció (capítol 7), que anteriorment ja havia tractat com una subcategoria oracional integrada dins dels fragments. La interjecció, com a categoria «fantasma», separada de l'adverbi pels gramàtics llatins per un motiu tan peregrí com el de mantenir el mateix nombre de parts de l'oració que el grec, mai no ha encaixat en la categorització tradicional, i mostra, doncs, les limitacions d'aquest enfocament i els avantatges d'un model alternatiu com el cognitiu. Hem de dir que aquest, al nostre parer, és un dels capítols més lúcids d'aquest llibre. La descripció de la interjecció al llarg de la història gramatical sol anar acompanyada d'imprecisions i de poca atenció. Relegada al final de les gramàtiques com un afegitó, en el millor dels casos, demanava a crits un tractament diferent i modern. L'autora, després de presentar un estat de la qüestió sobre el tema, fa una proposta de caracterització que té com a elements bàsics els aspectes pragmaticodiscursius i els aspectes sintàctics, i de manera secundària els aspectes fonològics i els morfològics. Des d'una perspectiva pragmaticodiscursiva, que esdevé la més important, les interjeccions són evidenciadors de modalitat. Es relacionen amb la interrogació i l'exclamació i amb diverses funcions comunicatives i actes de parla. Des d'un punt de vista sintàctic, a causa del caràcter focal o remàtic que s'observa en el funcionament d'aquests elements, i ateses les possibilitats estructurals que manifesten, proposa analitzar les interjeccions igual com s'analitzen els pronoms interrogatius, elements prototípicament focals: com a especificadors del Sintagma Complementador (SC), seguint la terminologia generativista. El seu caràcter autònom en molts nivells (semàntic, prosòdic, distribucional i comunicatiu), que les aproxima a les oracions prototípiques, fa que, a diferència dels interrogatius, no hagin d'anar seguides d'una clàusula sinó que solen aparèixer isolades. Respecte a les característiques fonològiques, si bé són fonèticament inestables i sovint anòmales, tenen com a tret bàsic més destacable l'entonació generalment exclamativa. De fet, les diferències entonatives determinen sovint el valor discursiu d'aquelles interjeccions que poden adquirir un sentit diferent segons el context. Morfològicament, són invariables i constitueixen una classe oberta, els membres de la qual manifesten fenòmens derivatius com la repetició (*pim-pam!*, *tic-tac!*, *he, he!*, etc.) o la prefixació amb *re-* (*Redéu!*).

Tanquen el llibre dos annexos, que posen de manifest les habilitats didàctiques de l'autora i l'esforç de clarificació, síntesi i coherència que guia tota l'exposició. L'annex 1, com hem dit, recull els quadres i els diagrames que han anat apareixent al llarg del llibre. L'annex 2 és un glossari on s'inclouen les definicions de les supracategories, les categories i les principals subcategories que s'han estudiat en els capítols 4, 5 i 6. Aquesta llista de definicions facilita al lector la consulta immediata dels termes utilitzats i actua al mateix temps com a índex temàtic, ja que remet a l'apartat del llibre en què s'estudia el terme consultat.

En síntesi, podem dir que aquest llibre de Maria Josep Cuenca és una obra imprescindible per a qualsevol estudiós de les categories gramaticals. Si bé té com a punt de referència bàsic la llengua catalana, el mètode cognitivista adoptat i l'orientació que dona al treball fan d'aquest llibre una reflexió lingüística vàlida per a altres llengües. A més, constitueix una bona introducció a algunes de les teories fonamentals de la lingüística cognitiva, un model en alça, que presenta una alternativa a models més centrats en la sintaxi formal i que incorpora aportacions de l'anàlisi del discurs, la psicologia cognitiva i l'antropologia, entre altres.² Els recursos didàctics que sovint utilitza l'autora i un aprofitament de diferents propostes, independentment dels mètodes lingüístics que les inspiren, enriqueixen una obra que compleix les condicions per a esdevenir un manual essencial.

JOAN RAFAEL RAMOS

FERRER, Josep i PUJADAS, Joan: *Àlbum Joan Coromines*, Barcelona, Ajuntament de Pineda de Mar/Curial Edicions Catalanes, 1997.

Aquest llibre, que és un homenatge, gairebé un panegíric, a Joan Coromines, comprèn a grans trets tres grans blocs d'informació ben diferenciada: un conjunt de treballs en què diversos autors repassen la vida i l'obra del filòleg; una bibliografia detallada de Coromines; i un recull de fotografies seves.

En el pròleg, els dos autors del volum manifesten el propòsit de cercar un equilibri entre l'aspecte divulgatiu i el científic, de manera que sigui útil tant a un públic general per a conèixer Joan Coromines com per als estudiosos de l'obra d'aquest autor, equilibri que, com ja assenyalen, és difícil i que, certament, creiem que no s'assoleix del tot ja que, almenys quantitativament, l'obra es decanta de la banda de la divulgació, encara que això no desmereix el valor de la informació pràcticament exhaustiva tant biogràfica com bibliogràfica que hi apareix.

2. A hores d'ara només comptem amb una introducció a la lingüística cognitiva en anglès (Friedrich Ungerer i Hans-Jörg Schmid (1996): *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Londres/Nova York, Longman). Tanmateix, l'autora, juntament amb Joseph Hilferty, prepara una introducció que es publicarà en l'editorial Ariel.

Al començament hi ha diferents escrits introductoris a càrrec de diverses autoritats, municipals i comarcals, i dels autors, que perfilen el caràcter d'homenatge del volum i que realcen el valor d'aquest filòleg com a patriota, els primers, i com a científic, els segons.

En el treball inicial, que porta per títol «El triomf de la voluntat», Carles Duarte fa una caracterització, des d'un punt de vista proper i afectuós, de Joan Coromines: primer parla del lingüista com a figura pública; en segon lloc, en tracta l'aspecte personal (els valors, la família, les afeccions com l'excursionisme, etc.); en tercer lloc, repassa el periple vital de l'erudit (la formació com a intel·lectual, l'exili, el retorn); i, finalment, dóna una visió de la seva obra, sobretot de la seva tasca lexicogràfica i onomàstica, al mateix temps que en fa una valoració, que en algun aspecte, però, sembla massa acrítica (poden sobtar als usuaris de les seves obres afirmacions com: «el DECat (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*) (...) reflecteix (...) l'origen i la història de *totes* les paraules de la llengua catalana» (p. 50)).

A continuació i sota el títol de «Notes biogràfiques», Joan Pujadas repassa cronològicament i de manera ben detallada (més de 120 pàgines) els fets destacats de la vida de Joan Coromines.

«L'àlbum familiar» que el segueix és un recull de fotografies de l'erudit, interessant i també ben significatiu pels paisatges i per les persones que hi apareixen acompanyant-lo.

En el capítol «La llarga llista de les mil excursions», Àlvar Maduella es centra en el que s'ha considerat la segona passió de Joan Coromines, l'excursionisme, que enllaça amb la primera, la llengua, a través de la toponímia. El títol d'aquest capítol és pres d'una llista on tenia apuntades les excursions que havia fet al llarg de la seva vida i que l'any 1979 arribaven a 1.332; en realitat, però, hi havia sis llistes (sis versions de la mateixa, recopiades a mà), que venien a ser un índex de la seva activitat excursionista i en les quals hi ha un vast inventari toponímic (a més de molta altra informació lingüística i personal), a partir de les quals, l'autor del capítol confegeix una sola llista unificada, que inclou totes les variants gràfiques dels topònims que apareixen a les sis llistes manuscrites, fet molt interessant lingüísticament ja que hi podem comprovar l'evolució dels seus criteris com, per exemple, a *Montarto/Muntarto/Montarto d'Aran/Montardo* o *Castelltersol/Castellterçol*.

En el darrer capítol, Josep Ferrer ofereix una bibliografia detallada de Joan Coromines ordenada temàticament: llibres de lingüística, edicions d'autors antics i moderns, traduccions, col·laboracions, articles, ressenyes, escrits publicats a diaris i entrevistes. Aquesta és una tasca remarcable i que, sens dubte, aporta una informació que fins avui no es tenia sistematitzada.

D'acord amb el que hem assenyalat anteriorment, aquest llibre és molt interessant per a conèixer la vida i l'obra de Joan Coromines atesa l'exhaustivitat de la informació que hi apareix, la qual cosa fa que sigui no sols una bona lectura per a un públic ampli, sinó també una bona obra de consulta per als estudiosos de la lingüística: en aquest sentit, i com acabàvem d'esmentar, és important la biblio-

grafia, que no ha d'haver estat fàcil de recollir si tenim en compte les característiques cronològiques i biogràfiques de l'autor.

Potser no caldria fer cap comentari sobre l'aspecte apologètic del treball, ja que sembla fins a cert punt justificat si tenim en compte que es tracta, a la pràctica, d'un volum d'homenatge, però almenys cal esmentar que, en un moment com el present en què sovint hem de suportar campanyes de beatificació (i d'altres de proscripció) de persones de relleu del món científic i cultural, les valoracions acrítiques de personatges cabdals com Joan Coromines poden tenir un efecte contraproductiu: l'existència de limitacions o errades puntuals, que sovint demostren la dificultat de la feina realitzada i més en un camp tan hipotètic com, en aquest cas, l'etimologia, no implica una valoració negativa del conjunt de l'obra de l'autor, per la qual cosa s'ha de poder fer referència, fins i tot en un volum com el que ens ocupa, a aquestes limitacions —que, d'altra banda, tothom coneix— sense que això es consideri un atac al valor, indubtablement excepcional, de tota la seva tasca.

JOAN ANTON RABELLA

GRAÑA I ZAPATA, Isabel: *L'acció pancatalanista i la llengua: «Nostra Parla» (1916-1924)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

Amb *L'acció pancatalanista i la llengua: «Nostra Parla» (1916-1924)*, Isabel Graña ens ofereix una excel·lent aportació al coneixement d'una de les associacions nacionalistes que aparegueren al nostre país en el període immediatament anterior a la dictadura de Primo de Rivera. Es tracta de Nostra Parla.

L'autora ens situa en els anys que van de 1916 a 1923, un període que sovint resulta força incòmode per la gran quantitat de diferents fets polítics i socials que s'hi apleguen. En aquests anys, l'acció nacionalista als Països Catalans es veu dificultada per les accions repressives que arriben des de Madrid, i també per la greu crisi política, econòmica i social que pateix sobretot Catalunya, on encara es ressenen de les conseqüències de la Setmana Tràgica (1909). Alhora, la mort d'Enric Prat de la Riba l'any 1917, que coincideix amb greus problemes socials que afecten tot l'Estat (la vaga general d'aquest mateix any n'és una mostra), trasbalsa encara més el panorama polític català.

Però de res no ens serviria introduir-nos en el món de Nostra Parla sense tenir en compte el context històric en què apareix aquesta associació, i és que, efectivament, del llibre que ara comentam es desprèn l'existència d'un fort sentiment nacional que és viu a tots els territoris dels Països Catalans i que té la seva plasmació en aquesta entitat. Al mateix temps, l'autora també esmenta una sèrie de fets polítics i socials que resulten fonamentals per arribar a saber el paper reivindicador de la cultura catalana que realitzà Nostra Parla en el si de la societat.

En efecte, sovint se'ns remet al fort sentiment nacional que hi havia a Cata-

lunya en començar el segle, i segurament la publicació, l'any 1906, de la *La Nacionalitat Catalana*, de Prat de la Riba, contribuï enormement que aquest sentiment arrelàs en importants sectors de la societat. I paral·lelament, la crisi que patia en aquells moments la indústria catalana afavorí l'articulació de la Lliga Regionalista, que assolí el triomf electoral poc temps després de la seva creació i reduïa així a la mínima expressió a Catalunya els interessos polítics del centralisme dinàstic que governava Espanya.

Però, si bé l'arribada al govern català de la Lliga serà fonamental a l'hora de consolidar el sentiment nacionalista, no podem oblidar la introducció en el món cultural del terme 'pancatalanisme', que reapareix l'any 1915 de la mà d'Alfons Maseras, l'objectiu del qual era clar: recatalanitzar els territoris catalans. D'aquesta manera podem afirmar, sense por d'equivocar-nos, que el pancatalanisme promulgat per Maseras fou l'antecedent immediat a la tasca de Nostra Parla, des de la direcció de la qual es pretendrà en tot moment que la qüestió nacional no s'allunyi del terreny estrictament cultural, i, doncs, la llengua serà el tret distintiu comú a tots els Països Catalans.

Però aquest començament de segle no es caracteritza només per l'èxit polític de la Lliga. La crisi econòmica, la intransigència patronal, les rebaixes salarials, les contínues mobilitzacions de les classes populars, etc. fan que ens trobem en uns anys de desorientació generalitzada. No és estrany que, en aquestes circumstàncies, la demagògia lerrouxista trobi grans possibilitats de desenvolupament, de manera que l'acció del lerrouxisme suposarà una fórmula destinada a frenar l'avanç del catalanisme polític i, lògicament, una trava més que a la tasca realitzada pels homes de Nostra Parla.

Després de la mort de Prat de la Riba, la burgesia catalana, amb Cambó al capdavant del govern, acabarà col·laborant amb la monarquia estatal. Això li restarà prestigi entre un sector d'intel·lectuals catalans, fins al punt de ser considerat com a traïdor de la causa nacionalista. Aleshores, els esforços que realitzà la Lliga amb la presentació d'un programa conciliador a favor de l'Estatut d'Autonomia i de la reforma social, que tanmateix fracassa estrepitosament, no impediren les desercions de grups importants, com per exemple la que protagonitzaren, l'any 22, alguns membres de les joventuts de la Lliga, els quals oposant-se a la nova participació de Cambó en el govern central, promouran la creació d'Acció Catalana, encapçalada per un grup d'intel·lectuals que formaven part de Nostra Parla, o si més no hi havien col·laborat. Ens referim, entre altres, a Bofill i Mates, Nicolau d'Olwer, Rovira i Virgili...

És sens dubte de tot el desgavell polític, econòmic i social que caracteritza el país en el primer quart del segle que aniran apareixent una sèrie de revistes i associacions que en certa manera volen ser la continuació en el terreny ideològic d'aquell tombant de segle esplèndid que havia viscut la cultura catalana. Nostra Parla, com ja hem apuntat abans, és una de les entitats que neixen en aquest temps, i ho fa, com altres, gràcies a l'acció tenaç de joves afins als ideals del Noucentisme, que l'any 1916 ja s'havia consolidat.

Nostra Parla aparegué a Catalunya i ben aviat tingué delegacions al País Valencià, a Mallorca i, en els darrers temps d'existència de l'entitat, quan les altres delegacions començaven a aplegar, se'n creà una a Menorca, i malgrat que no s'ha confirmat l'existència d'una delegació a Catalunya Nord, sí que s'hi pot confirmar una estreta relació. Però l'acció de Nostra Parla no es redueix estrictament a l'àmbit català, sinó que també tingué força projecció fora del país. La voluntat d'acostament de la nostra cultura a altres d'arreu del món cristallitzà en le Projecte d'Expansió Catalana, gràcies, en part, a la tasca del mallorquí Joan Estelrich. De totes formes, aquest projecte no era en absolut polític: Nostra Parla, com es desprèn del llibre, no és una entitat política (a pesar, és clar, de les afinitats amb certes tendències polítiques de caire nacionalista), sinó eminentment cultural. Els seus integrants eren gent que es movia en un marc comú, els Països Catalans, i de bon començament havia quedat clar que el seu vehicle de difusió seria la llengua catalana.

La tasca d'Isabel Graña en aquest llibre ha estat reconstruir amb molt d'encert (gràcies tant al seguiment dels òrgans d'expressió de la mateixa entitat, com al de publicacions en diaris i revistes diverses) l'organització interna, la ideologia i l'abast general de l'acció de Nostra Parla des de la seva creació l'any 1916 fins a la desfeta, que coincideix amb l'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera. Per descomptat, hem d'agrair a l'autora que hagi recuperat Nostra Parla de l'oblit i que ompli, així, un buit considerable no sols per al bon coneixement d'una institució (respecte de la qual, per cert, fa les rectificacions oportunes a les inadequacions que se n'havien escrit), sinó d'una època sens dubte decisiva de la història contemporània del nostre país.

ANTONINA PUJOL I BOSCH

MELIÀ, Joan: *La llengua dels joves. Comportaments i representacions lingüístics dels adolescents mallorquins*, Palma, Universitat de les Illes Balears/Institut d'Estudis Catalans, 1997.

El llibre de Joan Melià (d'ara endavant, JM) és l'exposició dels resultats d'una (macro)enquesta passada el curs 1990/91 als alumnes de 38 centres d'ensenyament secundari de tota l'illa de Mallorca. La mostra acollia prop d'un miler d'estudiants tant de centres públics com privats, tant de la Part Forana (pobles) com de Palma, com, així mateix, de totes les zones urbanes de la capital. El qüestionari —plantejat i contestat per escrit— incloïa un centenar de preguntes tancades que anaven des dels coneixements lingüístics de la família fins les actituds sociolingüístiques més diverses, passant per una àmplia gamma d'usos (del català o del castellà) en tots els àmbits socials en què es podia moure l'alumne informador.

L'estudi corresponent es va presentar com a tesi doctoral (brillantment defensada i il·lustrada pel seu autor) al final del curs 1996/97 a la Universitat de les

Illes Balears. El volum que contenia el treball acadèmic era lleugerament més complet (sobretot pel que fa a gràfics) que el producte que ara s'ofereix al lector, ja que, com sempre succeeix en aquests casos —per imperatius editorials— el text primitiu s'ha hagut de veure reduït. Això no obstant, el llibre, a excepció de l'aparença enganadora de la coberta, manté el caràcter científic que és propi d'un estudi universitari; és a dir, el volum, obert, és una cosa però, tancat, en sembla una altra. I no és que es tracti ara de criticar el disseny de la coberta —obra del reconegut artista mallorquí Jaume Falconer—, sinó de fer constar la migrada relació que una presentació gràfica tan alegre i informal com que la que s'hi pot veure conserva amb el contingut del llibre. El disseny en qüestió sembla escaure's amb el títol (*La llengua dels joves*) —potser pensant en alguna mena de manual adreçat als joves— però ja no s'escau tant amb el subtítol (que no apareix, per això, a la coberta: *Comportaments i representacions lingüístics dels adolescents mallorquins*), i ens fa esperar més el text científic que realment trobem a les pàgines interiors.

Parlem, doncs, de la portada cap endins, que és allò que ha d'interessar el tipus de lector que, al capdavant, acabarà llegint el llibre. Les 248 pàgines que ens presenta JM es distribueixen en tres capítols ben acompanyats —per davant i per darrere— de la majoria de les altres seccions que són habituals en les obres d'aquesta mena. Per davant tenim una taula de continguts minuciosa, una llista d'abreviatures i símbols ben necessària per a una correcta lectura del cos del text, un prefaci de l'autor amb les corresponents justificacions i agraïments, i un pròleg del director de la tesi, el conegut sociolingüista Albert Bastardas. I per darrere hi ha unes conclusions repartides en dos apartats i 28 punts, unes referències bibliogràfiques bones d'empassar, un utilíssim índex de gràfics i taules, i, per fi, annexos que ajuden a completar la informació subministrada als capítols. No hi trobem cap índex de noms, matèries i conceptes, però tot just ara comença a instal·lar-se aquest costum entre nosaltres i gairebé tots hem d'entonar un *mea culpa* en aquest sentit. Malgrat això, no convé deixar passar aquesta avinentesa —ara que ja no hi tenim excusa gràcies a la informàtica— per fer veure la necessitat d'afegir aquests breus apèndixs al final de tots els llibres que surtin de les nostres mans, tal com veiem que fan sempre «nord enllà».

Els capítols del llibre s'obren amb una «Introducció», bipartida, sobre el context sociolingüístic balear, d'un costat, i sobre la metodologia del treball, d'un altre. La poca teoria que ha subsistit al treball de JM després de la neteja practicada sobre el text de la tesi es concentra, sobretot, en l'apartat metodològic. Aquesta escassetat teòrica es correlaciona amb una absència d'un estat de la qüestió sobre el tema i amb una manca de certes referències bibliogràfiques importants en aquest sentit. Només una mostra: no hi trobam cap menció a l'informe de Siguan, *Conocimiento y uso de las lenguas en España* (Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1994), de gran interès per a l'estudi de JM. En contrast amb això, l'explicació del procediment seguit per al treball de camp (confecció del qüestionari, població estudiada, aplicació estadística, etc.) és impecable; encara que s'o-

blidi algun detall, potser com a resultat de la reducció operada sobre la tesi. Així, per exemple, no s'hi especifiquen les xifres absolutes d'informadors. Indirectament (per la figura 5, pàgina 43) deduíem que a tot Mallorca han estat entrevistats 936 alumnes d'institut (515 fills de matrimonis autòctons, 230 fills de matrimonis mixtos i 191 fills de matrimonis immigrants, que representen 1.872 parels referits), però no hem sabut localitzar al llibre on diu quines són les xifres particulars de Palma, que agrupa les tres cinquenes parts de la població de tota l'illa, i quines les de la Part Forana, que només representa les dues cinquenes parts restants.

Dels dos capítols que segueixen —i constitueixen la part nuclear de l'estudi— cal destacar, ni que sigui pel nombre de planes que hi dedica l'autor, l'apartat que els inaugura, el dedicat a «L'àmbit familiar» (ps. 47-81). Fins ara, aquest domini de l'ús lingüístic havia estat totalment menystingut pels estudiosos de la sociolingüística catalana, enfeinats com es trobaven en la narració de les «grans batalles» perdudes i en la descripció dels «invasors» subsegüents. Així, coneixem molt bé quines són les causes primeres que han provocat l'actual submissió del català a les llengües que s'hi superposen (castellà, francès i italià) i reconeixem, sense cap dubitació, qui són els «culpables» (inicials) de la nostra situació. Ara bé, encara eren pocs els qui s'havien decidit a «fer dissabte» a la pròpia casa per tal de descobrir si, a la «pols» que, en principi, ens havia entrat des de fora per portes i finestres, ara calia sumar aquella altra que s'havia produït dins de manera espontània. I ja prescindint de més metàfores, JM, sense oblidar «la imposició política i els moviments migratoris» procedents de l'exterior, ens dóna compte de la «deserció lingüística» interior que ha afectat «el relleu generacional» natural dels nostres parlants (ps. 23-25). El resultat concret més colpidor que descobrim als encara nombrosos gràfics que ha conservat el llibre és que, a Palma, el 26'3% dels joves nascuts al si de matrimonis autòctons que tenen el català com a L1 (llengua primera) ha estat pujat en castellà (fig. 9, p. 51). Les conseqüències d'aquest fenomen, que anomenam *interrupció de la transmissió lingüística intergeneracional*, ens les presenta la investigadora N.C. Dorian al seu llibre *Language death: The life cycle of a Scottish Gaelic dialect* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1981) i les podem veure venir a la capital de les Illes Balears, on la majoria del jovent autòcton prescindeix del català en les seves relacions internes.

El nostre autor interpreta que la major força que ha provocat aquesta situació ha estat la de la immigració, manifestada a través de la castellanització de la descendència dels matrimonis mixtos. Emperò, si utilitzam les dades que ens subministra JM d'una manera diferent a la presentació que ell mateix en fa, resulta que el 13'5% (global mallorquí) de fills castellanoparlants originats als matrimonis autòctons amb el català com a L1 afecta 70 alumnes de la mostra (fig. 8, p. 50) mentre que el 23'4% (aparentment més elevat) del mateix fenomen practicat pels membres catalanoparlants dels matrimonis mixtos afecta 54 informadors (fig. 10, p. 54). Per tant, si extreiem el percentatge de participació dels matrimonis mixtos en la castellanització familiar mallorquina, concloem que és menor (un 43'5%) que la de joves castellanitzats pels matrimonis homogenis formats per autòctons

amb el català com a L1 (un 56'4%). Si a això afegim, tal com constava al text de la tesi doctoral de JM, que aquests darrers matrimonis, a Palma, són els més ben situats socialment i que els seus membres femenins són 10'7 punts menys proclius que els homes a adreçar-se en català als seus fills (fig. 9, p. 51), tindrem traçat el panorama complet d'una situació típica d'obsolescència lingüística tal com recullen els estudis aplegats per Dorian a *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death* (Cambridge, Cambridge University Press, 1989).

JM destaca també el paper que, en la castellanització dels joves actuals, han jugat els pares que, havent nascut a territori catalanoparlant, no tenen el català com a primera llengua: els ciutadans de Palma amb aquestes característiques són un 12'1%. JM els assigna a la segona generació immigrant, per bé que, en no haver previst la inclusió al qüestionari d'una pregunta sobre l'origen dels avis dels alumnes enquestats, no gosa afirmar-ho d'una manera taxativa. La possibilitat o no que sigui així dependrà de la cronologia viscuda per la immigració castellana a Mallorca. Els primer contingent fort d'immigrants data dels anys 50 i 60 (fig. 1, p. 23), cosa que fa difícil —pel que fa la majoria d'ells— que els seus descendents nascuts en terra mallorquina haguessin tingut fills en edat d'assistir a l'institut a principis dels anys 90, quan JM va dur a terme el seu treball de camp; sobretot si pensam en el major retard amb què actualment tenen fills les parelles casades. En canvi, si assignam aquest 12'1% de pares mallorquins que no tenen el català com a L1 —almenys en la seva majoria— a la primera generació autòctona castellanitzada, que sorgeix a partir dels anys 40, la cronologia juga més al nostre favor ja que, durant aquest decenni naixerien la majoria de pares dels alumnes objecte d'estudi (els quals, en el moment de l'enquesta, comptaven entre 14 i 18 anys). La hipòtesi que caldria confirmar, doncs, és que els autòctons de L1 castellana provindrien, en la seva major part, d'aquesta primera generació de mallorquins castellanitzats familiarment (nascuts en els anys 40) i, en menor nombre, de la segona generació immigrant de llengua castellana (nascuts en els primers anys 50). Amb el treball de JM disposam d'una base immillorable per a dur a terme l'estudi que verifiqui aquesta hipòtesi.

Als altres apartats del capítol II («Competència lingüística i usos») JM estudia l'ús del català en els àmbits extrafamiliars dels joves: al carrer, a l'escola, als mitjans de comunicació, amb interlocutors coneguts, amb interlocutors desconeguts, etc. Destaquem-hi, per la seva projecció de futur, l'ús del català amb la persona que més els agrada, que, a Palma i entre el grup autòcton —encara el més favorable a la transmissió de la llengua pròpia dels mallorquins— es redueix a un 27'5% (fig. 34, p. 107). En general, quan deixem Palma i ens referim a la Part Forana, totes les xifres s'inverteixen a favor del català, però l'efecte «exemplarizant» de la classe dirigent ciutadana, afegit a la major demografia de la capital, poden capgirar l'actual situació. Si més no, al capítol III («Actituds i representacions sobre els fets lingüístics»), que analitza les respostes a preguntes que assenyalen tendències de futur, es veu com les diferències entre la capital i els pobles de Mallorca no són tan grans com quan es parla de coneixements i usos lingüístics.

Les conclusions que ens ofereix JM, a part de la síntesi de tots els apartats continguts al cos del text, inclouen una secció amb «Suggeriments d'actuacions de política lingüística» en què l'autor reclama «que les institucions (...) vagin per davant de les actuacions dels individus» i que «l'oferta mediàtica en català no pateixi (...) desavantatges (...) en el terreny competitiu», alhora que ens recorda que «l'èxit de la bilingüïtzació general dels no catalanoparlants no depèn exclusivament de l'escola» sinó «sobretot dels seus parlants» (ps. 185-191). Emperò —no podíem evitar d'acabar amb un «emperò»—, quan JM ens diu que «Cal fer possible (...) la presència del català en el medi familiar (...) actuar per garantir la continuïtat de la transmissió del català» (p. 186), no ens explica com es pot fer això. Massa sabem com és de difícil la intervenció pública en traspasar el llindar familiar, però caldrà concebre fórmules perquè els membres de les famílies que han abandonat el català trobin suficient motivació fora de la llar com per a reintroduir-lo a casa seva.

Per descomptat que no podem exigir a l'excel·lent estudi de JM un conjunt de solucions normalitzadores concretes; la seva feina ha acabat amb el plantejament de la problemàtica, i, només per això, el llibre ja és una eina de treball indispensable. Ara correspon als responsables de política lingüística, però també a cada ciutadà conscient —en la respectiva xarxa social en què es mou— de proposar i emprendre les mesures més adequades per a reinstaurar la llengua pròpia de Mallorca al lloc que li correspon, començant, això sí, per l'àmbit sense el qual tota llengua mor, el familiar.

BRAULI MONTOYA ABAT

MINERVINI, Vincenzo: *Il «Llibre del plant de l'hom»*, Fasano di Brindisi, Schena Editore, 1996 («Biblioteca della ricerca filologica», 2).

La publicació de la traducció catalana del *De miseria humane conditionis* de Lotario di Segni s'insereix en l'interès —prou important actualment— a estudiar les obres que van influir els autors catalans medievals, és a dir, les fonts que tant veiem reflectides, més o menys explícitament, en els seus escrits com les que, d'una manera més imperceptible, van conformar el seu context cultural. Com succeeix en el cas present, algunes d'aquestes obres que, llevat dels especialistes, avui han restat oblidades, van assolir en la seva època una gran difusió i van esdevenir un referent fonamental en la nostra cultura.

El «Llibre del plant de l'hom» que edita V. Minervini, especialista en literatura i cultura romànica medieval, correspon a una traducció del llibre que generalment s'ha conegut com el *De miseria humane conditionis*, que va escriure Lotario di Segni probablement entre els anys 1194 i 1195 quan encara era cardenal-diaconat i faltava poc perquè esdevingués el papa Innocenci III (1198-1216). A partir del moment de la seva redacció i fins al segle XVI, el llibre va tenir molt d'èxit, com ho

demostra el fet que se n'han conservat 672 manuscrits i 52 edicions del text llatí, a més de les quals n'hi ha desenes de traduccions (al català, italià, francès, castellà, anglès, etc.) i adaptacions, la qual cosa demostra l'abast de la seva influència. En l'àmbit català, per exemple, és utilitzat com *auctoritas* per Eiximenis, que s'hi refereix com «lo libre *De humana misèria*», i el trobem segurament a la biblioteca de Pere March.

L'edició del text va precedida d'un estudi introductori que es divideix en tres parts, com l'obra llatina originària: un estudi de l'autor i l'obra; una caracterització del text català; i una anàlisi breu de les característiques lingüístiques de la versió catalana. Malgrat que aquesta part introductòria no és molt extensa, és interessant tant la contextualització històrica de l'autor i de l'obra, en què també analitza l'estructura i la intencionalitat del *De miseria*, com l'estudi del text català, que parteix de dues versions del segle XV que s'han conservat, una de la Biblioteca de Catalunya —que pren com a base de l'edició— i una altra de la Biblioteca Universitària de Barcelona, les quals han de provenir d'una versió catalana anterior —probablement del segle XIV—, com ho demostra l'anàlisi detallada de les diferències i coincidències dels manuscrits catalans respecte de la versió llatina.

En la tercera part, «Note linguistiche», Minervini estudia molt breument les característiques lingüístiques del text català, concretament hi repassa aspectes gràfics, fonètics i morfològics, però ho fa amb una utilització gairebé inexistent de la rica bibliografia que existeix sobre el tema. En aquest sentit, la caracterització lingüística és molt superficial i suposem que s'ha de relacionar amb el fet que és un text editat a Itàlia i, per tant, amb una orientació editorial específica; potser per això hi té més importància l'anàlisi de la grafia i la fonètica, que han d'ajudar a la lectura per part d'un públic no català. Tanmateix, i malgrat que des d'un punt de vista general la informació que hi trobem és correcta, hi ha alguns aspectes poc reeixits com, per exemple: alguna imprecisió com considerar que les grafies *tl*, *tll* representen la palatal lateral de la mateixa manera que *yll*, *ll*, o classificar com a assimilacions o dissimilacions alguns casos d'alternança d'*a/e* àtones (*engoxa* per *angoixa* o *maladició* per *maledicció*, per exemple) en un document del català oriental del segle XV; més problemàtic, d'acord amb la informació que posseïm i la nombrosa bibliografia que estudia el tema, és considerar sense cap matisació que formes com *cubert* o *uberta* (que també trobem, per exemple, al «*Regiment de preservació de pestilència*» de Jacme d'Agramont, que és del segle XIV i del domini occidental) reflecteixen la provenença oriental del text perquè corresponen a la neutralització de les vocals velars àtones en *u*, sense tenir en compte que en aquest context, seguides d'una *b*, ja presenten aquesta evolució en força textos de l'Edat Mitjana, és a dir, abans que es doni la neutralització de manera sistemàtica al començament del XVI o, com a molt d'hora, al final del XV.

En aquestes notes lingüístiques, però, també s'hi apunten aspectes que resulten interessants com les solucions poc formals que filtra el text del tipus *wá>ó* (*gonya* per *guanya*; també hi trobem una forma poc habitual, que no cita, però, l'editor, *guarga* (lín. 1224, p. 97) 'gorga') i *wə>o* (*gonyar*, *guonyar* per

guanyar; *gorit* per *guarir*; o *gornit* per *guarnit*) o alguna evolució fonètica de caràcter popular com dissimilacions de les líquides (per exemple *madastra* per *madrastra*) o metàtesis (com *denejar* per *netejar*); en aquest sentit, el text ofereix molt bones possibilitats per a la realització posterior d'un estudi lingüístic exhaustiu, ja que hi ha força aspectes remarcables tant gràfics —com, per exemple, la grafia *assa* (lín. 147, p. 76) per *ase*—, com fonètics —per exemple la solució *minigava* (lín. 972, p. 90) que correspon a la forma verbal *menugava*— o morfològics —com l'aparició de plurals masculins amb *-es* (*cóses* per *cossos* i *ergulloses* per *orgullosos*, amb possible influència de la *ó* tònica en aquest manteniment) enfront de la solució general ja amb *-os* (*carros*, *falsos*, *vergonyosos*, etc.) o la documentació d'un exemple remarcable de l'ús de l'article derivat d'IPSE «ça regió que entorn era» (mentre que l'altre exemple que cita, «sa muller de Lot», ha de correspondre al possessiu àton com és habitual amb els noms que indiquen relació familiar).

Així mateix, també hi ha alguns mots que, si no corresponen a errades gràfiques de l'edició, hauria estat interessant d'esmentar, com la forma *plàtano* (lín. 1484, p. 104) 'plàtan' o la possible solució col·loquial *mitat* (lín. 1430, p. 103) per *meitat*.

Pel que fa a aquest mateix apartat, es troba a faltar la localització i, en alguns casos, la contextualització dels exemples que cita l'autor de l'estudi.

La part central del llibre correspon a l'edició de la traducció catalana del *De miseria humane conditionis*, un text que originàriament tenia una estructura ternària (naixement, vida i mort) que s'ha perdut en la versió catalana, però que n'amara igualment el contingut, el qual es troba constituït principalment per citacions i, potser per aquesta raó, redactat d'una manera poc personal i força retòrica, enmig de les quals, però, alguna vegada apareix la primera persona que ens remet a l'autor.

Des del punt de vista del contingut, és un tractat sobre la condició humana, concretament sobre els aspectes més negatius de la naturalesa i l'existència humana, aquells que des d'un punt de vista cristià es relacionen amb el pecat, un pecat que és il·lustrat de manera molt realista, sovint amb profusió de detalls dels aspectes més sòrdids, sobretot pel que fa a la luxúria. La visió de la vida humana que s'hi reflecteix és prou clara: [l'home]¹ «Certament e vera format és de terra, concebut en colpa e nat a pena e haver treballs, car ell fa coses males qui no són legudes, coses leges qui no són honestes, e per ço serà fet menjar de foch, vianda de vèrmens, ajustament de podridura.» (lín. 21-26, p. 63), per la qual cosa: «Benauhirats són aquells qui moren ans que nasquen, car primerament senten la mort ans que coneguen la vida.» (lín. 133-135, p. 66).

La visió d'una humanitat condemnada des del naixement —millor encara, des d'abans d'aquest—, abocada al pecat i a l'espera del judici final, configura un text en què l'autor no participa directament del drama humà, sinó que l'observa de lluny, i es recrea en la flagel·lació moral dels homes amb una acumulació d'exemples i citacions (la versió catalana, però, ha eliminat algunes de les referències

1. Entès en un sentit genèric i no sexista ni discriminatori.

més crues que es troben en el text llatí com l'episodi on una mare mata i devora el seu fill). D'aquesta manera podem parlar d'un text que, darrere una actitud ascètica, tenia un caràcter didàctic i moralitzant que volia induir, de manera immediata, a la meditació sobre la misèria humana terrenal i que, a partir d'aquesta situació, propugnava un model d'obediència a la doctrina religiosa per part de la societat laica, fet que cal relacionar amb l'intent d'aconseguir una situació de predomini dels sacerdots sobre els ordes religiosos dins la societat i que podem connectar amb l'objectiu de la supremacia del papat sobre l'ordre polític i religiós que configurà l'actuació de l'autor quan fou elegit papa amb el nom d'Innocenci III.

Darrere l'edició del text trobem les notes —que, com que no són excessivament nombroses, serien més fàcils de consultar a peu de pàgina—, l'«Apparato» amb les variants dels dos manuscrits i, finalment, un glossari molt breu.

Gràcies a l'edició de Minervini, els medievalistes podran accedir fàcilment a un text molt important en la configuració de la cultura medieval i el públic en general podrà conèixer la història i la importància d'aquesta obra, que, d'una manera succinta, es repassa en les dues primeres parts de la introducció. Així mateix, les notes lingüístiques obren la possibilitat d'un estudi més aprofundit de la llengua de la traducció catalana, sobretot si la relacionem amb d'altres traduccions medievals.

JOAN ANTON RABELLA

NADAL, Josep M. i PRATS, Modest: *Història de la llengua catalana. 2. El segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 1996.

Ens hem de congratular que per fi veja la llum el segon volum de la *Història de la llengua catalana* de Josep M. Nadal i de Modest Prats. El llibre, centrat en el segle xv i els primers anys del xvi, es divideix en dos extensos capítols: IX. El segle xv (1412-1479); i X. De l'edat mitjana a l'època moderna (1479-1519).

Els autors tenen una visió àmplia, i no reduccionista, de la història de la llengua. Ja en el pròleg al primer volum manifesten que la seua intenció és escriure fonamentalment una història «externa» de la llengua catalana, però, seguint Luigi Perone i Claudio Marchioni, declaren que la història d'una llengua no pot ometre les referències als factors interns, com, de fet, ho duen a la pràctica. Així, combinen una detalladíssima presentació dels fets socials i culturals lligats a la llengua amb l'estudi intern de les manifestacions lingüístiques. La història de la llengua en el llibre de Nadal i Prats té un abast cultural i històric ampli. En efecte, els autors s'interessen per la història cultural, per la història de la literatura, per la història social i política i, fins i tot, per la història de l'art, sense perdre mai de vista l'interès que totes aquestes manifestacions tenen per a la història de la llengua catalana, indissociable de la història general del nostre poble.

Hem parlat de detallisme, i, efectivament, un dels fets més destacables de la *Història de la llengua catalana* de Nadal i Prats és el seu detallisme, més enllà del que sol ser habitual en els manuals. Les grans idees exposades van acompanyades de fets puntuals, concrets, fins i tot anecdòtics, com els qualifiquen els mateixos autors, que tenen un caràcter exemplificador i fan que la lectura del llibre no resulte mai àrida. També contribueix a agilitzar la lectura la gran riquesa documental del llibre: els autors transcriuen nombrosos documents il·lustratius dels fets historiat, sovint acompanyats dels comentaris pertinents. Tot això atorga al llibre una dimensió didàctica important, car reuneix i posa a l'abast dels estudiants una sèrie de textos bàsics de la història de la llengua catalana.

El valor didàctic del llibre, que es podria haver incrementat amb la inclusió de taules cronològiques de caràcter sintètic, no està renyit amb el rigor i la profunditat de l'anàlisi, que supera el que sol ser habitual en els manuals. No és solament una obra de síntesi, ja que, a més de recollir, reunir i sintetitzar el treball fet en la matèria, Nadal i Prats hi introdueixen noves aportacions i interessants interpretacions pròpies, fruit del rigor científic i de l'anàlisi minuciosa de les dades. Aquest treball es complementa amb una abundant bibliografia, que ofereix al lector interessat la possibilitat d'ampliar les dades exposades. Això sí, facilitaria el maneig de la informació bibliogràfica per part del lector la confecció d'una bibliografia al final del llibre que reunís els materials citats al llarg de l'obra.

La història de la llengua catalana compta amb mancances encara no cobertes. En aquest sentit, Nadal i Prats, conscients d'aquesta situació, fan un balanç dels buits existents, fet que cal valorar convenientment per les perspectives que obren de cara a futures recerques. Alguns dels temes que els autors consideren necessitats d'investigació són els següents:

- Un estudi sobre el paper de la correcció i l'esmena dels textos que s'havien d'imprimir en el procés de creació de les llengües nacionals.
- Estudi de les traduccions medievals en català de les Sagrades Escripures, que constitueixen un dels monuments més antics de la llengua catalana.
- Estudi de la personalitat i l'obra dels catalans que foren presents a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim i s'hi relacionaren d'alguna manera.
- Estudi de la història de la colonització catalana d'Ischia en temps del Magnànim, i de la possible o segura influència lingüística que devia tenir.
- Una història dels gitanos als Països Catalans, així com l'estudi del caló català.
- Estudi de la utilització de les llengües en la documentació oficial de les institucions antigues.
- Recollir i estudiar un corpus exhaustiu de les traduccions trescentistes i quatrecentistes del llatí al català.
- Estudi monogràfic i minuciós de les cases nobles catalanes del segle xv, dels grans centres eclesiàstics i del patriciat urbà, per comprovar la seua acció cultural en la història de la llengua catalana.
- Elaboració d'un vocabulari de cultismes del català.

— Caldria estudiar molt més atentament el comportament lingüístic dels nobles catalans de l'època dels Reis Catòlics, per tal de conèixer més exactament les proporcions de la castellanització de la noblesa.

— Caldria tenir estudis, fets amb una òptica lingüística, dels processos inquisitorials.

— Seria molt productiu un estudi de les relacions entre la sintaxi i el ritme en la valenciana prosa.

— Cal un estudi més aprofundit de la documentació cancelleresca i administrativa a Nàpols a l'època d'Alfons el Magnànim, que seria de gran interès per a l'estudi de la interferència lingüística entre el català i l'italià.

— Estudi de l'oratoria parlamentària medieval.

Comentem ara breument els apartats que conformen els capítols del llibre. Nadal i Prats dediquen una gran atenció, major que en el primer volum, als esdeveniments polítics i socials, aprofundint sobretot en els aspectes que incideixen més directament en la història de la llengua catalana. L'apartat sobre els esdeveniments polítics i socials va seguit per l'apartat «Els inicis del nacionalisme modern», on els autors assenyalen que en el pas del segle xv al xvi l'universalisme medieval és substituït pels nacionalismes moderns, que van acompanyats d'un interès creixent per les llengües nacionals. En el cas dels Països Catalans les circumstàncies politicosocials «van abocar-nos al fracàs en aquella hora decisiva per al naixement de les modernes nacions europees» (p. 52).

Pel que fa a la «Vida civil i cultura», segueix la tesi, defensada inicialment per J. Vicens Vives, que sense el suport de la cort reial, de la noblesa baixa i eclesiàstica i del patriciat urbà, l'humanisme català va fracassar. En aquest mateix apartat examinen també la qüestió de l'ensenyament i el problema de les minories socials: esclaus i gitanos, fonamentalment. En el capítol X, en l'apartat del mateix títol, tracten de la crisi religiosa del segle xv, de l'humanisme renaixentista i la ideologia lingüística, en el camí lent cap al reconeixement ple de les llengües vulgars, i de la introducció de la impremta i les repercussions lingüístiques que va tenir. Situen els fets catalans sempre dins del context europeu, permentent, així, una millor comprensió de la nostra història lingüística.

El següent apartat en el capítol IX està dedicat a «La llengua catalana a Itàlia». Nadal i Prats hi tracten de les relacions italo-catalanes en els dominis del Magnànim i dels seus successors immediats, centrades fonamentalment a la cort de Nàpols. Açò dóna peu a investigar l'ús i el cultiu de la llengua catalana a Nàpols, que tingué la seua principal manifestació en la documentació cancelleresca i administrativa. Seguint amb les relacions amb Itàlia, en el capítol X els autors dediquen un apartat a la presència del català a la cort pontifícia d'Alexandre VI.

Uns altres aspectes importants del contacte lingüístic en la història del català són la seua relació amb el llatí i amb el castellà. Pel que fa a la relació amb el llatí, en el capítol IX Nadal i Prats s'ocupen dels aspectes essencials d'aquesta relació. En principi analitzen el procés de «dignificació» i d'afermament definitiu de les

llengües vulgars, en el qual les llengües literàries escrites, entre les quals es troba el català, tingueren una importància cabdal, com a elements homogeneïtzadors, cohesionadors i referencials, superadors de la variació dialectal. Tracten després de la distribució dels usos lingüístics del català i del llatí, en una època de transició cap a l'afermament de l'ús de les llengües romàniques. Un aspecte interessant en el contacte històric català-llatí és l'«hibridisme lingüístic» entre totes dues llengües en diversos documents de l'època. Les traduccions del llatí al català són particularment interessants per estudiar el joc de relacions entre aquestes dues llengües. En aquest sentit, analitzen diverses traduccions. El llatí, amb el seu prestigi, continuà essent un referent constant i deixant sentir la seua empremta en el català. Nadal i Prats estudien la imitació que feia la nostra llengua dels models llatins, sobretot en sintaxi i en lèxic.

En el capítol X s'ocupen de la literatura en llatí escrita pels humanistes catalans, de l'ensenyament del llatí, on va destacar a casa nostra per la seua difusió l'obra gramatical d'Antonio de Nebrija, adaptada al català. Un altre autor que mereix, justament, una atenció especial per part de Nadal i Prats és el valencià Joan Esteve i el seu *Liber elegantiarum*. També s'ocupen de les traduccions del llatí al català, centrant-se sobretot en la traducció de Francesc Alegre de les *Metamorfosis* d'Ovidi.

Quant al contacte amb el castellà, en el capítol IX els autors tracten de la penetració de la llengua castellana a la cort reial, amb l'adveniment de la dinastia dels Trastàmara. Aquest ús àulic del castellà va acompanyat pel seu ús literari entre nosaltres. En aquesta època apareixen els primers casos de bilingüisme literari-castellà entre els escriptors catalans. Ara bé, Nadal i Prats no veuen en aquestes primeres manifestacions literàries del castellà al nostre domini lingüístic signes d'ablefiment de la consciència idiomàtica catalana, sinó que les consideren «un fenomen estrictament literari» lligat a la imitació de gèneres d'ascendència castellana o d'una literatura artificiosa.

El sentit de la presència i l'ús del castellà als Països Catalans canvia al final del segle xv. En aquesta nova conjuntura Nadal i Prats creuen que «ja podem parlar d'esquerdes en la cohesió lingüística del país, tant pel que fa a usos quotidians com als literaris» (p. 432). Analitzen els elements que contribuïren a ocasionar aquesta nova situació: la castellanització de la noblesa, el paper castellanitzant de les corts locals, els cortesans i funcionaris de la Cancelleria Reial, l'ambient espiritual i la reforma religiosa, la inquisició espanyola o la impremta.

Els dos apartats següents, tant en el capítol IX com en el X, estan dedicats a estudiar la situació lingüística de la prosa literària i de la poesia. Pel que fa a la prosa literària, en el capítol IX estudien l'oratòria i la predicació, això com la prosa de la narrativa cavalleresca (el *Curial e Güelfa* i el *Tirant lo Blanc*). En el capítol X dediquem una atenció especial a Roís de Corella i a la «valenciana prosa», que Nadal i Prats consideren la designació d'un determinat estil, i el limiten al darrer terç del segle xv. També destinen apartats a altres manifestacions prosístiques diferents, exemplificades amb la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i amb la *Història de las amors e vida del cavaller París e de Viana, filla del dalfí de França* (1495).

Quant a la llengua de la poesia, en el capítol IX estudien la desoccitanització de la poesia catalana, i en el capítol X, els registres lingüístics lligats als diferents gèneres poètics, en concret, a la poesia de certàmens, a la poesia aristocratitzant de Roís de Corella i a la poesia de propensió realista de la colla de Bernat Fenollar.

A més dels apartats dedicats al concepte d'Espanya i als noms de la llengua, tots dos en el capítol X, el llibre es clou amb l'apartat «Qüestions de llengua», on els autors reflexionen sobre la preocupació per la correcció del català a la fi del segle xv, detenint-se especialment en l'anàlisi de la *Brama dels llauradors de l'Horta de València* de Jaume Gassull i de les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* de Bernat Fenollar i Jeroni Pau.

Tot plegat fa del segon volum de la *Història de la llengua catalana* de Josep M. Nadal i Modest Prats una obra de consulta imprescindible no sols per als especialistes i estudiosos, sinó, en general, per al lector amb inquietuds per la nostra llengua. Esperem que ben aviat puguem tenir entre les nostres mans el volum tercer, que els autors ens anuncien ja.

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

PAREDES I BAULIDA, Maria: *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Barcelona, Curial Edicions / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 49).

La cultura de la Il·lustració —ho constatem des de diverses disciplines— registrà un ressò generalment escàs, i sovint prou tardà, dins l'àmbit dels Països Catalans. La paradoxa, tot amb tot, ens salvà de la migradesa absoluta quan, malgrat la política borbònica que n'obturava el seu lliure desplegament, anaren esclatant diversos focus intel·lectuals que introduïren el nou corrent imperant i l'estètica neoclàssica com a model artístic. Ho diem pensant, per exemple, en la Universitat de Cervera, la qual, creada amb la malèvola intenció de desmembrar culturalment el país, s'erigí tanmateix en el centre més important d'irradiació del moviment il·lustrat mercès al mestratge de Josep Finestres, circumstància provada a bastament en la llarga correspondència finestresiana que, durant els anys 1932-34, el pare Ignasi Casanovas aplegà dins la Biblioteca Balmesiana; o encara millor —i com a *súmmum* d'aquesta realitat paradoxal— pensant en aquella plèiade de jesuïtes catalans deportats a Itàlia el 1767, deixebles de Finestres mateix i historiat tan admirablement pel pare Miquel Batllori dins *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos*, alguns dels quals, retornats del seu exili d'encà de 1798, preferen encara entre nosaltres la carrera humanística que havien encetat o enlairat al cor de l'Europa il·lustrada, com és ara el cas de l'eruditíssim bibliòfil Lluçà Gallissà i Costa (Vic, 1731-1810), que el 1802 estampà a Cervera la biografia del mestre i alhora història primera de la institució felipista, *De vita et scriptis Josephi Finestres et a Monsalvo*, considerada sens dubte la seva millor obra. Aquesta

presència del corrent il·lustrat, però, s'expressà comunament en llatí clàssic o en la llengua de l'invasor. Tot amb tot, aquests focus culturals set-centistes no havien de quedar com una aventura inútil, sinó que més aviat, com assenyalà Carles Riba en la conferència «L'humanisme a Catalunya», covaren la represa cultural catalana posterior: «El dia, doncs, que les circumstàncies duguessin un retorn a l'ús literari de la llengua vernacle, el principi retòric clàssic havia d'operar des del primer moment en benefici d'ella» («Reduccions», núms. 23-24, 1984).

El preàmbul anterior, emperò, no pot contemplar una figura tan *sui generis* com la del maonès il·lustrat Antoni Febrer i Cardona (1761-1841), perquè la seva trajectòria literària, segons que ens confirma el recent estudi que Maria Paredes i Baulida ha dedicat a la seva vida i la seva obra i que ara comentem, obeeix a una conjuntura politicocultural molt diferent. En efecte, la seva obra humanística, redactada completament en català i imbuïda encara de l'estètica neoclàssica en un moment en què ja comença a imposar-se el Romanticisme, constitueix una aventura molt particular que només expliquen, d'una banda, l'excel·lent etapa neoclàssica de les lletres menorquines de la qual arrenca i que Jordi Carbonell, atenent sobretot el teatre de Joan Ramis i Ramis, definí encertadament com a «període menorquí de la literatura catalana»; i, de l'altra, l'actitud nostàlgica de l'autor «a qui —ens avisa Paredes— l'amor a la pròpia llengua va empènyer a bastir una extensa obra en menorquí, a partir d'un univers lingüístic propi, en un intent de demostrar-ne la validesa per a tots els registres i temes». Un comportament molt agosarat, val a dir, que pagà amb la ineditat a què constrenyí la seva obra en vida seva, perquè durant les primeres dècades del segle XIX, època en què es posà a redactar-la, el més còmode era rendir-se davant del poder assimilador borbònic que, d'ençà de 1782, també havia irromput finalment a l'illa, avortant dramàticament així els beneficiosos intercanvis culturals escaiguts sota les dominacions anglesa (1708-12 i 1763-82) i francesa (1756-63) anteriors.

L'estudiosa gironina s'ha valgut, en la seva pacient i meticulosa exhumació biobibliogràfica de Febrer i Cardona, de l'abundant documentació que sobre el personatge i el seu noble llinatge conserva actualment la família Victory de Febrer, especialment dels manuscrits de les seves obres i de la rica biblioteca familiar, ordenada i catalogada per Paredes mateix d'ençà de 1988 a l'antic casal dels Febrer a Maó, que des de feia anys romania deshabitat. D'entrada, és cert que l'atzar i la gentilesa de la família marmessora allisaren el camí a l'autora, però només la ponderació i la passió filològiques amb què s'aplica a resseguir-lo expliquen l'alt rendiment de les seves investigacions.

En primer lloc, Paredes n'aborda un substancial assaig de biografia, bo i fent un èmfasi especial en l'ambient cultural de la Menorca del seu temps. Fadristern d'una germandat de quatre fills, hi destaca com influí sobremanera en la seva formació cultural el concurs de dues circumstàncies complementàries: la seva pertinença a la família més rica de l'alta burgesia illenca, dedicada al comerç i a la tinença de grans propietats als termes municipals de Maó, Ferreries i Ciutadella, i el seu naixement en plena ocupació francesa de l'illa; factors que propiciaren no

debades els seus estudis universitaris a Avinyó, on l'any 1784 es doctorà en Lleis. Aquesta formació francesa «marcarà —tal com explica l'autora— els cànons estètics i ideològics de la seva extensa producció literària», paral·lelament, és clar, a l'esmentada biblioteca familiar, la qual, formada per un miler llarg de volums i significativament nodrida per ell mateix —endemés dels esperables i majoritaris llibres en castellà i llatí— d'edicions franceses del segle XVIII en les més variades disciplines, centrarà la seva pacient dedicació a la lectura i l'estudi previs a la redacció d'una obra que, tot just iniciada l'any 1800, bastirà sobre els eixos de la lingüística, la traducció i la poesia. En relació a aquesta biblioteca familiar comuna, cal valorar l'esforçada descripció que en fa Paredes atenent aspectes diversos com el seu abast temporal, la seva varietat lingüística i la seva diversitat temàtica, que classifica molt minuciosament i pulcra, així com també l'elaboració d'un catàleg que aplega les obres més relacionades amb els interessos personals i professionals de Febrer i Cardona. En l'acompliment de l'escriptor i l'humanista, emperò, també pesaren les relacions erudites que, descomptades les conterrànies de Ramis i Ramis i el seu entorn immediat, entaulà amb diversos il·lustrats mallorquins de l'època, com ara Francesc Mayol, Joan Binimelis, Bartomeu Serra i, per damunt de tot, Josep de Togores, comte d'Aiamans, amb qui coincidí a Mallorca l'any 1812 en ésser nomenat Vocal de la Junta Suprema de les Balears. Paredes lamenta el silenci biogràfic absolut que presenta el període 1784-1800, però considera que, per raons d'edat i situació personal, Febrer no es relacionà pas durant aquest temps amb la «generació d'intel·lectuals representada per Joan Ramis i Ramis i els membres de la Societat Maonesa, desapareguda el 1785».

El gran atractiu d'aquest estudi, emperò, és l'aproximació crítica a la seva extensa, rica i, paradoxalment, desconeguda obra literària, atès que, descomptant *L'Eczercici de'l Via Crucis* (1811), l'única obra impresa en vida seva, i unes poques peces editades de 1966 ençà per Jordi Carbonell, Joaquim Molas, Ignasi Mascaró, Enric Cabra i Maria Paredes mateix, la majoria dels seus títols romanen encara inèdits. L'autora, així, ampliant la primicera de Carbonell (1966), elabora una descripció molt completa dels nombrosos —noranta-cinc en total— manuscrits autògrafs de Febrer, i en acabat ordena tota l'obra febreriana en els tres eixos de la lingüística, la traducció i la poesia, bo i remarcant la innegable unicitat que, malgrat la seva aparent dispersió, li atorguen els dos afany amb què s'aplicà constantment a construir-los: l'enaltiment de la pròpia llengua, fent-la apta per a qualsevol registre expressiu, des del més popular fins al més culte; i la seva finalitat pedagògica, que manté fins al final pensant en la joventut menorquina coetània.

Paredes destaca la significació enorme, quant a la història de la nostra llengua, de la seva obra gramatical, constituïda per dues —ben mirat una de sola en dos temps— gramàtiques menorquines, *Principis Generals de la Llengua Menorquina* (1804) i *Principis Generals y Particulars de la Llengua Menorquina* (1821), escrites a l'ombra de F. de Wailly; dues gramàtiques franceses (1807); obres menors diverses com ara *Nótas sobre la Pronúncia y l'Ortografía Menorquina* (1824); i especialment la important aportació lexicogràfica que representa el seu *Dicciona-*

ri Menorquí-Español-Francès y Llatí, actualment en fase d'edició per Paredes mateix a través de l'IEC. Tot seguit, ens presenta el traductor esforçat a versionar al menorquí diversos textos llatins i francesos, tasca íntimament relacionada amb la del lingüista perquè Febrer l'emprengué com una «aplicació pràctica de les propostes gramaticals i lèxiques exposades en els *Principis* i en el *Diccionari*». Sempre igualment imbuïda d'un profund valor didàctic, la seva activitat traductora contemplà en primer lloc —paradigma ineludible del seu tombant humanista— els clàssics llatins, amb els escolars Ciceró, Fedre i Virgili al davant de tot, versionats entre 1807 i 1808 d'una manera molt més fidel que no pas Horaci i Ovidi, temptejats el 1805 des de la paràfrasi; després, diversos himnes litúrgics i textos bíblics, dels quals cal destacar l'apassionada versió dels *Sálms de David* (1840), exponent altrament de la literatura devocional en català pròpia de l'època; i encara, del llatí estant, la traducció de sis peces teatrals —dos drames i quatre tragèdies— d'un autor contemporani com Gabriel Le Lay. Del francès, en canvi, només traduí sis textos: entre d'altres, l'oratori *La Creació del Món* (1807), de J. Haydn; *Las aventuras de Aristonoo* (1815), extret de *Les aventures de Télémaque*, de Fénelon; *La Geografía Universal* (1826), seguint l'obra homònima de Buffier; i *La Morosofia ô la Curiosidad* (1825), i una selecció d'odes sagrades, de Jean-Baptiste Rousseau. El que és l'obra poètica, altrament, Febrer es captinué sobretot en els camps de la preceptiva i la poesia popular, que coronà respectivament amb *Compèndi de la Poesía Menorquina* (1818), on s'adopten criteris de l'estètica neoclàssica presents dins l'*Art Poétique* de Boileau-Despreaux, i *Recopilació de diferents Poesías Menorquinas* (1810), en què copia o refà goigs o altres composicions religioses i no religioses; interès que, sigui dit de passada, converteixen Febrer i Cardona en una mena de precursor dels recollectors —Aguiló, Milà i Fontanals, Briz— de cançó popular de la Renaixença.

Maria Paredes, emperò, rebla el seu estudi amb una darrera part eminentment filològica o, encara millor, traductològica, que li permet definir l'humanisme febrerià com un humanisme de tall il·lustrat, basat, per tant, en el mestratge dels clàssics i caracteritzat singularment per l'apologia de la llengua materna amb què els filtrà, per la seva utilitat educativsocial i per una lectura cristiana de la cultura clàssica que mai no contravé sinó que reforça la profunda religiositat de l'il·lustrat maonès. El secret, òbviament, es troba en l'opció de «traduir obres triades de diversos autors que ell mateix va considerar més adequats per a l'ensenyament de la joventut». Descomptades, així, unes versions poètiques de fragments d'Horaci i Ovidi de 1805, empreses com a mer *divertimento* i resoltes des de la llibertat de la paràfrasi, no podien pas desdir del seu pensament ni del seu credo ètic les obres que traduí de Ciceró, Fedre i Virgili i que intitulà respectivament *Els llibres de Cícero de la Vellèsa*, de l'*Amistad*, d'*els Paradócsos* y d'*el Sómit de Cípio* (1807), *Las Fábulas de Fedro*, *Llibért d'Augúst*o (1808) i *Las Bucólicas de Virgílio* (1808). És evident que, endemés de satisfer modèlicament els respectius gèneres literaris en què excel·liren, cadascun dels autors el podia plaure per alguna raó o altra: el pare de la prosa llatina, pel pòsit filantròpic que destil·len els seus tractats filoso-

ficomorals; el fabulista més estudiat i traduït a Europa durant el segle XVIII, pel seu didacticisme ètic; i el poeta llatí per excel·lència, pel missatge d'esperança humana que traspuen les seves èglogues. L'autora ens situa la pervivència de cadascun dins les tradicions europea i catalana, i en acabat es lliura a l'anàlisi traductològica —què salva i què sacrifica Febrer de l'original en l'ordre lèxic, sintàctic i estilístic— de les seves versions dels clàssics llatins. I encara ens ofereix, com a mostra del comport fidel de Febrer envers l'original llatí, una transcripció parcial de cadascuna de les versions i que es concreta, acompanyada sempre d'un apartat de variants textuais, en *El Sòmit de Cípio*, el primer llibre de les *Fábulas* i la *Bucòlica IV*. Entorn aquesta peça messiànica de Virgili, destaquem encara el sagaç *excursus* dedicat a les versions catalanes posteriors de Carles Riba (1911 i 1930), Llorenç Ribet (1918), Joaquim Balcells (1936) i Miquel Dolç (1956), la superioritat traductora dels quals no impedeix tanmateix considerar Febrer i Cardona «com un veritable pioner» en la incorporació dels autors grecs i llatins al català, pràctica que tant havia d'impulsar, un segle després i sota protecció política, el Noucentisme literari.

En resum, doncs, l'edició que comentem no pot sinó causar-nos una grata i diversa alegria perquè: a) enriqueix l'esbós biogràfic que Jordi Carbonell havia temptejat durant els anys seixanta sobre el personatge; b) aborda per primera vegada una exhaustiva aproximació crítica a la seva obra, amb una exegesi sobre el Febrer humanista com a atractiu específic; i c) amplia considerablement el nostre coneixement de la literatura i la cultura menorquines en la transició del segle XVIII al XIX. Acompliment i reelaboració, tot plegat, de la tesi doctoral de Maria Paredes (Universitat de Barcelona, 1990), val a dir que l'abast d'aquest estudi només ens sobta fins a un cert punt, perquè l'autora mateixa ens n'havia anat extractant notícies primícies —la majoria a propòsit de l'anomenat «Any Febrer i Cardona» celebrat en commemoració del cent cinquantè aniversari de la mort de l'escriptor— en diverses revistes i publicacions varies com, per exemple, les miscel·lànies d'Homenatge a Joan Bastardes (1990) i Jordi Carbonell (1991), l'edició facsimilar —que prologà— de *Les Bucòliques de Virgili traduïdes per Antoni Febrer i Cardona* (1991), l'opuscle *Antoni Febrer i Cardona: la paraula salvada* (1991), editada per l'Institut Menorquí d'Estudis, o l'interessant monogràfic que li dedicà la revista «Randa» (1992) sota el títol *Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*.

Endemés, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)* representa una doble contribució a la cultura catalana, perquè beneficia tant la historiografia de la nostra literatura com els estudis concernents a la recepció i anostrament de l'humanisme als Països Catalans. La recuperació, així, d'un autor fins fa poc encara mal conegut com Febrer i Cardona és anàloga a altres de relativament recents com les del Rector de Vallfogona i Francesc Fontanella, posem per cas, obrades respectivament per Albert Rossich i Maria-Mercè Miró. L'exhumació panoràmica del llegat de l'il·lustrat maonès, emperò, exigia una preparació multidisciplinària com la de Maria Paredes, dotada al mateix temps d'una forta sen-

sibilitat lingüísticocultural catalana i d'una sòlida formació filològica en els clàssics grecolatins; combinatòria, val a dir, que un colós com Carles Riba extremà al màxim, però que actualment, descomptant filòlegs com Jaume Medina, Carles Miralles, Segimon Serrallonga, Antoni Seva, Mariàngela Vilallonga i algú més, sol escassejar entre els nostres estudiosos, que com més va més van enderiant-se a tancar-se en la unilateralitat de les seves respectives especialitats. Ens cal, doncs, agrair enormement a Maria Paredes haver-se apuntat a aquest reduït grup amb un estudi tan complet i rigorós i bell —tan consistent en definitiva.

Fixat panoràmicament el *corpus* febrerí, no ens sabem estar de demanar a l'autora que, ara que hi és posada, rebli el seu apassionat interès per l'il·lustrat menorquí amb l'edició més o menys continuada de la gran quantitat de textos seus que encara romanen inèdits. En cas contrari, l'extinció del dèficit cultural existent a l'entorn de Febrer i Cardona restaria encara com una quimera insatisfeta.

ANTONI PLADEVALL I ARUMÍ

PONSODA I SANMARTÍN, Joan J.: *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Ed. Marfil, 1996.

Aquest treball, que va obtenir *ex-aequo* el premi Marià Aguiló de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1993, és una bona mostra de l'interès que els darrers anys ha desvetllat la documentació antiga —sobretot medieval— de caràcter processal, un gènere sobre el qual força especialistes havien reclamat una major atenció i sobre el qual sembla que finalment van arribant més estudis. Com ha estat assenyalat repetidament, la documentació processal resulta especialment interessant perquè és una de les poques vies que ens permeten d'aconseguir informació sobre els registres menys formals i, fins i tot, sobre la llengua parlada antiga mercès a les declaracions directes que hi apareixen, encara que calgui tenir en compte que sempre ens arriben a través de la llengua escrita.

En aquest cas, l'autor transcriu i edita set volums del Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina, que abracen el període 1269-1295 —tots de manera parcial, llevat del que correspon als anys 1275-1276, que transcriu sencer perquè el bon estat de conservació li ho permet—, dels quals, a més, fa un estudi lingüístic i una contextualització històrica; aquests textos presenten una personalitat pròpia, diferenciada de la majoria de treballs que existeixen sobre aquesta temàtica en l'àmbit del català perquè hi conviuen la llengua catalana —àmpliament majoritària— i l'aragonesa, fet que cal relacionar amb la complexa situació social d'aquella població durant el darrer terç del segle XIII, on hi coexistien catalans, sarraïns, occitans i aragonesos. D'acord amb aquesta característica dels textos que edita, Joan J. Ponsoda realitza un treball que cal situar dins el camp de la lingüística històrica, però

que també es fixa especialment en l'aspecte sociolingüístic, sense, tanmateix, deixar de realitzar un acurat estudi de la llengua des del punt de vista de la gramàtica històrica.

En l'«Aproximació històrica», que, si bé no és molt extensa —lògicament, no es tracta d'un llibre d'història—, és molt interessant, l'autor estableix el marc històric de Cocentaina al final del segle XIII, tracta aspectes relacionats amb l'edició de la documentació i analitza la complexa situació sociolingüística que s'hi reflecteix.

Quant a l'aspecte estrictament històric, l'estudi de la població, que era recent (la ciutat va ser conquerida l'any 1244) i la meitat de la qual no devia ser catalana, i de les seves característiques lingüístiques estableixen les bases per a l'anàlisi posterior del panorama sociolingüístic, que fa, però, a partir del volum més ben conservat (1275-1276). En aquest sentit, i malgrat aquesta distribució de la població, el català predomina clarament en els volums del Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina que edita, en els quals, però, també apareix el llatí i l'aragonès: el primer, com és habitual durant l'Edat Mitjana a partir del final del segle XIII, comparteix amb el català l'àmbit formal i s'usa sobretot en les parts més formulàries com els encapçalaments; mentre que el segon, l'aragonès, que hi és emprat escassament, apareix principalment en les declaracions directes, la qual cosa fa que sovint hi hagi una barreja poc clara d'aquesta llengua amb el català en la reproducció dels testimoniatges (com per exemple al final del R507, p. 134).

Dins aquesta primera part i en relació amb l'aspecte sociolingüístic, l'autor analitza els noms propis dels repobladors per mitjà dels quals prova d'establir quina llengua parlaven; en aquest cas, la classificació que en resulta reflectiria l'existència d'entre un 4 i un 5% de la població d'origen occità i contribuiria a confirmar, encara més, la importància de les migracions occitanes durant l'Edat Mitjana.

Pel que fa a l'edició, exposa els criteris de transcripció, que cerquen una reproducció fidel de la informació dels documents sense, però, enfarfegar el text editat. En relació amb aquest punt, cal remarcar la dificultat de l'edició de la documentació processal, que és un fet que sovint no es té prou en compte i que no es valora com es mereix: aquests escrits habitualment es troben mal redactats i mal conservats, car no tenien una finalitat estètica ni cercaven una perdurabilitat llarga, i la dificultat del seu estudi arrenca de bon començament amb la impossibilitat, en molts casos, de poder fer una lectura continuada del text, la qual cosa fa que, en aquest cas concret, sis del set volums sols hagin estat transcrits parcialment, com succeeix amb força d'altres treballs d'aquest gènere.

Des d'un punt de vista estrictament formal, solament qüestionariem l'accentuació dels gerundis que no porten *-t* final i que dona com a resultat formes com *estàn*, *perseveràn*, que no semblen justificables i que no són habituals en els treballs d'aquest tipus (on, d'altra banda, abunden els gerundis sense aquesta *-t* epitètica, que no és etimològica), i, si no és un problema d'edició, la reproducció de les elisions per mitjà d'un subratllat en lloc de l'ús de la cursiva, ja que possiblement fa més pesada la lectura visualment, encara que sigui més clar.

Pel que fa al text que edita, és remarcable, com succeeix amb aquest tipus de documentació, la quotidianitat de bona part dels greuges que hi apareixen —com que una persona hagi tallat una branca d'olivera carregada d'olives o que una altra hagi desmuntat diversos marges, per exemple—, els quals demostren contínuament la proximitat a la realitat i a la llengua del moment, una llengua que hi trobem emprada en situacions allunyades de la formalitat que reflecteixen la majoria de textos antics, sobretot en els fragments en estil directe, és a dir, en les declaracions que són copiades en primera persona. Tanmateix, segons els documents processals varia molt el nombre i l'extensió de les declaracions directes que hi apareixen, i mentre que en alguns com el que edita Jaume Riera i Sans, publicat amb el títol *El cavaller i l'alcavota*, hi ha un volum important d'informació, en aquest cas no són gaire nombroses i, sobretot, no acostumen a ser gaire extenses. Això no obstant, aquest treball —i més concretament la situació sociolingüística que reflecteix— és una peça fonamental que contribueix a demostrar que els fragments en tercera persona en què els escriptors narren indirectament les declaracions dels testimonis també són molt propers a les paraules pronunciades per les persones que hi intervenen, ja que sovint hi podem veure mots que hem d'atribuir als testimonis i no als escriptors: en aquest cas, quan la persona que declara és aragonesa o musulmana, força vegades hi ha mots que no són catalans enmig d'una declaració que l'escriptor ha copiat en aquesta última llengua, raó per la qual segurament hem d'imputar aquestes paraules als testimonis i no a interferències —bàsicament aragonesismes— dels escriptors.

També resulten interessants, com remarca l'autor en l'apartat sobre la situació sociolingüística de la introducció, els exemples dels fragments formularis que s'inicien en llatí i que, a partir d'un moment determinat, continuen en català, que és un fet que cal tenir en compte quan es parla de la relació entre el llatí i el català durant l'Edat Mitjana i que també podem aplicar a bona part de la documentació del període arcaic.

Quant a l'estudi lingüístic, des d'un punt de vista general hem d'assenyalar que és força complet i detallat pel que fa a l'anàlisi de la grafia, la fonètica, la morfologia —si volem, la morfosintaxi— i el lèxic; no gens menys, i com és habitual en els treballs de lingüística històrica de la llengua catalana, també cal lamentar la manca d'un estudi igualment aprofundit de la sintaxi, i sobretot de la sintaxi oracional, que és un dels trets més interessants dels fragments pròxims al registre col·loquial d'aquest tipus de documentació.

També des d'un punt de vista metodològic, l'autor agrupa dins un sol apartat l'estudi de la grafia i la fonètica, la qual cosa és interessant perquè permet analitzar conjuntament uns aspectes molt relacionats que sovint se separen arbitràriament; en aquest punt, però, cal advertir que algunes vegades no queda clar si l'autor parla de l'aspecte gràfic o fonètic quan fa algunes afirmacions, fet que pot provocar alguna confusió (com, per exemple, quan parla del manteniment del grup geminat -CC- o de -PP-, on pot no quedar clar si és una conservació gràfica o fonètica).

Pel que fa al contingut, dins l'apartat dedicat a la grafia i la fonètica, hem de valorar molt positivament l'anàlisi detallada d'aspectes com la U dels grups QUA, *gua* i dels casos de palatalització primerenca de la *s* preconsonàntica (del tipus *puxcha* o *ixqué*), o l'estudi de canvis ben propers als registres menys formals com el tractament d'IN-, IM- i les assimilacions i dissimilacions. En aquest apartat, però, creiem que hi ha un ús massa limitat de la bibliografia i hi trobem a faltar referències a la gramàtica històrica de Moll i, en alguns temes concrets, a autors com Gulsoy, per exemple pel que fa al desenvolupament de la L- implosiva en català quan Ponsoda parla de la lateral (l), o Moran, quan es refereix al possible canvi de V a *b*. Finalment, pel que fa a aquest apartat, ens sobta l'estudi sobre la pronúncia de L- inicial, concretament sobre la possibilitat que no fos palatal (?); creiem que s'hi hauria d'haver tingut en compte els nombrosos treballs del període arcaic que acostumen a fer referència a aquest canvi, a més de l'estudi monogràfic de Coromines, «La palatalització de la L- inicial: data, orígens i extensió antiga del fenomen», publicat dins *Entre dos llenguatges I*.

En l'apartat dedicat a la morfosintaxi, l'autor fa una descripció minuciosa d'alguns temes com els pronoms o el verb, i hi trobem aspectes ben interessants que caldrà tenir en compte, com l'ús relativament freqüent de l'article *el* per influència de l'aragonès o l'absència durant aquell període de formes incoatives en *-ix/-isc*. En aquest cas, però, també creiem que no s'han tingut prou en compte alguns treballs que haurien permès aprofundir en l'estudi d'algunes qüestions, com per exemple el de Joan Martí sobre la llengua de Ramon Llull, tant pel que fa als pronoms relatius com pel que fa als indefinits, o el de K. Faluba sobre els plurals en *-os*; així mateix, i atesa la importància que dona a l'aspecte sociolingüístic, també hauria estat interessant en alguns casos provar de fer una anàlisi que tingués més en compte els diversos registres que conviuen en aquest tipus de textos, com l'ús de l'article personal *en* davant de mots comuns («moritz en traydor»).

El darrer apartat de l'estudi lingüístic és dedicat al lèxic. Concretament es tracta d'un extens glossari, que inclou una rica informació i que, en alguns casos, ajuda a corroborar hipòtesis etimològiques (com en el cas d'*alfaceras*, que permet pensar que *alfals* prové d'una forma anterior, *alfàs*, que s'hauria mantingut en el valencià), mentre que, en d'altres, permet, si no rebatre-les, almenys qüestionar-les (com a *corder*, que ja apareix al text i que, si no és un mot genuí pres del llatí, serà un aragonesisme, però no un castellanisme).

Una característica del lèxic que trobem en el *Llibre de Cort de Justícia de Centaina* és l'aparició d'un nombre elevat de formes que hem de relacionar amb l'aragonès i amb l'àrab; mentre que les primeres segurament no s'havien introduït en la llengua i les hem d'atribuir a persones d'aquell origen geogràfic (encara que algunes presentin una forma catalanitzada com *morén* (R566, p. 142) 'moreno, bru' o *sobac* (R597, p. 147) 'aixella'), sí que hi ha un nombre elevat d'arabismes que s'hi devien haver introduït, alguns dels quals no teníem enregistrats en la llengua catalana com *dobea* (R594, p. 146) 'carnisseria dels moros' o *tarchana* (R33, p. 53; R62, p. 59; R379, p. 113) 'un tipus d'impost'. En relació amb aquesta da-

rrera influència lèxica, també cal subratllar l'aparició de mots amb l'article àrab *al-* aglutinat que no són gaire habituals, com *alcoton* (R185, p. 78) 'cotó', i d'altres que sols es tenien documentats força posteriorment, com *almoneda* (R16, p. 49; R62, p. 59) 'venda pública'; també hi ha algun cas estrany i desconegut com la forma *alçabó* (R223, p. 85) 'sabó', on trobem l'article àrab aglutinat a un mot d'origen llatí.

Però no solament és interessant el lèxic des del punt de vista de la interferència d'altres llengües, sinó que hi ha força mots remarcables, com alguns que no tenim documentats en català com, per exemple, *fondidincul* (R322, p. 102) 'insult desconegut', *leridench* (R534, p. 138) 'peça de roba de Lleida' o *infladeça* (R 290, p. 97) 'inflor'.

En relació amb el lèxic, també cal destacar els apèndixs finals, que inclouen diverses llistes onomàstiques, tant dels antropònims com dels topònims que apareixen en el text, les quals, no solament són molt interessants per la informació que aporten, sinó que també hem de valorar molt positivament per l'ordenació temàtica que en fa l'autor i que per si sola ja suposa un bon estudi de la realitat sociolingüística de Cocentaina en el període immediatament posterior a la seva conquesta per part dels cristians.

El darrer apartat, «Resum i conclusions generals», reflecteix el contingut i la importància d'aquest treball, que és una molt bona contribució a la investigació de la documentació processal medieval, l'estudi de la qual ens ha de permetre assolir un coneixement més detallat i fidedigne no sols d'aquest *gènere*, sinó també dels registres menys formals de la llengua antiga.

JOAN ANTON RABELLA

SÈNECA, L. A.: *Tragèdies*, edició crítica de Tomàs Martínez Romero, 2 volums, Barcelona, Barcino, 1995 («Els Nostres Clàssics», Col·lecció B, núm. 14-15).

Encara està per fer el treball de conjunt que valori en la seva exacta mesura la importància cultural, intel·lectual, moral i literària que tenen les traduccions catalanes, tant de textos clàssics llatins com de textos medievals llatins i vulgars, als dos darrers segles de l'edat mitjana, i especialment les de textos més específicament literaris, des de Sèneca a Guido delle Colonne, d'Ovidi a Boccaccio. Tot i que comptem amb una síntesi recent de Lola Badia, que ofereix un panorama complet de les traduccions catalanes medievals, encara som lluny del catàleg sistemàtic i més o menys definitiu que necessitem amb urgència. Aquesta llacuna de la historiografia literària catalana deriva de diversos factors, entre els quals destaquen singularment l'absència d'edicions, que manté inèdites moltes traduccions importants (ho són la traducció de les *Heroides* d'Ovidi atribuïda a Guillem Nicolau, la de les *Dècades* de Titus Livi, del *Jugurta* de Sallusti, de les *Epistulae ad*

Lucilium de Sèneca, del *De officiis* de Ciceró, de l'*Ètica* d'Aristòtil, de compendis d'història antiga, i parcialment la de la traducció glossada de *De civitate Dei* de sant Agustí, etc.), i, en el cas de molts textos ja editats, la poca fiabilitat textual de les edicions o, senzillament, la dificultat d'accedir-hi a causa de dates de publicació molt reculades (és el cas de les excel·lents edicions de Miquel i Planas, que reclamen una urgent reedició facsimilar). La traducció catalana medieval de les *Tragèdies* de Sèneca era fins ara un d'aquests grans desconeguts de la història de les traduccions medievals, perquè justament hi convergien els dos darrers factors apuntats: l'edició de Gutiérrez del Caño va ser publicada en 1914 i ja des dels temps de Rubió i Lluch s'havia insistit en la seva escassa fiabilitat textual, i només els treballs de Karl Blüher i sobretot de Nicholas Round ens han recordat en anys recents l'existència i la importància d'aquesta traducció. No ha estat, doncs, fins a la lectura de la tesi doctoral de Tomàs Martínez en 1992, i la seva publicació en 1995 a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» en dos volums de factura exemplarment acurada, que ens hem pogut redimir de tants anys d'ignorància. (I fóra bo, ara que tenim el Sèneca medieval a l'abast, que els responsables de la «Fundació Bernat Metge» decidissin d'incorporar a la seva col·lecció el gran —i únic— tràgic llatí.)

L'edició de Tomàs Martínez conté el text de les vuit tragèdies senequianes traduïdes al català, això és, *Hercules furens*, *Thyestes*, *Thebais* (*Phoenissiae*), *Hippolytus* (*Phaetra*), *Oedipus*, *Troades*, *Medea* i *Agamemnon* (aquesta darrera conservada fragmentàriament en tots els testimonis manuscrits); en resten fora, doncs, l'*Octavia* i l'*Hercules Oeteus* —altrament d'atribució discutida—, el resum argumental de les quals, tanmateix, figura als *Arguments* que precedeixen el text de les tragèdies a cinc dels sis manuscrits que les transmeten. La tasca realitzada per l'editor amb aquest material és hercúlia, per les raons següents: 1) una tradició manuscrita amb sis testimonis conservats que conserven totes o algunes de les tragèdies; 2) la naturalesa diversa de les traduccions, que la crítica dividia —de fet, impròpiament— en «comentades» i «traduïdes»; 3) el fet que a la traducció s'hi assumeix en diversos graus un comentari llatí medieval de les tragèdies; i 4) l'existència d'una traducció castellana quatrecentista feta a partir de la catalana. Armat amb una erudició senequiana envejable, i una no menys envejable competència filològica, l'editor dedica fonamentalment als tres primers punts assenyalats la seva extensa introducció (ps. 7-101); en constitueixen els temes bàsics i, si deixem de moment de banda l'edició en si, contenen les seves aportacions més innovadores i significatives. Així, després de consagrar un breu capítol a la difusió tardomedieval de les obres de Sèneca (el Sèneca moral, bàsicament) a la corona d'Aragó, aborda ràpidament tres qüestions prèvies: un repàs a la bibliografia sobre la diversitat dels mètodes de traducció, la qüestió de l'atribució, que ara es veu improbable, a Antoni de Vilaragut i Visconti, i els testimonis de la presència de les tragèdies catalanes en els inventaris del segle XV, per passar, tot seguit, a la determinació del text llatí que ha fet de base a la traducció catalana. Com que molts d'aquests aspectes ja havien estat tractats per Martínez en articles

especialitzats (puntualment citats en les notes als capítols 1, 2 i 3 de la seva introducció), la presentació que se'n fa aquí és concisa, cosa que li permet, d'altra banda, d'estendre's en les qüestions textuais (no debades l'objectiu és presentar i justificar una edició crítica del text). D'aquestes pàgines introductòries, i de la ulterior descripció dels manuscrits, se'n desprenen les següents dades fonamentals: la traducció de les tragèdies ha estat executada als darrers anys del segle XIV, i, si bé és impossible afirmar o negar amb rotunditat la intervenció d'Antoni de Vilaragut, aquesta, en el cas hipotètic que existís, no hauria pogut afectar totes les tragèdies, justament perquè l'anàlisi lèxica i estilística de Martínez desemboca en l'afirmació que el conjunt de vuit tragèdies transmès pels manuscrits no és el resultat de l'activitat d'un sol traductor, sinó que respon a la feina de més d'una persona, a partir, a més a més, de materials diferents. Vegem tot això més detalladament.

L'aportació més important de l'estudi de Martínez és, com s'ha apuntat, la constatació que la traducció catalana assumeix en diversos graus no pas comentaris o glosses indeterminats, sinó el comentari a les tragèdies confegit pel dominicà anglès Nicholas Trevet cap a 1316 a instància del cardenal Niccolò da Prato. Trevet, comentador d'altres obres clàssiques i una de les figures clau en el món intel·lectual dels *classicizing friars* anglesos estudiats en un llibre clàssic de Beryl Smalley, vol dir, de fet, el comentari estàndard a un Sèneca, el tràgic, redescobert al segle XIV. En primera instància, el fet que la traducció incorpori el comentari de Trevet indica fins a quin punt el fenomen de la traducció al vulgar és també un fenomen d'exposició, de clarificació del text per al lector laic, que rep, no pas un Sèneca químicament pur i en vers, sinó un Sèneca en prosa que es fa indistingible dels comentaris gramaticals i historicomitològics del frare anglès. Ens hem d'anar acostumant, doncs, a uns hàbits expositius compartits per altres traduccions catalanes medievals, que duen el servei al text fins a la seva relativa suplantació pel comentari (penso per exemple en el Boeci català o en la traducció del *De officiis* de fra Nicolau Quilis). Ara, el que interessa en el nostre cas és que la dependència de Trevet és diversa, i això és el que en un cert sentit dona compte de les intuïcions d'Antoni i de Jordi Rubió, sobretot, quan estableixen una classificació de les tragèdies catalanes en «traduïdes» i «comentades». Així, resulta que *Hercules furens*, *Oedipus*, *Hippolytus* i *Thebais* són traducció fidel de l'*expositio* de Trevet. No tenim, per tant, el text de Sèneca seguit, sinó la constant intercalació de text i comentari, sovint amb més comentari que text. Per contra, *Medea*, *Thyestes* i *Troades* —les «traduïdes»—, mostren una molt menor dependència del comentari trevetià, que tanmateix hi continua essent present, i, encara, Martínez detecta en l'*Agamemnon* diferències substancials respecte dels altres dos grups. A l'hora d'explicar-se les diferències del segon grup respecte del primer, Martínez rastreja les relacions del text senequià de les tres tragèdies en qüestió amb les dues grans branques de la tradició manuscrita llatina, i descobreix que les lliçons de la traducció coincideixen sovint amb la *lectio* senequiana del comentari de Trevet, cosa que li permet, duent l'anàlisi cap al comentari mateix, de formular la hipòtesi que en aquest cas el manuscrit llatí de base ha de ser un text de Sèneca amb glosses in-

terlineals i marginals provinents de l'*expositio* trevetiana. Un model diferent, doncs. Ara bé, l'anàlisi detinguda de Martínez mostra moltes més coses relatives als mètodes i habilitats dels traductors (vegeu ps. 37-70). Efectivament, el grup de les «comentades» es distingeix per una relativa preferència del comentari sobre el text de Sèneca (sovint més mal comprès), per la literalitat i els calcs sintàctics i lèxics, pel manteniment dels nexes propis de la glossa («ço que», «quasi dient»), per afegitons d'elements contextuals, per les males traduccions i, en darrer terme, per la pobresa estilística. Per contra, les tragèdies del segon grup no es caracteritzen únicament per la reducció al mínim de la glossa (de fet molt ben integrada dins el text): el calc del llatí és menys forçat, les possibilitats de traducció d'una mateixa estructura són diverses, hi ha una major llibertat d'actuació davant el model i una «voluntat d'estil» que es manifesta tant en l'amplificació retòrica com en una extensa gamma d'afegitons al text. Finalment, el fragmentari *Agamemnon* presenta particularitats rellevants, bàsicament la proximitat als mètodes del primer grup de tragèdies, però també l'allunyament estilístic i lèxic d'aquest model. Dit amb els mots de l'editor: «ens sembla descobrir la feina d'un hipotètic tercer traductor».

La hipòtesi defensada per Martínez és, doncs, que, a banda les diferències de text-model, les vuit tragèdies catalanes són el resultat de tres feines diferents, possiblement de tres traductors diferents. Inidentificables, és clar. Però la hipòtesi té la virtut de posar seriosament en entredit l'atribució de la traducció al cavaller Antoni de Vilaragut, que al capdavant no té altre fonament que una nota del notari valencià Mariano José Ortiz, de la segona meitat del segle XVIII, al manuscrit R. En primer lloc, havent existit dos Antonis de Vilaragut, avi i nét (el primer mort en 1400, el segon coper i privat del Magnànim), cal descartar el segon, perquè els manuscrits més antics conservats són perfectament datables al final del segle XIV o molt al principi del XV. Pel que fa al primer, Martínez tendeix a descartar-lo per raons socioculturals (un cavaller dedicat a les activitats pròpies del seu estament, contraposat implícitament a la categoria cultural dels altres traductors coneguts, homes d'Església o de cancelleria majoritàriament) i per la diversitat de traductors. Fos quina fos la intervenció de Vilaragut (si és que n'hi hagué cap), aquesta no podia estendre's a les vuit tragèdies conservades.

Amb totes aquestes coses assumides, potser és el moment de fer alguns comentaris abans de passar a la qüestió textual. Un breu capítol (2.3., ps. 17-18) està dedicat a la difusió de la traducció de Sèneca a partir dels testimonis dels inventaris de biblioteques privades del segle XV. D'una banda, això serveix per fixar una data *a quo* de la difusió documentada (1440, inventari de Pere d'Artés); de l'altra, per advertir l'emergència d'una difusió fragmentària al costat de la del text complet, cosa confirmada també pels manuscrits conservats. Ara bé, es troben a faltar en aquest apartat els testimonis literaris d'aquesta difusió, és a dir, referències a textos catalans quatrecentistes que mostren la influència o la imitació indiscutible del text català del Sèneca tràgic. No és que aquests testimonis no hi siguin en termes absoluts: a les notes al text, Martínez assenyala puntualment uns quants manlleus de frases senequianes al *Tirant lo Blanc* (vegeu ps. 194, 344, 358, 446 i

464) i l'evident dependència d'un vers d'Ausiàs March (XI, 1) de l'*Agamèmon* (vegeu p. 457). Ara sabem, gràcies a treballs recents de Tomàs Martínez mateix i de qui signa, que hi ha molt de Sèneca català al *Tirant*, i, gràcies a Lola Badia i a un altre treball en premsa de Martínez, que també n'hi ha molt en Ausiàs March. Però deixant de banda la quantitat, el sol fet que Martínez hagi assenyalat aquests manlleus puntuals a les notes autoritza a considerar les *Tragèdies* com a font de tots dos autors, i hauria estat bé de veure-ho reflectit al pròleg de l'edició perquè dóna una mesura molt més exacta del que es podia fer amb Sèneca que no pas la sequedat notarial dels inventaris de béns. En aquest mateix sentit, es podria afegir que la recepció de Sèneca és il·lustrada també per la seva associació amb altres textos en la tradició manuscrita i que, d'altra banda, aquesta recepció ve condicionada per la mateixa naturalesa de la traducció. Pel que fa al primer aspecte, la tradició manuscrita proporciona efectivament algunes pistes que mereixerien més que la simple descripció: en la seva forma primitiva, el manuscrit R conté els arguments, la *Medea* i l'*Agamemnon* al costat de les *Regles de amor* de Domingo Mascó, això és, la versió catalana del *De amore* d'Andreu el Capellà; al manuscrit T, al seu torn, s'hi copien les *Històries troianes* de Guido delle Colonne en la traducció de Jaume Conesa juntament amb els arguments, la *Medea*, *Troades* i l'*Agamemnon*; finalment, el manuscrit H conté la *Medea* interpolada dins la traducció catalana de la *Histoire ancienne*. No són associacions irrellevants, sobretot perquè mostren l'horitzó cultural que acull la descoberta del Sèneca tràgic: la història antiga o pseudoantiga, sobretot la de matèria troiana, i la retòrica amorosa i sentimental. Pel que fa al segon aspecte, el mateix editor mostra en l'anàlisi de la traducció fins a quin punt el text que tenim violenta l'original senequià, no ja perquè el text no sigui percebut com a poètic, que és el que passa amb les traduccions de tots els textos clàssics en vers, sinó per la integració de text i comentari i per la tendència dels traductors a substituir el discurs directe pel discurs indirecte o bé a afegir *verba dicendi* a l'hora d'introduir la veu dels personatges. Amb això, i tenint en compte la ignorància medieval de la teatralitat clàssica, la declamació senequiana esdevé prosa escrita i el conjunt s'aproxima sovint a les maneres de la literatura narrativa. Tots dos aspectes resulten prou interessants i, si d'una banda ajuden a entendre l'ús que en van fer March o Martorell, de l'altra testimonis d'aquesta mena donen entrada a una lectura literària i retòrica de Sèneca que no es limita a l'extracció de sentències morals. Unes pinzellades sobre la idea de tragèdia que els comentaris de Trevet contribuïen a difondre haurien arrodonit la ja de per si meritòria introducció de Martínez (vegeu per exemple *Arguments*, 2-4, p. 104: «He són dites tregèdies per ço com contenen dictats plorosos de crueltats de reys he de grans prínceps»; i *Hercules furens*, 350-351, p. 121: «Per ço que [a] poeta tràgich se pertany de descriure los dolorosos actes e desaventures dels grans e nobles hòmens»).

En aquesta mateixa direcció, cal valorar l'encert d'un apèndix (ps. 513-537) on s'editen els extractes de tres tragèdies que incorpora el manuscrit N, i especialment, com nota l'editor, els extractes de l'*Hippolytus*, que es tanquen amb un

extens comentari sobre la «intenció de l'actor» que, pel plantejament, sembla arrencat d'un *accessus* escolàstic, i, pel contingut, d'un Ovidi moralitzat. Com assenyala l'editor, «la veritat de la falla» —l'«enteniment» moral destriable de la veritat del «fet hystorial»— s'extreu, no pas a partir de la tragèdia senequiana, sinó de la narració ovidiana a *Metamorphoseon* XV 533-545. La lectura que se'n fa, concordant implícitament amb un conegut passatge evangèlic (*Gal.* 5, 17: «Caro enim concupiscit adversus spiritum») i encaminada a la *laudatio* de la virtut (Hipòlit) i la *vituperatio* del vici (Fedra), és un magnífic exemple de la difusió de les associacions escolàstiques de la literatura amb l'ètica. Tots aquests aspectes, doncs, mostren fins a quin punt les traduccions i les ulteriors manipulacions d'aquests materials són decisives en la configuració d'hàbits intel·lectuals, lingüístics i literaris a la baixa edat mitjana, en la mesura que posen a disposició dels laics illiterats no solament textos amb diversos graus de prestigi escolar, sinó també, sovint, les categories exegètiques derivades dels comentaris i les glosses que la tradició escolar hi ha sedimentat i que els traductors, en la seva funció d'expositors, traslladen igualment.

Tornem, però, a les qüestions textuais. Les pàgines 70-99 de la introducció contenen la descripció dels sis manuscrits (més un de perdut) que han transmès, de manera completa o parcial, el text de les *Tragèdies*, més la *recensio* necessària per establir un *stemma codicum* i triar el manuscrit base de l'edició. La sola descripció dels manuscrits ja mostra la convivència d'una difusió completa (manuscrits PC) i d'una de fragmentària (RNTH), que al seu torn coincideix amb la cronologia (PC són els més antics) i amb l'establiment de branques en la tradició (PC s'agrupen clarament contra NTH, mentre que R sembla un text de la branca PC amb contaminació de la segona branca). Del *stemma* establert es desprèn que el manuscrit P és el més pròxim a l'original (també el més antic), i, doncs, el *codex optimus* que serveix el text base. En conseqüència, els errors de P són suplerts amb C, i, quan es tracta d'errors comuns a aquesta branca, es recorre a la branca NTH, amb preferència per les lliçons de N. No cal dir que el caràcter incomplet dels testimonis NTHR condiciona el recurs a altres fonts a l'hora d'esmenar errors del text de les tragèdies transmeses només per PC: cal recórrer al text llatí de Sèneca-Trevet o bé al testimoni de la traducció castellana, que essent, com s'ha dit, traducció de la catalana, proporciona lliçons valuoses per a l'establiment del text català.

Pel que fa als criteris d'edició del text, sé que no seré el primer a fer a l'editor un petit retret de caràcter merament formal: no haver regularitzat les grafies *c/ç* davant *a*, *o*, *u* per un diguem-ne excés de zel a l'hora de respectar els hàbits dels copistes. A la pràctica, la grafia *c* per *ç* és molt habitual —per comoditat o per oblit—, i no hi ha d'haver cap problema a regularitzar-la sense avisar; certament, el lector ja entén que *fac* o *terc* volen dir *faç* i *terç*, però és una decisió que crea una innecessària inflació de notes a peu de pàgina per recordar, en cada cas, quina lectura n'hem de fer. Aquesta minúcia a part, l'edició només pot merèixer elogis tant per la qualitat del text editat i l'extrema competència en la resolució de proble-

mes, de tries de variants i d'esmenes, com per la disposició gràfica del conjunt: primer de tot, cal remarcar l'encert d'haver distingit tipogràficament el text provinent del comentari de Trevet del pròpiament senequià, de manera que el lector sap sempre què llegeix; segonament, la indicació, a cada pàgina, dels versos de Sèneca que s'han traduït facilita enormement les remissions; i, en tercer lloc, una presentació de variants reduïda al mínim indispensable —el mínim necessari per fixar críticament el text— permet de recollir en un únic aparat de notes aquestes dades juntament amb comentaris lingüístics i culturals, sense que això dificulti, ans al contrari, la lectura del text.

En una edició com aquesta, extremament complexa pel volum de text, per la quantitat de testimonis i per la diversitat dels referents, és relativament fàcil que s'hi esmunyin errors, com és fàcil que puguin néixer discrepàncies sobre la manera com l'editor ha resolt un problema determinat. En una mala edició, els errors o els desencerts són causats per la incompetència. En una bona edició, n'hi sol haver pocs, i són motivats gairebé sempre per inadvertència, perquè, després de pensar totes les possibilitats de solució d'un nombre elevat de problemes, sempre passa que no s'ha caigut en aquella solució que podia ser millor en un cas particular. Dic tot això perquè l'edició de Martínez ha reduït els errors a la mínima expressió, una prova més, si calia, de la qualitat del conjunt, i és en atenció al rigor del seu treball, i perquè una edició crítica és sempre una hipòtesi oberta al debat, que em permeto d'assenyalar uns quants passatges en què l'edició em sembla objectivament millorable (són aquells casos en què no s'ha caigut en la solució adient). Indico, en cada cas, títol de tragèdia, línia i pàgina, seguida del text en discussió: *Thebais* 323 (p. 225): «car neguna tua colpa pue al teu cor». Malgrat l'intent de fer derivar *pue* de «puar» en el sentit figurat de 'ferir', és més versemblant suposar oblit d'abreviatura i esmenar en *pervé*, d'acord amb el *tetigit* llatí. (En aquest cas, i en algun altre, hauria estat bé de reflectir clarament al glossari que ocupa les pàgines 565-579, per exemple remetent a la nota al text, el caràcter conjectural de les entrades per tal d'evitar falses seguretats.) *Thebais* 327 (p. 225): «Qual cosa te puny ab novelles [pintes]?» La lliçó de PC, *pintures*, és clarament un error per *puntures*, traducció exacta del llatí *stimulos* (no cal, doncs, esmenar en l'hipotètic «pintes»). *Agamemnon* 301 (p. 463): «com me sove del crim que ffet he». Si no fos per la nota de l'editor, el lector pensaria que simplement s'ha produït un oblit tipogràfic de l'accent a *sové*, que és la lectura bona (present del verb «sovenir», que el copista de N ha trobat arcaic: d'aquí el seu ús del sinònim *membra*). *Troades* 1070 (p. 375): «sol que escampe la vida». Els manuscrits PC llegeixen *escorça*, i N *escampe*; la preferència de l'editor per la segona solució neix de la presumpció que *escorça* és un error, i ho és, però només de confusió *c/t*: es pot corregir, doncs, en *storça* (*escampe* és aleshores una *lectio faciliior*). *Hercules furens*, 248 (p. 118): «[Facen] llur via les feres». En aquest cas, no crec que calgui esmenar la lliçó *Vagen* dels manuscrits PC, que fa sentit si ens atenem al sentit etimològic d'«anar». *Thyestes* 1267 (p. 212): «mata'm ab lamp qui'm fera, qui'm penetra per mig e qui'm creme». En aquest cas, la lliçó de PC és *lo quim ffena*, i

la de N *lamp quim fera*. Com resulta evident, PC han comès un error, mentre que N duu una lliçó amb sentit que, tanmateix, no sembla l'original. Si el text llatí de Sèneca-Trevet diu «Me pete trisulco telo, id est fulmine quod findit, penetrat et comburit», i el castellà «enbía a mi primeramente el rrelánpago alumbrado con tres puntas. E díse aver tres puntas porque el relánpago quema et penetra et luze», podem suposar una llacuna a PCN; possiblement, el text original hauria de dir alguna cosa com «mata'm ab lo lamp [de tres puntes, ço és lo lamp] qui-m fena...», i, doncs, es tractaria d'un error provocat per un salt d'igual a igual, possiblement existent ja al subarquetipus d'on deriven PCN: PC haurien mantingut l'error, i N hauria corregit per conjectura fins a produir una lectura plausible. No es tracta, és clar, d'esmenar més del que cal, i no proposo pas la restitució de la llacuna; sí que crec, però, que, tot i integrant la lliçó *lamp* de N, cal mantenir *fena* i relegar *ffera*, que considero una *lectio faciliior*, a l'aparat; «fendre», que és el verb usat habitualment en textos medievals per designar l'acció dels llamps, és la traducció exacta del llatí *findit* i és, molt probablement, el que el traductor castellà no hauria entès (d'aquí que tradueixi «luze»). *Hippolytus* 657-659 (p. 266-267): «¿Qui'm torna a la primera dolor e [a] les greus congoxes? ¿[Qui] me reposarà en lo viatge...»? L'excel·lent restitució d'un passatge corromput a PC a partir de la traducció castellana (i implícitament del text llatí) presenta un problema: si el segon verb és en futur, també ho hauria de ser el primer, i a l'inrevés. Ara, si ens atenem al fet que PC llegeixen *tornarà*, hauria calgut mantenir aquesta forma verbal, en consonància amb l'esmena *reposarà*. Certament, es pot objectar a tot plegat que tant al text llatí de Sèneca com al castellà els verbs són en present, però vegeu aquests versos d'Ausiàs March, que en semblen dependre: «¿Qui'm tornarà lo temps de ma dolor / e-m furta la mia libertat?» (LXIII, 1-2). *Medea* 1563 (p. 449): «del temps qui m'és atorgat». *atorgat* és la lliçó de NTH, mentre que PCR llegeixen *acordat*. En aquest cas no crec que calgui preferir la lliçó de NTH, atès que «acordar» admet el significat de 'concedir' (cf. *DCVB*, s.v. *acordar* I, 4b). *Oedipus* 108 (p. 301): «els hulls [ha] desequats». La lliçó de PC *als hulls desequats* es pot mantenir sense cap esmena, si llegim «à·ls [=ha los] hulls desequats».

Filant molt prim, es podrien discutir a tot estirar mitja dotzena de lliçons més en les quals, tanmateix, la discrepància ja no fóra objectivable. No cal parlar-ne, doncs, perquè al capdavant reposen en decisions preses per l'editor amb plena consciència del risc que sempre implica decantar-se per una solució plausible davant d'un text amb algun grau de corrupció. I és aquesta consciència crítica d'editor competent el que fa de l'edició de les tragèdies de Tomàs Martínez allò que se'n diu una edició definitiva, vestida amb les millors gales de la col·lecció B de «Els Nostres Clàssics», i a la vista de la qual no cal dubtar que les pròximes edicions senequianes que anuncia (vegeu p. 10, n. 10 per a les dues traduccions inèdites de les *Epistulae ad Lucilium*) satisfaran a bastament les expectatives creades per la del Sèneca tràgic.

JOSEP PUJOL

SOLERVICENS, Josep: *El diàleg renaixentista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Biblioteca Serra d'Or», 175).

Escric aquesta ressenya des d'un dels costats que la riquesa de perspectives de l'estudi de Solervicens propicia: acostant-me als diàlegs (en tant que part de la història literària) pel que tenen de pràctica de la comunicació i com a estratègies de distribució del coneixement social. Lluny dels miratges «realistes» (diàlegs escrits comparables a converses reals), la història del diàleg escrit ens ensenya tant la construcció (i relatiu abandó) d'un gènere com què significa i costa mantenir un coneixement personal i dialèctic.

L'estudi de Solervicens és la primera aproximació catalana al tema (si descomptem l'article de Batllori),¹ i s'ocupa gairebé exclusivament del segle setze, aportant-hi documentació sobre gairebé una trentena de diàlegs, en llatí, català i castellà. Ocupen l'espai principal del llibre els diàlegs de Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig i Lluís del Milà, entre una mitja dotzena llarga d'autors de diàlegs menors, algun altre de poc estudiat (com *Bononia* de Furió i Ceriol), la reclassificació del *Parlament en casa de Berenguer Mercader* de Corella, o la descoberta d'una traducció valenciana inèdita de Caterina de Siena del 1546 (ps. 82-83).

Solervicens està especialment atent des de les primeres pàgines al joc de perspectives: això li permet contemplar des d'alguna distància la «crítica hidràulica» (=de fonts, p. 23) i dedicar-se amb aplom a (puc dir-ho així?) la dels «vasos comunicants» (=de contextos); per això obre el llibre una més que correcta caracterització del gènere en el seu context europeu; per això també Solervicens examina amb detall diverses formes d'introducció de personatges dins el discurs escrit (p. 28), o la manera com s'entrellacen diàleg i dissertació (p. 30). El conjunt és un text molt ben escrit, precís i distès alhora, que no dubta a emprar en una ocasió un diàleg de Giordano Bruno per criticar el propi afany teoritzador (p. 51, nota).

Les disfresses literàries de Corella són l'objecte del primer reenfocament de Solervicens, qui remarca també que la consideració del *Parlament en casa de Berenguer Mercader* com a diàleg convida a establir una altra datació del text. Les consideracions crítiques sobre la versemblança dels personatges (i les converses), així com la possible propaganda de ciutadans il·lustres darrere o davant la idea del diàleg (p. 45) són molt pertinents en si mateixes, a més de ser-ho per a l'operació de recuperació traçada per l'autor. En l'operació intervenen alhora arguments funcionals, que tindran també validesa independent, com ara el tipus de diàleg que s'estableix, que Solervicens anomena «conjunt d'intervencions en pro» (disgregació del discurs doctrinal en diverses parts, on cada un dels interlocutors

1. Miquel BATLLORI, *Il dialogo in Spagna fra Medioevo e Rinascimento*, dins D. Bigalli & G. Canziani, eds., *Il dialogo filosofico nel '500 europeo* (Milà, Franco Agnelli, 1990), ps. 113-122; ara en traducció catalana de J. Solervicens a M. BATLLORI, *Obra Completa V. De l'Humanisme i del Renaixement* (València, Tres i Quatre, 1905), ps. 133-141.

aporta una part, p. 51), rètol que ací li critico per massa llarg i suggereixo d'intercanviar per «diàleg coral».

Arribem aviat a una de les agradables sorpreses del llibre: els diàlegs llatins de Joan Lluís Vives, especialment el *Sapiens*. Acostumats a llegir el Vives de l'*Exercitatio*, magnífic model de diàlegs de laboratori per aprendre llatí, volgudament intranscendents, articulats a partir de la vida dels estudiants, el *Sapiens* mostra l'humor llatí de Vives dins un argument crític amb el coneixement universitari i les seues pràctiques. L'examen del *grammaticus* (p. 57, que dissortadament Solervicens només reporta, no cita) podria ser una de les peces dialogades més divertides de la nostra producció renaixentista. La descoberta d'aquest Vives jove que enllaça ideològicament, però no estilísticament, amb el Vives dels tractats posteriors, separa justament l'*Exercitatio* com a modalitat — Solervicens també separa aquest Vives tardà de l'*Exercitatio*, darrere un altre d'aquells macroepígrafs que inclouen organitzativament moltes coses i que fan abstrús en aquesta part el seguiment d'autor per autor.

El llibre, per descomptat, va creixent en interès paràgraf a paràgraf i secció a secció. Les observacions recollides per Peter Burke sobre la *vivacità* de les obres d'art renaixentistes presideixen una molt ben articulada anàlisi d'això que Solervicens anomena (sense definir, perquè és terme definidor) «ficció conversacional». L'acurada valoració de les *flâneries* urbanes, dels itineraris dels personatges, del que diuen que veuen i com ho veuen, incloent-hi la ciutat alegòrica de Vives d'*Aedes legum* (p. 69) és un dels encerts d'aquesta anàlisi. Completar tot això —si se'ns permet ací també l'*excursus*— amb una anècdota de Pla sobre l'interès del discurs reportat (p. 63) té una gràcia afegida. Els diàlegs de Vives que Solervicens va rescatant i comentant de les diverses edicions (sempre amb informació puntualíssima i actual) mostren, efectivament, un altre perfil del valencià, en el qual els viatges a cavall, les partides de pilota i les passejades pel mercat dels personatges de l'*Exercitatio* són part fonamental del joc.

A poc a poc ens anem introduint en una de les discussions obertes del llibre: els diàlegs doxogràfics (o d'opinions) contra els diàlegs dogmàtics (o de tesi) —Solervicens no fa cas de l'ètim comú i, per tant, no ironitza sobre la classificació. Com a mecanisme funcional, uns diàlegs permetrien (i potenciarien) la polifonia i el contrast d'opinions mentre que uns altres imposarien una tesi preconcebuda, sense més opcions dialèctiques. Virginia Cox² va remarcar que la doxografia presidí l'apogeu del diàleg renaixentista i que la mateixa presència de l'escriptura i la lletra impresa aniria esmoreint la frescor del diàleg espontani en favor del rigor del guió i el pes del tema (el que significà ací la Contrareforma no és pas una dada trivial); el tractat, doncs, contra la conversa. Solervicens detecta aquesta mateixa tendència, però manifesta massa el seu disgust (compreensiblement?) pel diàleg de tesi, quan en rigor no havia de ser pas vist com una op-

2. Virginia COX, *The Renaissance dialogue. Literary dialogue in its social and political contexts* (Cambridge, Cambridge University Press, 1992), ps. 99-101.

ció indesitjable.³ La seua presència (i relativa expansió, en uns llocs més que en altres) durant el Renaixement tardà mostra el canvi significatiu de context, i com el gènere sobrevivia en circumstàncies diferents.

S'hauria d'haver evitat, en qualsevol cas, parlar de «model pregunta-resposta» (p. 97) a propòsit dels diàlegs més obertament doctrinals. Sobretot quan l'autor sap apreciar l'astúcia argumentativa d'un Baltasar Català per eliminar els dimonis dels diàlegs («Y por esso cree simplemente y no quieras disputar» —un autèntic antidiàleg, p. 98); i sobretot quan és capaç de reconèixer, en l'obra del mateix Català, una espècie de «catecisme dialogat» amb moltes preguntes i respostes però cap «qüestió» (que «es menester para que se diga quistión que unos digan sí y otros no, porque el sí y el no son contrarios», p. 99). Aquestes fines apreciacions deixen prou lloc per reconèixer la desafortunada simplificació en què incorre la categoria classificadora. La doctrina, els diferents tipus de pedagogia, les diferents actituds històriques de mestre i deixeble parteixen sempre d'alguna de les opcions possibles entre pregunta i resposta.

D'altra banda, sembla molt correcta la desclassificació de les etiquetes de Jesús Gómez,⁴ a partir de criteris funcionals (ps. 101-102). Gómez tenia en compte els precedents històrics (diàlegs filosòfics, diàlegs didàctics, diàlegs satírics), però l'ús d'aquests precedents és justament el que canvia al Renaixement. Una escenografia pot ser usada amb una altra intenció. Un diàleg de militars traspassats pot ser vehiculat amb intencions satíriques, o dogmàtiques, o pedagògiques. Els diàlegs dels morts funcionarien en el futur com a punt de partida de situacions i concepcions intel·lectuals molt diferents. La tolerància a l'humor i a la ficció també variaria: gossos més o menys doctes que parlen, noms eloqüents (Democritic, Cosmophile) que forgen personatges, apareixeran en l'escena en l'apogeu del diàleg renaixentista. Si la tradició és el que es transforma, les etiquetes ja no podran ser les tradicionals.

Evidentment, les connexions amb el temps en què ocorren els diàlegs és l'altre dels vessants que Solervicens estudia. Despuig li proporciona una base perfecta per avaluar el diàleg realista, amb diverses implicacions polítiques i culturals. Els *Colloquis de Tortosa* són reenfocats com a obra literària, al costat d'altres ficcions conversacionals semblants, amb la idea d'oferir una altra llum a les més o menys conegudes elucubracions històriques i discussions polítiques de Despuig. Els personatges no són simplement decorat: són part de la trama literària. La novetat ací és la identificació d'un autor amb dues posicions en el diàleg —amb dos personatges, Fàbio i Lúcio. En aquest cas l'especial coneixement del text i del context permet col·legir que la posició política i social de Fàbio recorda la del Despuig jove, mentre que Lúcio ens ensenya el Despuig madur, racionalista, que sermoneja un procurador jove abrandat i il·lusionat pel nou rumb de la ciutat. La ciutat i els seus canvis (com a metàfora?) és una de les protagonistes del diàleg: So-

3. V. COX, *op. cit.*, p. 4.

4. Jesús GÓMEZ, *El diálogo en el renacimiento español* (Madrid, Cátedra, 1989).

Solervicens traça, amb molt més detall del que havia fet amb Vives, els escenaris de l'aventura urbana i com s'entrellacen amb la discussió en curs (ps. 154-156). Tenim així una perspectiva privilegiada per copsar com els canvis de tema s'adequen amb l'itinerari dels personatges, al que veuen i al que van fent. La informació històrica és igualment sotmesa a l'objectiu dels personatges: es tracta d'una història «en clau de present», instrumental i no erudita, que reacciona tanmateix a textos difosos anys abans. Després de la presentació dels tres interlocutors del diàleg tortosí, Solervicens no s'estén especialment en la discussió etnolingüística que ha tingut alguna importància en la historiografia catalanista recent, ni en les possibles implicacions de la presència d'un noble valencià conservador en el diàleg, ni en la modernitat de les opinions de Lúcio sobre l'orgull local i alhora la decadència del català. És veritat que es tracta d'aspectes prou coneguts, però que potser exigirien alguna crítica. En canvi, la contextualització de la resta de discussions del diàleg és absolutament adequada i aporta força llum sobre els caràcters i les controvèrsies possibles en la Tortosa de Despuig.

El tercer text rescatat del creuament dels gèneres és *El cortesano* de Lluís del Milà. Ací Solervicens ha d'haver-se-les amb una historiografia adversa i un precedent de pes, *Il cortegiano* de Castiglione. La historiografia li presentava un «en cadenament de farses» amb un pobre fil dramàtic. Però el fil dramàtic se subordina al diàleg en curs si som davant d'una d'aquelles obres per il·lustrar el comportament de la cort, com ha destacat Peter Burke. Un dels eixos fonamentals del diàleg al Renaixement és la relativa educació dels participants. Aquest és un tema obsessiu, del *Sapiens* de Vives al Despuig de Tortosa, del *Vulgo* de Lluís Escrivà inquirint sobre el castell de Nàpols a la corrua de dones de la cort de na Germana de Foix. Els diàlegs mostren la relativa implicació dels participants en el coneixement escrit, dins la qual cal inscriure l'educació cortesana. Però el diàleg de Castiglione inclou força més discussions diguem-ne «teòriques». Podia ser pres com un manual. Les claus de Milà són diferents —entre altres coses, perquè es planteja d'un bell començament si no serà aquest llibre el que preferiran a la cort valenciana com a lectura en comptes del de l'italià (p. 174). L'assumpte central (molt ben destacat per Solervicens) és que Milà il·lustra amb accions el que en Castiglione són principis i ensenyances. El tema no és que hi hagués més cultura a la cort d'Urbino que a la de València, sinó la idea relativa que es difonia en cada lloc sobre el que era correcte i el que no (ps. 188-191): *qu'es muy grande enfermedad estar siempre en gravedad*. La permissivitat, les eixides de to, l'humor, la intervenció de diferents classes socials, tot això que és en Milà explicat *dins* el diàleg i no únicament a través seu converteixen *El cortesano* en un contratext per aquests dos motius: per l'adaptació a la nova cort i als nous lectors i per l'allunyament del didactisme teòric de l'italià.

Aquestes consideracions que reporto són les que, paradoxalment, despisten Solervicens d'analitzar *El cortesano* de Milà com un diàleg, almenys de manera semblant al que havia fet amb els altres textos. Ací no trobarem recorreguts dels personatges, ni contrastos dels interlocutors, ni observacions sobre l'estructura de

les preguntes. No estava pas obligat a comentar tots els textos de la mateixa manera, això és clar. Però després de reenfocar el text, vénen els interrogants del diàleg. Si, com sembla, Milà va construir un text en la línia de Castiglione, es deu tractar d'un dels pocs diàlegs bilingües de l'escena europea. Si això és així (i no he trobat diàlegs bilingües, ni abans ni després), *El cortesano* té un interès afegit, encara que no ens llancem a estudiar les peripècies sociolingüístiques dels interlocutors. Què tindria d'especial l'aparició d'un diàleg bilingüe? Il·luminariem així d'una altra manera aquest text enfosquit per la insensibilitat al gènere?

El darrer capítol de l'estudi de Solervicens s'obre amb una bella cita de Leonardo (que no deixa pas en segon lloc la de Borges de l'epíleg). Travessant les darreres mostres que ha trobat de diàleg de tesi, Solervicens encara rescata descripcions excepcionals —el marc pastoral— i associacions de sentit amb els noms dels personatges, a les interessants *Il·lustracions* de Francesc Comte. Acabar com havia començat, recordant com el gènere s'entrellaça amb diferents menes de monòleg, en aquest cas sota el pes espiritual de la Contrareforma, és un final del tot digne.

No cal que digui que el llibre de Solervicens és prou més ric del que suggereixen aquests comentaris meus; que la documentació que presenta ni tan sols he tractat de relacionar-la ací ni de lluny; que haver accedit directament als diàlegs llatins és impagable; que conté idees força atractives per continuar l'estudi en diverses direccions. Ja a l'epíleg, és interessant que l'autor assenyali la relació entre desenvolupament de l'opinió i concepció racionalista de l'individu, que ja K. O. Appel⁵ observava a propòsit de Speroni. És molt útil també per a la comprensió d'aquest fet que remarqui que els tres clàssics tractats sobre el diàleg (de Sigonio, Speroni i Tasso) «són punts d'arribada, no pas punts de sortida» (p. 217) —una mica d'humilitat a les nostres ínfulas teòriques sempre va bé. La perspectiva comparada que clou el llibre (quina mena de gent practica el gènere, acadèmics, eclesiàstics, nobles, p. 218) dóna peu a preguntes del mateix estil com ara sobre les llengües dels diàlegs en relació a la resta d'obres dels autors, i coses així —però deixariem tot això per a altres estudis. Aquest acaba perfectament on ha d'acabar.

AMADEU VIANA

VIDAL ALCOVER, Jaume: *Estudis de Literatura Medieval i Moderna*, Palma, Editorial Moll, 1996 («Els treballs i els dies», 39).

La majoria dels treballs arreplegats pels doctors Pere Anguera i Magí Sunyer a *Estudis de Literatura Medieval i Moderna* són fruit de l'activitat de Jaume Vidal Alcover (Manacor 1923 - Barcelona 1991) com a professor universitari i, so-

5. Karl Otto APPEL, *Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico* (Bonn, H. Bouvier Verlag, 1963).

bretot, de la seva irrefrenable i il·limitada curiositat intel·lectual. Anguera i Sunyer ja havien tingut cura d'un altre volum, *Estudis de Literatura Catalana Contemporània* (1993), ofert en homenatge pòstum per les universitats de Barcelona i Rovira i Virgili, que al nostre parer recull la part més interessant —si exceptuam els textos sobre Llorenç Villalonga— de l'obra crítica i d'investigació de l'escriptor mallorquí. Ambdós volums ens permeten veure l'abast dels coneixements i l'extensa labor de Jaume Vidal Alcover, que en realitat comprèn pràcticament tots els períodes de la nostra història de la literatura. És cert que l'autor havia publicat algunes obres generals, de caràcter divulgatiu, com *Trets fonamentals de la literatura catalana* (1978) i *Síntesi d'història de la literatura catalana* (1980), en els quals ofería una visió personal del nostre passat literari. En canvi, el caràcter especialitzat de la majoria dels assaigs reunits a *Estudis de Literatura Medieval i Moderna*, com els d'*Estudis de Literatura Catalana Contemporània*, ens fan palesa la profunditat de Vidal Alcover en uns temes i uns àmbits més concrets. Tanmateix, hem de concloure que el *currículum* del nostre professor era ben atípic (afirmació de la qual segurament s'hauria congratulat), ja que, més que el fruit d'una carrera universitària traçada meticulosament, sembla el resultat d'una trajectòria biogràfica més tost sinuosa i, sobretot, d'una actitud que, pel seu abast, hem de qualificar d'humanística. Aquests dos components ens expliquen tant l'interès de Jaume Vidal per temes aparentment llunyans, com la coneixença d'informacions que van més enllà de la pura erudició i del treball de recerca, ja que provenen del mateix aprenentatge de la vida. Així, al pròleg a *Poema satíric contra el vici i la mala costum de beure* ens diu aquestes significatives paraules: «...«jo, per exemple —mallorquí fins més enllà de les generacions que s'exigeixen per testificar la noblesa d'un llinatge—, estic fet de gloses i de rondalles, de cançons i d'acudits, de codolades i de burles de picat, d'històries de sants i de llegendes heroïques, de miracles i de por, de temes antics com el món i que suara ens toquen, sobtadament, fiblant-nos, dient-nos que l'home és, malgrat els déus, etern, i que només estimam de veritat les coses que coneixem de dalt a baix i per defora i per dedins, perquè sempre han estat nostres» (p. 419).

De tot això es deriva una concepció de la cultura, i de la literatura, força diferent de la que sol caracteritzar els nostres àmbits acadèmics, ja que Jaume Vidal sempre ens vol mostrar el costat actual àdhuc dels temes més allunyats de nosaltres. És a dir, concep l'estudi del passat literari com quelcom viu, completament diferent de l'actitud erudita o «arqueològica», que el veu com una simple raresa o curiositat. És clar que és més fàcil advertir l'actualitat d'unes obres que d'altres. És el cas de *L'Espill*, de Jaume Roig, el tema del qual, segons el nostre autor, «és etern, o viu, almenys, d'ençà que els homes duen el govern de la societat», perquè «les dones fan por perquè agraden, i l'home no es perdona aquest gust que l'atrau cap a les dones i en pren venjança condigna, amb la sana intenció de capgirar-les mentalment i fer-ne les criatures dòcils, obedients, cegament sotmeses, que ell voldria. Però no se'n surt» (p. 230). A aquesta visió «viva» del passat literari respon també la seva labor d'editor —i recordem que la majoria dels textos reunits

al volum són introduccions i pròlegs a edicions de què havia tingut cura—, que pretén sobretot acostar els textos antics als lectors moderns. D'aquí que una de les característiques comunes d'aquests escrits sigui l'interès per assolir una lectura clara i intel·ligible, per la qual cosa generalment adapta els documents a l'ortografia actual, quan no els acompanya d'una versió moderna. Com diu al final del pròleg a l'*Art nova de trobar*, de Francesc d'Olesa, la seva edició «és destinada especialment als estudiants de Llengua i Literatura Catalanes en el grau que sigui de l'ensenyament, més que no a la pura curiositat dels erudits» (p. 285). És palès que les edicions de Pere i Jaume March, de Jaume Roig o la restauració d'«El Plant amorós «Ab lo cor trist...»», així com els comentaris explicatius del *Liber Maiolichinus*, per exemple, no persegueixen més que l'aproximació dels lectors d'avui als textos antics. Vidal sembla partir de la idea segons la qual una obra literària no existeix pròpiament sense lectors i la lectura, com a activitat comprensiva, és essencialment un acte d'intel·ligència. Per això, no importa que un text ja hagi estat editat anteriorment perquè el tornem a publicar. El que realment interessa és que el posem a l'abast dels lectors d'avui, amb les millors condicions, per tal que se'n pugui fer una lectura el millor i més completa possible. Igualment, per aquest motiu, Jaume Vidal rebutja l'actitud d'aquells que amaguen manuscrits antics amb l'excusa de conservar-los: ...«més val que un document es deteriori —diu al pròleg de l'*Art nova de trobar*— per haver estat massa llegit que no que romanguí en les tenebres de la ignorància i acabi per esser pastura dels cucs de l'avarícia» (p. 245).

Les opinions entorn de la llengua també sovintegen aquest volum, sobretot perquè una part se centra en obres de l'Edat Moderna —període denominat com a Decadència—, quan l'influx del castellà pesa més sobre els nostres literats cultes, i en altres que pertanyen a la literatura popular o tradicional que, tot i les interferències, ha mantingut una llengua viva força depurada. Vidal Alcover atorga al poble l'autèntic protagonisme pel que fa a la llengua, ja que «els idiomes no neixen escrivint, sinó parlant, i és el poble, i no una cúria àulica, qui els crea i els guarda» (p. 454). En tot cas, el paper dels homes de lletres ha d'esser defensar la llengua de la ignorància que acaba conduint-la a la degradació. L'empobriment que s'ha produït en la llengua catalana durant el nostre segle, sobretot als darrers decennis, és una de les qüestions que originen la reflexió del nostre estudiós. A propòsit de la *Rondalla de rondalles* es refereix a la voluntat d'alguns escriptors d'usar mots i construccions populars sense reeixir-hi gaire. Tanmateix, al fons, Vidal manté una actitud més tost optimista, que confia sobretot en l'aprenentatge com a única solució: «És una qüestió d'estudi, i per això té fàcil adob: estudiar, avui, com rentar-se, és a l'abast de tothom —encara que no ho paresqui!» (p. 464). Ara bé, el capteniment de Jaume Vidal Alcover per la llengua catalana el porta a alguns fragments més tost apologètics, com l'inclòs a *Valor poètic de les cançons populars de Mallorca*, text d'una conferència adreçada a un públic popular, on afirma: «La llengua és l'ànima d'un poble. És per això que defensam i defensarem sempre la nostra: perquè defensar la nostra llengua és defensar el nostre poble. Si abandonàssim aquesta mica de lluita que ens ha tocat en el repartiment del Destí,

ens sentiríem reus d'un crim de lesa humanitat. No tenim dret a renegar de nosaltres mateixos, perquè nosaltres en aquesta passada per la vida, no som més que depositaris dels valors que hem rebut»... (p. 514).

A *Estudis de Literatura Medieval i Moderna* s'entrecreuen tres àmbits diferents de l'activitat investigadora de Jaume Vidal Alcover, que estan clarament interconnectats: l'interès per la literatura antiga (ja sigui medieval o moderna), les connexions entre la literatura popular o tradicional i la literatura culta, i les qüestions de mètrica catalana. El volum s'organitza, amb una certa arbitrarietat, entorn de quatre grans apartats: el primer recull els estudis de literatura medieval (on s'inclou la introducció a l'*Art nova de trobar* que, per raons de cronologia, és un text posterior, si bé les idees poètiques que conté encara tenen una filiació clarament trobadoresca); el segon aplega els estudis de literatura moderna (tot i que «Una codolada infamatòria» i «Unes dècimes manacorines» fan referència a textos de mitjan segle XIX i tenen un marcat caràcter popular); el tercer abasta treballs sobre literatura tradicional (rondallística, cançoner i representacions parateatrals com els «balls parlats»); i l'últim recull unes notes inèdites sobre qüestions de mètrica medieval i tradicional, que havien estat citades per altres autors (si bé s'endinsa en un terreny que toca a la literatura contemporània: l'origen popular d'algunes estrofes de Joan Alcover). Qualsevol lector s'adona ràpidament de l'arbitrarietat d'aquesta divisió, sobretot perquè els límits entre la literatura culta i la tradicional són difusos i difícils de precisar. És evident que, per la seva transmissió, és molt difícil adscriure la majoria de les obres teatrals antigues exclusivament a la literatura culta o a la popular, així com tampoc no podem incloure la majoria d'aquestes en un moment concret de la nostra literatura. El teatre d'orígens medievals, com el Misteri de l'Assumpció de Prades, s'ha impregnat al llarg dels segles d'elements d'altres èpoques posteriors, que fan difícil parlar de «teatre medieval» pròpiament dit, com també resulta difícil aplicar-hi la distinció entre literatura culta i literatura popular. Les obres de Sebastià Gelabert «Tià de Sa Real», per la formació de l'autor i per la tradició que les va acollir, pertanyen a la literatura popular, si bé responen als trets generals de tot el nostre teatre dels segles XVII-XIX. En aquest cas, però, fins i tot l'autor s'ha integrat en la mitologia popular en convertir-se en el protagonista d'una sèrie de rondalles mallorquines. Per altra part, obres com el *Poema satíric contra el vici i mala costum de beure*, de Guillem Roca i Reus, o la *Rondalla de rondalles*, de Guillem Roca i Seguí, tot i ésser d'autors que poden considerar-se «cultes», responen a una finalitat i gaudeixen d'uns trets clarament populars. Les relacions entre un tipus de literatura i l'altre es fan ben paleses en alguns treballs del volum, com «La fada Morgana en la tradició oral mallorquina», on Jaume Vidal constata els lligams entre la tradició artúrica, que en les nostres terres dóna una obra com *La Faula*, i les rondalles mallorquines. Igualment, les referències a qüestions de mètrica són presents en quasi tots els estudis del volum i no exclusivament als recollits a l'apartat final, atès que resulten essencials tant en l'anàlisi de les poètiques antigues —*Mirall de trobar* i *Art nova de trobar*—, com en els poemes de tradició popular.

Sens dubte, el pròleg a *La Faula*, de Guillem de Torroella, constitueix l'aportació més important de Jaume Vidal Alcover a la literatura medieval. La tesi d'una interpretació política de l'obra, que amagaria una crítica al destronament de la dinastia dels reis de Mallorca per Pere el Cerimoniós, és una de les aportacions que avui semblen imposar-se. Juntament amb l'estudi de *La Faula*, hem de destacar els pròlegs al *Mirall de trobar*, de Berenguer d'Anoia, i a l'*Art nova de trobar*, de Francesc d'Olesa. Un i altre ofereixen un notable interès sobretot per l'estudi de la difusió de la lírica trobadoresca. L'anàlisi dels aspectes lingüístics constitueix una part important d'aquests treballs, com és el cas de la toponímia i l'onomàstica contingudes al *Liber Maiolichinus*; els termes de retòrica del *Mirall de trobar*; la llengua dels poemes *Ab lo cor trist...*, *El déu d'amor caçador* i *La Faula*, de Guillem de Torroella; el llenguatge popular de les obres de Sebastià Gelabert «Tià de Sa Real», del *Poema satíric contra el vici i mala costum de beure*, de Guillem Roca i Reus, o de la codolada infamatòria; etc. Les descripcions de manuscrits i d'edicions antigues, així com les dades històriques i biogràfiques extretes de l'anàlisi de la documentació, qüestions d'un interès més tost restringit als especialistes, constitueixen una part important d'aquests escrits, que ens fan palès el rigor del treball filològic i l'abast dels coneixements de Jaume Vidal Alcover. Molts d'aquests assaigs ja fa anys que varen aparèixer i són prou coneguts pels estudiosos de la nostra literatura, la qual cosa m'estalvia de ressenyar-los un a un. Tanmateix, *Estudis de Literatura Medieval i Moderna* inclou altres treballs menys coneguts i àdhuc alguns d'inèdits. Com és sabut, Jaume Vidal no tenia massa en compte el lloc on publicava els seus escrits, ni es preocupava gaire de la correcta difusió de la seva obra, per la qual cosa no ens ha d'estranyar que algun d'aquests textos hagués aparegut en publicacions locals o d'una circulació restringida. I encara ens hauria de sobtar més que una part d'aquests treballs siguin inèdits, conservats a la «Biblioteca Vidal-Capmany», que actualment es troba a Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili. És cert que sol tractar-se d'estudis més secundaris, on la seva aportació és menor i que segurament estaven destinats a actes efímers. Però rescatar-los de l'oblit i posar-los al costat dels textos que ja coneixíem ens ajuda a comprendre, en tota la seva dimensió, la importància de la figura intel·lectual de Jaume Vidal Alcover.

PERE ROSSELLÓ BOVER

VILANOVA, Arnau de: *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, edició a cura de Luis García-Ballester i Michael R. McVaugh, introducció de Pedro Gil-Sostres, *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* X.1, Barcelona, 1996.

La novetat més rellevant dels estudis arnaldians del 1996 és, sens dubte, l'aparició d'un nou volum de l'obra mèdica (i ja en van vuit!). Es tracta de la versió ori-

ginal, llatina, del regiment de sanitat que Arnau va escriure per al rei Jaume II d'Aragó entre 1305 i 1308. El text, amb una difusió manuscrita i impresa antiga de grans proporcions i, damunt, plurilingüe (vegeu ps. 404-16), ens era ben conegut en la versió catalana que Berenguer Sarriera va fer per encàrrec de la reina Blanca molt poc després de la composició de l'obra i que va publicar l'any 1947 el P. Miquel Batllori a «Els Nostres Clàssics». Encara que recentment (Barcelona, 1994) Anna Trias Teixidor va publicar de forma privada la primera edició crítica de la versió llatina, la present de Luis García-Ballester i Michael McVaugh representa la posada en circulació del text original de l'obra.

Els *regimina sanitatis* són veritables guies per a la conservació de la salut, adaptades a les característiques somàtiques de determinats personatges, que els metges van començar a escriure a partir de la segona meitat del segle XIII; a partir, com es pot veure, d'un concepte individualista de la medicina i de la salut general a l'Edat Mitjana. Ensenyen a viure de manera higiènica, evitant els excessos i intentant de conservar els dos principis vitals que fan funcionar l'organisme: la humitat radical i la calor innata. Encara que els regiments estan adreçats en principi a destinataris selectes, constitueixen el tipus de literatura mèdica amb una difusió social més gran i que, per tant, més contribueix a la medicalització de la vida quotidiana a la baixa Edat Mitjana. El d'Arnau de Vilanova, en aquest sentit, té una importància especial ja que és el cim de la maduresa del gènere i va ser pres repetidament com a referència.

El *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* s'estructura al voltant de les «sis coses no naturals» del galenisme, «aquelles sense les quals el cos sanable no pot viure sa durant gaire temps», en definició arnaldiana (p. 23): la respiració (amb tot el que es refereix a l'ambient en què hom viu), l'exercici (i el descans), l'alimentació, el dormir (i el vetllar), l'evacuació (natural o artificial) dels residus, les emocions. Regula, doncs, la vida sencera de l'individu, tal com es pot comprovar pels títols dels capítols: «De aeris et mansionis congruitate»; «De naturali exercicio»; «De balneo et capitis ablucione», un aspecte de l'exercici ja que se'n considera un substitutiu; «De refeccionis consideracione»; «De dormicione et corporis tranquillitate», que inclou un apartat «de choitu», tenint en compte la relació de l'acte sexual amb el moviment i el repòs; «De accidentibus animi», és a dir, de les emocions; «De nutrientibus, scilicet cibis et potibus», amb diversos capítols relacionats, «De usu panis», «De leguminibus», «De usu fructuum», «De oleribus et supra terram nascentibus», «De radicibus quibus utimur», «De alimentis que sumuntur ex animalibus», «De alimentis que sumuntur ex humiditatibus animalium» (la llet i els ous), «De usu piscium», «De saporibus et condimentis» (es dóna gran importància al menjar de gust i, per tant, es té cura de l'aspecte culinari de l'alimentació), «De usu potus»; l'opuscle arnaldià es clou amb un capítol en què es comprova com l'obra estava feta a mida per al personatge regi i per als seus reials darreres, «De lapsibus emorroydarum et earum remediis».

Però a banda de l'edició d'una obra de gran difusió internacional i de gran relleu en la història de la nostra cultura, aquest volum de l'obra mèdica és molt no-

table per l'estudi introductori que inclou, a cura de Pedro Gil-Sostres, amb la col·laboració de Juan A. Paniagua i del mateix García-Ballester. Les quatre-centes pàgines d'introducció (!) constitueixen un importantíssim estudi de conjunt dels regiments de sanitat (com a gènere i en els seus continguts) i de l'obreta d'Arnau en concret. La qualitat i l'extensió d'aquest treball em fan pensar que potser hauria estat més adequat com a llibre independent, però, en qualsevol cas, com a introducció, aporten al volum un valor afegit indubtable. La primera part és dedicada a les fonts clàssiques i àrabs del gènere (ps. 25-55); el naixement i el desenvolupament dels *regimina*, dels orígens individuals a què m'he referit fins que esdevenen manuals universitaris generals (p. 57-88), amb un útil inventari (ps. 88-110). La tercera se centra en l'opuscle arnaldià en qüestió: autenticitat, el destinatari, circumstàncies de composició, la tradició manuscrita i impresa.

La segona part, la més extensa, és una síntesi sobre la higiene medieval feta a partir de la informació que proporcionen els regiments (seguint l'esquema de les «sis coses no naturals» abans esmentades). L'empresa té el màxim interès perquè s'esdevé que, a més, els *regimina sanitatis* han estat molt poc utilitzats com a font d'informació sobre la vida quotidiana. L'autor, a més, contrasta d'altres fonts perquè aquest tipus d'obres donen una informació esbiaixada en adreçar-se a estaments benestants, urbans i masculins, i en pretendre més incidir en la realitat que no descriure-la. Els aspectes més diversos relacionats amb cada tema són tractats amb gran detall d'acord amb la gran quantitat de textos que es treuen a col·lació. Poso exemples: en parlar dels banys es descriuen les instal·lacions possibles (ps. 170-175); en tractar del pa, no es passa per alt el procés de cocció i ni tan sols d'encesa del forn (p. 212); en fer referència al son es donen les prescripcions sobre la forma del llit i del matalàs (ps. 282-83). El capítol VII i últim d'aquesta part és dedicat a la higiene de les circumstàncies particulars: la infància, la vellesa i, remarcable per inaudit, els viatges (preparació, aprovisionament, inclemències del temps, fatiga, viatges per mar; ps. 384-94).

Amb la lectura de l'estudi introductori hom es fa càrrec de la justesa d'una de les tesis principals de Gil-Sostres, que «la societat medieval, reflectida en els *regimina sanitatis*, apareix tan medicalitzada com pot estar-ho la nostra d'avui dia» (p. 190) per la intervenció constant i minuciosa del metge en la vida privada de les capes altes. Essent això així no costa d'adonar-se de l'interès que té el coneixement d'aquest aspecte de la vida quotidiana a la baixa Edat Mitjana per a l'historiador de la cultura i de la literatura si vol entendre en plenitud els esdeveniments, les actituds i els textos que es produeixen; com tampoc no costa d'entendre aleshores el valor que pot tenir el treball de què es tracta com a introducció i com a font d'informació.

No em sé estar de fer notar que em sembla sorprenent el criteri adoptat per la col·lecció (no sé si a contracor) de publicar els estudis introductoris en català i en la llengua original en què han estat escrits, cosa que duplica de forma absurda el gruix dels volums (en aquest cas quatre-centes pàgines en català, més quatre-centes més en espanyol!). Allò habitual en totes les col·leccions especialitzades del

món és publicar els estudis només en la llengua original. Voldria subratllar que aquest criteri deu generar estupor en els lectors estrangers (que no són pocs en la col·lecció que ens ocupa) i, potser, que l'interpretin com un cas d'exhibicionisme lingüístic anormal.

Sigui com sigui, és de justícia fer explícit un reconeixement als impulsors de l'edició de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova (que en part coincideixen amb els autors del present volum) per la constància, la solidesa i la magnitud d'una empresa que hauria de ser apreciada públicament com de primer ordre en la nostra cultura.

ALBERT SOLER